

Handelingen van het
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

DEEL XCV VAN DE VERZAMELING

JAAR 1958
Aflevering 1-2

BRUGGE
"DE TEMPEL"
1958

Genootschap voor Geschiedenis

“Société d'Émulation”

Secretariaat : Komvest 22, Brugge.

Redactie : St-Gilliskerkstraat 10, Brugge.

Postcheckrekening : Société d'Émulation Brugge, nr 107939,

Abonnement op de « Handelingen » : 150 fr. per jaar.

INHOUD

BIJDRAGEN

- P. DECLERCK, Bisschop Walter van Marvis en de eerste Minderbroederskloosters in het bisdom Doornik 5-24
- G. GYSELEN, Schilderijen uit het patrimonium van het „Brugsche Vrije” in het Gerechtshof te Brugge 25-58

OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

- C. WYFFELS, „Cracht” en „(Veel)voude cracht” als strafbeding in Brugse rechtsteksten 59-64
- L. DEVLIEGHER, Problemen betreffende XVIIIe eeuwse Brugse beeldhouwers 64-72
- R. DEGRYSE, Het begin van het haringkaken te Biervliet (± 1400) 72-81

BOEKBESPREKINGEN

- J. LEPER, Kunstmatige inundaties in maritiem Vlaanderen. 1316-1945 (J. DE SMET) 82-85
- P. DECLERCQ, Nieuwpoort - Bad. Geschiedkundige schets van de badplaats en van de Sint-Bernardusparochie (J. DE SMET) 85-86
- J. DE VINCENNES, L'Abbaye des Dunes — Saint Idesbald (J. DE CUYPER) 86-87
- J. H. MAES, Gedenkboek aan Beselare in de eerste wereldoorlog 1914-1918 (J. DE SMET)..... 87-89
- E. JACQUES, Joseph Fernande, sculpteur brugeois (1741-1799) et le mécénat autrichien au XVIIIe siècle (L. DEVLIEGHER) 89-90
- KRONIEK 91-96

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
TE BRUGGE

ANNALES
DE LA
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
DE BRUGES

REVUE TRIMESTRIELLE
POUR L'ÉTUDE
DE L'HISTOIRE ET DES ANTIQUITÉS
DE LA FLANDRE

TOME XCV DE LA COLLECTION

ANNÉE 1958

BRUGES
"DE TEMPEL"

1958

**Handelingen van het
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS**

GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

TE BRUGGE

**DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN**

DEEL XCV VAN DE VERZAMELING

JAAR 1958

BRUGGE

“DE TEMPEL”

1958

Handelingen der
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
TE BRUGGE

JAAR 1891

BRUGGE
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
1891

Bisschop Walter van Marvis en de eerste Minderbroederskloosters in het Bisdom Doornik

Op een historische kaart van de kerkelijke instellingen van het bisdom Doornik tijdens de eerste helft van de XIIIe eeuw, zou men een opvallend aantal nieuwe kloosters, parochies en liefdadigheidsinstellingen moeten vastleggen¹. Groei in aantal maar ook een grondige vernieuwing. Deze periode valt voor het grootste deel samen met het episcopaat van Walter van Marvis (1219-1252)².

We nemen ons voor, na een korte biografische inleiding aan deze bisschop gewijd, de stichtingen van een van de bedelorden, de Minderbroeders, tijdens zijn episcopaat in het bisdom Doornik te bespreken.

Walter van Marvis is afkomstig uit het „Marvis” kwartier van de St.-Briktiusparochie te Doornik. In 1205 kunnen we zijn naam voor het eerst met zekerheid nawijzen en dan komt hij reeds voor als diaken, kanunnik en scholaster van het Doornikse O. L. Vr.-Kapittel. In 1212 wordt hij als priester vermeld. Na jarenlang het scholasterambt te hebben uitgeoefend, vertrok „Magister Walterus” in 1218 met de vijfde kruistocht naar Damiette in Egypte, dat op 8 november 1219 in handen

¹ E. DE MOREAU, *Histoire de l'Église en Belgique*, dl. III, *L'Église Féodale*, Brussel 1945, en E. DE MOREAU, J. DEHARVING en A. DE GHELLINCK, *Histoire de l'Église en Belgique*, aanvullend dl. I, *circonscriptions ecclésiastiques, chapitre, abbayes, couvents avant 1559*. Cartes. Brussel 1948.

² A. DESCAMPS, *Notice sur Walter de Marvis, évêque de Tournai in Mémoires de la société historique et littéraire de Tournai*, dl. I, Doornik 1853, blz. 137-300.

van de kruisridders viel ³. Tijdens deze kruistocht overleed op 29 oktober 1218 zijn bisschop Goswijn van Avesnes en Walter werd tussen november 1219 en januari 1220 tot bisschop van Doornik gekozen. Op 17 februari 1220 ontving hij met de electen van Soissons en Kamerijk de bisschopswijding ⁴.

Als scholaster had hij vele jaren voor het onderwijs in de eens zo bloeiende Doornikse kapittelschool ingestaan; herhaaldelijk had men bij betwistingen op de wijze Magister beroep gedaan. Belangrijke opdrachten had hij moeten vervullen ⁵, o.m. in dienst van de welbekende pauselijke legaat Robert van Courson, tijdens diens legatierreis in Vlaanderen en Henegouwen (1213-1215). Dit alles had hem met vele aspecten van het kerkelijk leven vertrouwd gemaakt.

Zijn episcopaat zou duren tot 16 februari 1252, tweeëndertig jaar. Hij werd begraven aan de noordzijde van het heerlijke koor van de Doornikse kathedraal, waarvan hij de gothische ombouw zelf had bevolen. In zijn langdurig episcopaat ontplooidde deze bisschop een veelzijdige activiteit waarvan talrijke archiefbronnen, niettegenstaande hun al te zakelijke berichtgeving, getuigen.

Benevens zijn buitenlands optreden als pauselijk legaat bij de Albigenzen in Zuid-Frankrijk (1231-33), groeide in zijn bisdom het kerkelijk leven in steeds

³ *Annales Blandinienses*, uitg. L. BETHMANN, Mon. Germ. Hist. SS. dl. V, Hannover, 1844, blz. 30. Over deze vijfde kruistocht en zijn bijval in onze gewesten zie vooral: J. GREVEN, *Frankreich und der fünfte Kreuzzug*, in *Historisches Jahrbuch*, dl. XLIII, 1923, blz. 21-26.

⁴ ALBERIC van Troisfontaines, *Chronica ab origine mundi*, uitg. Scheffer-Boickorst, M. G. H. SS., dl. XXIII, Hannover, 1874, blz. 10. Deze wijdingsdatum kan ook langs de datering van enkele oorkonden om bevestigd worden.

⁵ S. HANSENS, *De legatierreis van Robert van Courson in Vlaanderen en Henegouwen*, in: *Miscellanea Historica in honorem Alberti de Meyer*, Leuven-Brussel, 1946, blz. 528-538.

wijder en talrijker vertakkingen uit. Inrichting van de officialiteit, stichtingen van Cisterciënserinnen, Begijnen, Klarissen, Penitenten, leproserijen en hospitalen, afbakening van parochies in nieuw ontgonnen of op de zee gewonnen gebieden, strijd met het stedelijk magistraat, vooral in zijn bisschopsstad, tot vrijwaring van de traditionele kerkelijke en wereldlijke rechten van bisschop en kapittel: het is maar een keuze uit de pastorele zorgen van deze kerkvorst in een van de meest actieve streken van de West-Europese wereld tijdens de glansperiode die de XIIIe eeuw voor Vlaanderen was.

In deze eeuw bereikte een belangrijke geografische evolutie van Vlaanderen stilaan een vaste vorm. Het landschap was van landelijk naar stedelijk geëvolueerd; handel en industrie verschaften werk en herstructureerden een sterk toegenomen bevolking; naast de Benedictijnerkloosters waren een paar Cisterciënserabdijen gebouwd, en kloosters, kapittels, bisschop en heren hadden talrijke nieuwe parochies gesticht. In de XIIIe eeuw zou ook het religieuze in het stedelijk karakter van landschap en levenswijze worden opgenomen: weldadigheidsinstellingen als leproserijen, hospitalen en gasthuizen, bediend door Broeders, Cisterciënserinnen of Begijnen; stedelijke parochies ontstonden, in de steden vestigden zich Bogaerden en niet het minst de Bedelorden, waarvan het nieuwe minder in het bedelen bestond dan in een besliste terugkeer naar de „wereld” en in een nieuwe wijze om aan apostolaat te doen. De politiek, de beschaving, de godsdienst werden stedelijk. De meest typische en invloedrijke uiting van een aan de steden aangepast kerkelijk instituut zijn wel de bedelorden en in het bisdom Doonik vooral de Minderbroeders en de Dominicanen ⁶.

⁶ Over de Dominicanen zie vooral G. MEERSEMAN, in *Archivum Fratrum Praedicatorum*, Rome, dln XVI tot XIX en ons eigen artikel,

Terwijl het Nederlandse Begijnenwezen zich over Frankrijk en de Duitse gewesten naar Zuid-Europa verspreidde, kwamen de bedelorden langs dezelfde wegen uit het Zuiden naar de Nederlanden. Onze streken waren rijp om aangegrepen te worden door de Franciscaanse idealen van evangelische armoede, apostolisch leven en predikideaal, naast een vroomheid gekenmerkt door een tedere verkleefdheid aan het Mensgeworden Woord. Het exempelverhaaltje van de vijfjarige knaap Achas uit de Vlaamse jaarmarktstad Torhout is er een treffende illustratie van. Toen de eerste Minderbroeders daar gezien werden, smeekte het jongentje zijn ouders om een bruine monikspij en begon in alle ernst hun strenge levenswijze na te bootsen. Dit mag men uit dit hagiografisch verhaal van de wonderzuchtige Dominicaan, Thomas van Cantimpré, wel besluiten: dat het een spiegelbeeld is van de geestdrift waarmede de barvoetse kloosterlingen met hun bruine pij en kleine kap door onze voorvaderen werden onthaald ⁷.

Heel vroeg werden de zonen van Franciscus en Dominicus naar de Nederlanden uitgestuurd en in nauwelijks één decennium, tussen 1224 en 1235, hadden ze een nederzetting in de belangrijkste centra van het bisdom Doornik. Het eerst en het talrijkst verzezen de Minderbroedershuizen. In 1206 verzaakte Francesco Bernadone aan zijn vaderlijk erfdeel ⁸. In 1223 reeds

Gauthier de Marvis, évêque de Tournai et les Frères Prêcheurs, ibidem, dl. XX, 1950, blz. 330-348.

⁷ THOMAS VAN CANTIMPRE, *Bonum universale*, uitg. COLVENERIUS, Douai, 1605, boek II, hoofdstuk XXVII, nrs 2-10, blz. 269. Over de algemene religieuze toestand cfr. A. MENS, *Oorsprong en Betekenis van de Nederlandse Begijnen en Begardenbeweging*, Antwerpen, 1947; TH. LUYKX, *Johanna van Constantinopel, Gravin van Vlaanderen en Henegouwen*, Antwerpen-Utrecht, 1946; S. AXTERS, *Geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden*, dl. II, Antwerpen, 1953.

⁸ Over de eerste jaren van de Minderbroeders zie: GRATIEN, *Histoire de la fondation et de l'évolution de l'ordre des Frères-mineurs*

werd zijn derde-orde-regel (*Regula Bullata*) door Honorius III in zijn bul „*Solet annuare*” goedgekeurd en waren de vijfduizend Franciscanen over gans West-Europa verspreid.

De orde werd ingedeeld in administraties, en Francia, in 1217 opgericht, werd in 1219 reeds in drie provincies gesplitst, terwijl de Parijse provincie verder in negen custodies werd verdeeld, waaronder deze van Vlaanderen voor ons de belangrijkste is.

Het blijkt wel dat de Minderbroeders van meet af aan hun vestiging in de Nederlanden een vitaal belang hebben gehecht en het is bekend dat Franciscus bij de uitzending in 1217 zichzelf Francia had voorbehouden. Toch zou niet hij, doch Pacificus van Marchia en zijn opvolger in het provinciaalsambt, Gregorius van Napels, het Franciscaanse kloosterleven in „Francia” en dus ook in Doornik inrichten. Waarschijnlijk was er reeds in 1215 een stichting te Valenciennes, in 1217 te Parijs, en in 1220 kwamen Lens, in 1222 Sint-Omaars zeker aan de beurt. Achtereenvolgens zouden Brugge, Gent, Rijsel, Oudenaarde en Doornik zelf een klooster krijgen.

De drukke Brugse wereldhaven schijnt het eerst een Minderbroedersklooster te hebben geherbergd. Een der opstellers van het *Necrologium conventuum Brugensium Fratrum Minorum* vat bondig de geschiedenis der stichting aldus samen : „Het Brugse klooster werd voor 't eerst buiten de stadsmuren ten tijde van de H. Franciscus opgericht dank zij de milddadigheid van heer Hendrik Ram. Daar dit voor het volk ongeriebig was, werd deze plaats verlaten en kwamen de kloosterlingen binnen de stad wonen in een nieuw klooster

au XIIIe siècle, Parijs-Gembloers, 1928; R. HUBER, *A documented History of the Franciscan order*, Washington 1944; A. CALLEBAUT, *Les provinciaux de la province de France au 13e siècle*, in *Archivum Franciscanum Historium*, dl. X, Quaracchi, 1917, blz. 259-356.

naast de Braambergplaats. De gravin Johanna schonk immers in 1244 een stuk grond van vier gemet aan de broeders. De kerk, thans kapel van de infirmerie, werd ten jare 1248 door de Hoogwaarde Bisschop van Doornik gewijd⁹.

Reeds in 1221 zou gravin Johanna in een oorkonde, die lijkt verloren te zijn gegaan, de schenking van een stuk land van vier en een half gemet door Hendrik Ram hebben goedgekeurd¹⁰. Dit land lag tamelijk ver van de stad af, naast de boomgaard van Vrouwe van Huyze, en

⁹ A. HEYSSE, *Necrologium conventuum Brugensium Fratrum Minorum* (1247-1807), in *Analecta Franciscana*, dl. VIII, 1917, blz. 9.

¹⁰ Deze oorkonde schijnt zoek geraakt, doch wordt uitdrukkelijk vermeld door S. DIRKS, *Antiquités Franciscaines*, in *Messenger de Saint-François*, St.-Truiden, 1877-1878, 7e jg., blz. 251 „In de archieven van ons klooster te St.-Truiden hebben wij de oorspronkelijke opene brieven gezien waarin Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen, de overeenkomst tussen Ridder De Ram en de Minderbroeders gesloten voltooit”. De inventarissen van het archief, ook van vóór 1877-1878 maken nergens melding van deze akte. De huidige archivaris E.P. Houbaert verzekerde ons van zijn kant dat zij vóór 10 mei 1940 niet te St.-Truiden was, daar het archief toen te Brussel was (tegen TH. LUYKX, *a.w.*, blz. 192, nr. 4). De oorkonden ter gelegenheid van de overbrenging naar de Braamberg opgemaakt (TH. LUYKX, *a.w.*, blz. 616, nr. LXXXII) maken alleen melding van de bevestiging van de eerste schenking door Ferrand, graaf, en Johanna, gravin van Vlaanderen, bevestiging die dan zeker na 1226 moet gedateerd worden, daar Ferrand eerst in januari 1227 uit de gevangenis vrij kwam. Het blijft echter mogelijk dat een voorafgaande akte van de gravin, achteraf ook door haar gemaal werd bekrachtigd of dat het om de ontheffing uit het leenverband gaat, die echter meestal met de schenking gepaard ging. Dezelfde DIRKS beweert, blz. 251, dat een oude kroniek afgeschreven naar een zeer oud exemplaar en met het oorspronkelijke vergeleken door de Provinciaal en zijn definitoren, de stichting eveneens in 1221 plaatst... doch ook deze kroniek vonden we niet. Op het Minderbroedersarchief te St.-Truiden is een andere oorkonde bewaard van Johanna van 1221, 23 juli, gegeven te Kortrijk, over een tiendenschenking aan de kerk van Vorst... doch dat heeft met de stichting van het klooster niets te maken (TH. LUYKX, *a.w.*, blz. 548, nr. XVIII)—over Hendrik Ram, zie E. STRUBBE, EGIDIUS VAN BREDENE..., Brugge, 1942, blz. 71-73).

werd tussen 1227 en juli 1233 door Ferrand en Johanna buiten alle leenverband gesteld. Deze afgelegen en schamele huisvesting schijnt aan het ideaal der eerste ordeleden met hun levendige zin voor armoede en gebedseenzaamheid te hebben beantwoord. Naarmate echter de organisatie van het gemeenschapsleven en de praktische noodwendigheden van het apostolaat zich scherper lieten gevoelen, zouden zij die ietwat reactionaire strengheid milderden en de gewone, onmiddellijk-praktische wegen kiezen om goed te doen. Een van deze was dat zij midden in de volkrijke buurten gingen wonen. Dezelfde evolutie maakten meest alle kloosters der orde door¹¹. Toch hebben zij ook reeds in hun eerste residentie een oratorium en eigen kerkhof en oefenden hun apostolaat uit in de stad Brugge¹². Nog vóór de dood van gravin Johanna echter hadden zij zich bij haar beklaagd over de hinderlijkheden die zij vanwege de verre verwijdering van de stad en de ongezondheid van hun woonplaats hadden ondervonden. Johanna was van plan de zaak ten beste te regelen, toen zij op 5 december 1244 overleed¹³. De welwillendheid van het stedelijk magistraat zou de oplossing bespoedigen. Het stelde immers de Braambergweide, die in de onmiddellijke stadsomgeving nabij de huidige Vismarkt lag, ter hunner beschikking en verruilde ze tegen hun vorige

¹¹ J. H. SBARALEA, *Bullarium Franciscanum*, Rome, 1759, dl. I, blz. 10, nr. XVII; GRATIEN, *a.w.*, blz. 156-167.

¹² TH. LUYKX, *a.w.*, blz. 614, nr. LXXXI en blz. 616, nr. LXXXII. Als reden der verplaatsing worden naast de *distancia* en *corruptio loci*, ook aangegeven: „difficultate accendendi nos ad ipsos, et econverso, nobis (scabinis) fuerint pluries proposita et ostensa (inconmoda)”. Er bestond dus contact en... apostolaat.

¹³ Akte van gravin Margaretha, bevat in het *vidimus* van Walter van Marvis (juli 1246), St.-Truiden, *Provincie-archief der Minderbroeders, Fonds Brugge*, niet gecatalogeerd. De akte van Margaretha, die ongetwijfeld op deze van Brugse schepenen teruggaat vult de delen aan van de afgelegen ligging van het klooster: propter que frequenter animarum dispendium est subsecutum.

verblijfplaats¹⁴. Gravin Margaretha en de bisschop, de eerste als opperste leenvrouwe, de andere als kerkvoogd, keurden deze regeling goed. Als enige voorwaarde stelde de bisschop dat de gewijde plaatsen op hun vroeger erf niet tot profane doeleinden zouden aangewend worden¹⁵. Paus Innocentius IV bekrachtigde deze overbrenging op 16 mei 1246 en 5 juli 1247¹⁶, terwijl een *vidimus* van de bisschop van Beauvais een bedankingsbrief van de pauselijke legaat Odo van Tusculum aan de Brugse schepenen bevat (6 april 1247-48), die tevens de ruil-overeenkomst goedkeurt¹⁷. Op hun nieuwe woonplaats begonnen de kloosterlingen spoedig de aanbouw van hun klooster, dat in 1248 reeds zo ver gevorderd was, dat volgens het hierboven vermeld *Necrologium* de bisschop in dit jaar de kerk kon inwijden¹⁸.

Het zal wel opgevallen zijn dat er nergens sprake was van conflicten of akkoorden met de lokale clerus. Dit betekent natuurlijk nog niet dat er geen geweest zijn. Hier weze terloops op het verschil tussen de Minderbroeders- en Predikheren-stichtingen in verband daarmee geweest. De eisen der eersten bleven aanvankelijk zeker ver beneden die der anderen, zodat ze voor de lokale clerus ongevaarlijke concurrenten waren. De houding van de bisschop wordt al even spaarzaam verwoord. Doch nergens een spoor van tegenzin. Alle akten dragen zijn goedkeuring en hij bedankt zelfs de schepenen om hun tegemoetkoming. De voorwaarde bij de verwisselingsakte gesteld, dat het sacraal karakter der

¹⁴ TH. LUYKX, *a.w.*, blz. 614, nr. LXXXI.

¹⁵ Cfr. N. 7; TH. LUYKX, *a.w.*, blz. 616, nr. LXXXII.

¹⁶ ID., *a.w.*, blz. 616, nr. LXXXIII; J. H. SBARALEA, *a.w.*, dl. I, blz. 467, nr. 21.

¹⁷ St.-Truiden, *Provincie-archief der Minderbroeders, Fonds Brugge* niet gecatalogeerd.

¹⁸ S. DIRKS, *a.w.*, blz. 253, beweert dat deze kerk volgens de oude kroniek door Florentijnse kooplui betaald werd. Het contact der ordebroeders schijnt dus internationaal.

gewijde plaatsen moet geëerbiedigd worden, is, van zijn standpunt uit, natuurlijk en treft de Minderbroeders niet.

Gent¹⁹ komt als een der vroegste stichtingen in aanmerking. Het *Obituarium* van het klooster vermeldt als aanzienlijke weldoeners Hildegarde Vander Schelden²⁰, die de grond voor hun eerste huisvesting zou geschonken hebben, en Arnulf van Materne en Escornaix, die zelf in de orde getreden, de grond voor hun tweede residentie afstond²¹. De Minderbroeders kwamen te Gent ten laatste in 1226 toe en vestigden zich voorzeker op het kwartier van de Poortakker in de Houtlei te Akkerghem, waarover de St.-Pietersabdij het patronaatsrecht had. Op 3 december 1224, hadden de Minderbroeders vanwege paus Honorius III, drie jaar later dan de Dominikanen, de toelating bekomen, mits ze de parochiale rechten in acht namen, zich van een draagbaar altaar in hun kloosters te bedienen, tot hun kapel of kerk was afgebouwd en van een vast altaar voorzien²². Niettegenstaande deze belangrijke beperking te hunnen voordele, kwam er op veel plaatsen en vooral in de Franse

¹⁹ H. LIPPENS, *Les Frères-Mineurs à Gand, du XIIIe au XVIe siècle* in *La France Franciscaine*, Rijsel, 1930, blz. 45-259.

²⁰ *Id. a.w.*, blz. 245, 8 september : Nativitas Mariae; obiit Hildergardis de Scalda, que dedit primo locum fratribus in Gandavo.

²¹ *Id. a.w.*, blz. 225 obiit. I. jan. : Circumcisio Domini; obiit Frater Arnulphus, quondam generosus dominus de Scornaco et Materne, et miles valentissimus, qui distributis pro amore Dei omnibus suis locis, tandem et ipse minor effectus, locum fratribus, quem modo inhabitant minores Gandenses, donavit. Jacet in choro ante venerabile Sacramentum. Over deze familie, zie F. DE POTTER, *Geschiedenis van Gent*, dl. IV, blz. 22 en vv.

²² J. H. SBARALEA, *Bull. Francs.*, dl. I, blz. 20, nr. XVII : „Datur Fratribus potestas ut in suis oratoriis et locis cum viatico altari possint Missarum sollemnia et alia divina officia celebrare, omni parochiali jure parochialibus ecclesiis reservato”. Voor de vergelijking met een stichting der Predikheren, cfr. G. MEERSEMAN, *AFP.*, dl. XIX, blz. 134-136.

provincie vanwege bisschoppen en clerus verzet tegen het groeiend priesterlijk ministerie der Minderbroeders. Volgens een pauselijk schrijven aan de bisschop van Parijs en de aartsbisschop van Reims hadden dezen dit privilege zo spitsvondig geïnterpreteerd dat er niets meer van overbleef, daar naar hun mening de voorafgaandelijke toelating van de bisschoppen, abten of andere kerkelijke overheden nog steeds vereist werd²³. Op 7 oktober 1225 herhaalde de paus aan de bisschop van Doornik de opdracht, waarmede hij op 13 september deze van Parijs had belast : er voor in te staan dat dit privilege in de Franse provincie zou toegepast worden²⁴.

Toen de Minderbroeders in 1226 te Gent een openbare kapel met draagbaar altaar wilden openen, protesteerde de lokale geestelijkheid en liet de abt zijn personaatsrecht gelden. Voor de bisschop gebracht, paste deze eenvoudig het privilege toe en kende aan de geestelijkheid en de abt al de rituele offergaven toe, waarmede beide partijen instemden, doch wat de Predikheren nooit hebben aangenomen. Onder deze voorwaarden had de clerus werkelijk geen ernstige redenen meer om zich te verzetten²⁵.

Eerst in 1241 zou men begonnen zijn met de opbouw van een definitief klooster aan de Ketelpoort op grond van Arnulf van Materne, terwijl gravin Johanna de

²³ J. H. SBARALEA, *a.w.*, blz. 21, nr. XIX.

²⁴ *Id. a.w.*, blz. 22, nr. XXI. Cfr. ook A. HEYSSE, *Regesta Belgico-Neerlandica*, in *Franciscanum*, St.-Truiden, 1948, 3e jrg., mei-december, nrs. 2-3, blz. 69, nr. 14. Het is dus geen vermaning aan de bisschop van Doornik, maar wel een opdracht om te zorgen dat anderen het privilege zouden toepassen. Cfr. L. WADDING, *Annales Minorum*, Quaracchi, 1931, jaar 1225, nr. 27.

²⁵ MIRAEUS-FOPPENS, dl. III, blz. 678... Daaruit blijkt ook dat de paters reeds enkele tijd te Gent woonden. LIPPENS beweert zelfs vanaf 1220 (*a.w.*, blz. 49). Over de activiteit der orde te Gent, cfr. H. LIPPENS, *a.w.*, blz. 69; E. DE MOREAU, *a.w.*, dl. III, blz. 487-489; TH. LUYKX, *a.w.*, blz. 193.

nodige fondsen voor kerk- en kloosterbouw zou hebben bezorgd²⁶. De gemeentelijke overheid zelf had hun een terrein aangeboden om hun kerkhof uit te breiden of tot eender welk gebruik. Net als te Brugge betuigt dit hoe goed de orde aangeschreven stond bij het stedelijk magistraat, dat later zelfs een tijdlang zijn archieven in hun klooster zou onderbrengen²⁷.

Even na de dood van Walter van Marvis keurde zijn opvolger de bijlegging van de tweespalt goed die was ontstaan, toen het klooster het had aangedurfd een zekere Agnes, van de St.-Jansparochie te Gent, te begraven. De St.-Pietersabdij en de pastoors tekenden hevig protest aan tegen wat, naar hun inzicht tenminste, een overtreding van de parochiale rechten was. Tenslotte kon de twist toch bijgelegd worden en de overeenkomst door beide partijen aanvaard. Merkwaardig is dit stuk omdat beider rechten er met een op de spits gedreven haarkloverij worden geformuleerd en ook de reeds grotere eisen van de Minderbroeders erin worden opgetekend. Zij mogen jaarlijks vier doden van de parochie, waarover de abdij te Gent het patronaatsrecht had en die bij hen hun laatste rustplaats hadden verkozen, begraven. Doch steeds moest die begrafenisdienst met offerande in aanwezigheid van het stoffelijk overschot in de parochiekerk plaats hebben, op zulk uur nochtans dat de ter aarde bestelling bij de Minderbroeders mogelijk was. Alleen met toelating van de abt mocht dit getal van vier voor ieder jaar overschreden worden, en dit voorrecht bleef tot Gent beperkt. Zo de pastoors en de naastbestaanden van de overledene over de parochiale rechten niet akkoord geraakten, moest het geschil door een priester en een Minderbroeder, desnoods met een derde man er

²⁶ H. LIPPENS, *a.w.*, blz. 51. De bron die hij citeert, konden wij niet raadplegen. Daarom hernemen wij die bevestiging, alsook de andere van de niet zeer critische auteur, onder het nodige voorbehoud.

²⁷ *Id.*, *a.w.*, blz. 52.

bij, worden geregeld. Nog vóór de ter aarde bestelling moesten de naastbestaanden voor de betaling van het parochiaal recht voldoende waarborg geven, en het bedrag binnen de week na de begrafenis vereffenen. Kwam door schuld van de Minderbroeders vertraging, dan zou hun recht worden geschorst. Vreemden echter konden zij vrij begraven. Tenslotte moesten zij beloven geen morele druk uit te oefenen op de keuze van een laatste rustplaats, en aan de kerkfabriek der parochie van de afluivige de helft der zijden doeken en kaarsen, die dan geschonken werden, af te staan. Ook mocht de ter aarde bestelling van Agnes geen rechtsprecedent scheppen waarop de paters zich later zouden beroepen om ruimere rechten te bekomen²⁸.

Te Rijsel kwamen de twee bedelorden waarschijnlijk kort na elkaar aan. Werden de Predikheren in 1224 uitgenodigd, vanaf 1226 treffen wij er ook de Minderbroeders aan, die er reeds eerder waren toegekomen. In dit jaar echter nam de bisschop van Doornik het op zich aan het St.-Pieterskapittel een dubbele rente uit te keren tegen vrijkoping van het recht van leenverheffing dat het St.-Pieterskapittel op het erf der Minderbroeders kon doen gelden. Deze rente zou door het St.-Salvators-hospitaal worden betaald; daarvoor had Walter van Marvis de nodige en passende vergoeding bezorgd. Het bezitsrecht (*possessio*) van het belaste erf kreeg het hospitaal, terwijl het kapittel het eigendomsrecht (*dominium*) behield... Wellicht werd dit procédé toegepast omdat de Minderbroeders volgens hun statuten

²⁸ A. FAYEN, *Liber Traditionum Sancti Petri Blandimensis*, Gent, 1906, blz. 234-236; A. VAN LOKEREN, *Chartes et documents de l'abbaye de St. Pierre...*, dl. I, Gent, 1868, nrs. 639, 640, 644; M. BIHL, in *Archivum Franciscanum Historicum*, 1911, dl. IV, blz. 428-430.

deze renten zelf in eigendom niet konden nemen²⁹. Dit eigendom van het Rijsels kapittel lag op de St.-Mauritsparochie, nabij Dergnau³⁰. Daar het kapittel op deze wijk het personaatsrecht had, werd in 1232 een regeling nopens het gebruik van het kerkhof, dat aan de paters toegestaan was, getroffen. De gardiaan en de paters beloofden in aanwezigheid van Roger, custos der orde in Vlaanderen, dat alleen de ordebroeders daar zouden begraven worden. Eens te meer moet genoteerd dat hun eisen geringer waren dan deze van de Predikheren³¹.

Doch ook te Rijsel zouden de Minderbroeders verhuizen naar de St.-Stefanusparochie, waar in 1224 de Predikheren toegekomen waren. Weer schonk het kapittel de gevraagde toelating tot het bouwen van klooster en openbare kerk met kerkhof. Thans werd het begrafenisrecht tot in de bijzonderheden geregeld. Om een inwoner van de parochies, die tot het personaat van de proost, deken of kapittel behoorden, te begraven, was de uitdrukkelijke toelating van voornoemden en van de pastoor vereist. Zelfs dan moest tot vrijwaring van het parochiaal recht, de uitvaartdienst in de parochiekerk plaats hebben. Zo het aantal kaarsen bij de ter aarde bestelling groter was dan bij de diensten in de parochiekerk, moest het overschot, tenzij bij nieuw

²⁹ E. HAUTCŒUR, *Cartulaire de l'Église collégiale de St. Pierre de Lille*, dl. I, blz. 191, nr. 213; Rijsel, *AD.*, *Fonds St.-Salvators Hospitaal*, Cart. VI A2, f. 2, nr. 3.

Daardoor kwamen de Minderbroeders vrij van het betalen van het *relevium*: recht van leenverheffing, dat bestond in het betalen door de te belenen erfgenaam van een taks na het afsterven of verwijderen van de vorige leenman. Daar de morele personen, zoals kerkelijke instellingen, niet sterven, eiste men de *substitutio laici*; een leek die hen dus verving, op wie men al de rechten kon blijven heffen, ofwel de taks geëist om dit recht af te kopen.

³⁰ E. HAUTCŒUR, *Cart.*, blz. 210, nr. 240, en MIRAEUS-FOPPENS, dl. III, 680.

³¹ *Id.*, *Cart.*, blz. 210, nrs. 240-241.

akkoord, aan deze laatste worden overgemaakt. Hetzelfde, behalve de vereiste toelating, gold voor niet-parochianen in een dezer parochies overleden, terwijl voor alle te Rijsel overleden geestelijken de begrafenisdienst in de kapittelkerk moest gecelebreerd worden. De paters mochten geen enkele der parochiale rechten opstrijken, en zo zij ooit bij indult verkregen de giften der gelovigen te mogen aanvaarden, dan nog moesten zij de rituele misofferanden in hun geheel aan de pastoor ter hand stellen. Het werd hun toegestaan bij interdict met gesloten deuren een gelezen mis te celebreren. Zo zij door een der voorzeide parochianen bijgeroepen werden om een testament op te stellen, was het de Minderbroeders verboden ook maar de minste druk uit te oefenen ten nadele van het kapittel. In februari 1250 gesloten, werd dit akkoord in april door de bisschop goedgekeurd. Te Rijsel werden dezelfde problemen als te Gent, alhoewel minder schamper gesteld, op dezelfde manier opgelost ³².

De Predikherenstichtingen waren tot voornoemde steden beperkt gebleven. De Minderbroeders zouden zich echter ook nog te Doornik en te Oudenaarde vestigen.

Te Doornik waren zij zeker reeds vóór december 1235, datum waarop Walter van Marvis een regeling trof met de St.-Maartensabdij voor de betaling van een jaarrente van 9 solidi en 3 deniers van Laon die hij aan

³² Id., *Cart.*, blz. 332-334, nrs. 438-439-445; MIRAEUS-FOPPENS, *a.w.*, dl. III, blz. 679.

³³ A. D'HERBOMEZ, *Chartes de l'abbaye de St. Martin de Tournai*, Brussel 1898, dl. I, nr. 422; J. HOYOIS, *Tournai au XIIIe siècle*, 2e uitg., blz. 20 beweert dat de Minderbroeders zich reeds in 1230 te Doornik vestigden. Aangezien nochtans, zoals hij zelf aanmerkt, „l'histoire ne s'invente pas” blz. 1, nr. 1, blijft deze datum niet onmogelijk maar onbewezen.

deze abdij schuldig was voor het huis der Minderbroeders nabij de St.-Medardsabdij gelegen³³. Daar werd vóór 1251 in de buurt een begijnhof gevestigd, waarvan de paters vermoedelijk de geestelijke leiding op zich namen³⁴. Het is dezelfde bisschop die in maart 1250 de tiende van Bondues, die hij persoonlijk heeft aangekocht, aan de kathedraal afstaat, op voorwaarde dat zij de zeventig Vlaamse solidi, die de Minderbroeders haar schuldig zijn, kwijtscheldt en sommige betalingsverplichtingen op zich neemt³⁵.

Dat de paters niet alleen bij de bisschop maar ook in de stad gezien waren, waar reeds in 1261 een straat naar hen genoemd werd³⁶, blijkt uit sommige akten waarin zij tussenkomen. Zo werd b.v. een regeling tussen de bisschop en de voogd van Doornik over de verkoop van leenhulderechten op woensdag 26 augustus 1248 in hun klooster opgemaakt³⁷, terwijl zowel in april 1242 als in juni 1245 hun paters als getuigen optraden³⁸. Al te schamele aanduidingen voor de rol door de nieuwe orde gespeeld.

³⁴ Doornik, *A.K.*, *Cart. D.*, f. 350.

³⁵ Bergen, *R.A.*, *Fonds Bisdom Doornik*, *Cart.* 68, f. 15 Doornik, *A.K.*, *Cart. D.*, f. CLVII.

³⁶ J. Vos, *Le Cartulaire de l'abbaye de St. Médard de Tournai*, in *Mémoires de la Société historique et littéraire de Tournai*, dl. XII, blz. 318, nr. 186.

³⁷ Bergen, *R.A.*, *Fonds bisdom Doornik*, *Cart.* 68, f. 11.

³⁸ A. D'HERBOMEZ, *a.w.*, dl. L, blz. 554, Egidius en Andreas, fratres Ordinis Fratrum Minorum, blz. 609, Rogerus, tunc Fratrum lectore, en Willem van Oudenburg.

Toen omstreeks 1245 de strijd tussen de metropolitaan van Reims en zijn suffragaan-bisschoppen over hun wederzijdse rechten aan de gang was, en de eerste zijn bisschoppen had geëxcommuniceerd, gaf paus Innocentius IV opdracht aan de gardiaan van het O.F.M. klooster van Doornik (evenals aan deze van Châlons, Soissons, Noyon), opdracht deze banvloek op te heffen op 25 november 1245, cfr. J. H. SBARALEA, *a.w.*, dl. I, blz. 403-404, nrs. 115 en 117.

Geen oorkonden zijn bewaard over de eerste nederzetting der Minderbroeders te Oudenaarde³⁹. Volgens J. Lavaut, die het archief der St.-Walburgakerk van Oudenaarde inventariseerde, zou de geschiedenis ervan aldus verlopen zijn. Reeds in 1230 zou pater Pacificus, een der eerste volgelingen van de Poverello, er zijn aangekomen en er enkele armoedige hutten in klei hebben opgetrokken. Dus ongeveer als een groep kluizenaars. Negen jaar later stonden heer Jan de Poortere en zijn vrouw Ivetta aan de arme kloosterlingen hun huis af met een aanpalend terrein. In november 1260 werd de eerste steen gelegd voor een verblijfplaats in het uiterste Westen van de stad, waarvoor zelfs een deel der stadsvestingen werd afgestaan⁴⁰.

Van de eerste-steenlegging bestaat een oorkondelijk bewijs, uitgevaardigd door Walter van Croix, die in 1252 aan Walter van Marvis was opgevolgd. Voor de andere gegevens moesten wij ons met een naar het schrift te oordelen XVIe of XVIIe eeuwse kroniek tevreden stellen, die misschien op vroegere oorkondelijke of litteraire bronnen teruggaat. Immers ook volgens de bekende doch niet steeds zeer kritische geschiedschrijvers der Minderbroeders, Lucas Wadding en Franciscus Gonzaga uit dezelfde tijd, zou de stichting

³⁹ J. GOYENS, *Les archives des Franciscains d'Audenaarde, 1235-1796*, in *Handelingen van den Oudheid- en Geschiedkundigen Kring van Oudenaarde*, 92 boekdeel, 4e afl., Oudenaarde, september 1939, blz. 261-290; J. LAVAUT, *Les Archives de Ste Walburge, in Messenger des Sciences historiques ou archives des arts et de la bibliographie de Belgique*, Gent, 1880, blz. 7.

⁴⁰ J. GOYENS, *a.w.*, nr. 4. Ten onrechte verklaart de auteur, menen wij, dat het tot het Provinciaal archief der O.F.M. te St.-Truiden behoort. Ook te Valenciennes zouden de Minderbroeders van de graaf en de gravin van Vlaanderen een deel van de stadsvestingen hebben gekregen, cfr. J. FINOT, *Histoire de la fondation des Frères Mineurs à Valenciennes* in *La France Franciscaine*, 3e deel, 1914-1920, blz. 45.

van Oudenaarde wel degelijk tot 1230 opklimmen⁴¹. Doch waarop steunen zij hun beweringen?

Deze reeds schaarse gegevens over de opkomst van de eerste Minderbroederskloosters onthullen zo weinig over de mentaliteit, het apostolaatswerk, de invloed van deze bedelorde en de houding van de bisschop. Dat wordt meestal niet in oorkonden vastgelegd en andere informatiebronnen ontbreken. Toch valt wel een en ander op te diepen. De oprichting van deze nieuwe kloosters stelde soms vrij delicate problemen voor de bisschoppen. Rome had de bedelorden spoedig met allerlei privileges begiftigd en deze waren voor de centrale machten soms heel wat gemakkelijker te verlenen dan door de lokale, bisschoppen en clerus, toe te passen.

De bisschop moest de kloosters burgerrecht geven naast de gevestigde instellingen, die meestal sinds lang bepaalde rechten verworven hadden en concrete bedieningen uitoefenden. Dat vereist wijsheid, kennis van lokale toestanden en mentaliteit, en een klaar inzicht in de mogelijkheden door de nieuwe orden geboden ter aanvulling van de traditionele functies van de clerus of om aan nieuwe noden tegemoet te komen. Pas dan kon een billijke *modus vivendi* gevonden worden. De houding van de bisschop t.o.v. de Minderbroeders was o.i. daadwerkelijk gunstig. We weten dat hij van de welwillende houding van de grafelijke macht ruimschoots gebruik maakte om de algemene opbloei van het godsdienstig leven in zijn diocees te bevorderen.

⁴¹ L. WADDING (1588-1657), *Annales Minorum*, Lyon, 1625, dl. II, blz. 253; F. GONZAGA (†1620), *De Origine Seraphicae Religionis Franciscanae*, Rome 1587, dl. II, blz. 1072-1073.

Over deze schrijvers cfr. B. VERBEER-F. VAN DEN BORNE, *Litteraire bronnen voor de geschiedenis der provincie Germania inferior*, in *Collectanea Franciscana Neerlandica*, dl. II, blz. 23-24, 27-29. Cfr. ook TH. LUYKX, *a.w.*, blz. 316.

We stellen echter nergens vast dat hij van deze algemene gedragslijn ten overstaan van de Minderbroeders zou afgeweken zijn. Integendeel: hij schonk zijn volledige morele en zelfs geldelijke steun zoals het uit de stichtingen van Rijsel en Doornik mocht blijken. In de bevestiging van de ruiling van de Braamberg tegen hun vroeger klooster ten voordele van de Brugse Minderbroeders looft hij met onbevangen dank het opzet van de schepenen⁴², en we menen dat het meer dan een formule was bij deze vrome kerkvorst⁴³. Zijn steun aan de paters gegeven bij de overbrenging van hun klooster binnen de stadswallen in de nieuwe randkwartieren was ingegeven door de apostolische activiteit — predikatie en biechthoren vooral — van deze geestelijken bij het stadsvolk. Het eerste klooster was immers zover afgelegen dat de zielzorg er nadeel van ondervond⁴⁴ en daarom moest het binnen de stadsmuren herbouwd worden.

Het is een algemeen verschijnsel dat de Minderbroeders hun huizen eerst buiten de stad hebben gevestigd en pas later binnen de stad kwamen werken. Zolang ze ginder bleven schijnen er geen problemen tussen hen en de lokale clerus te zijn gerezen. In elk geval sluiten beide partijen meestal pas overeenkomsten om de verhoudingen te normaliseren na het verhuizen van de broeders. Deze openden dan openbare kapellen en oefenden zielzorg uit. Men heeft o.i. wellicht te ongenueanceerd uit de regelingen die tussen clerus (pastoors, kapittels, abdijen) en bedelorden, na gerezen betwistingen, moesten getroffen worden een zekere

⁴² TH. LUYKX, *a.w.*, blz. 616 : De tam pio autem subsidio per vos dictis fratribus exhibito gratias vobis referimus in Domino copiosas.

⁴³ Over de apostolische ijver van de bisschop, zie het getuigenis van twee tijdgenoten door ons aangehaald in A.F.P., dl. XX, 1950, blz. 340.

⁴⁴ Zie noot 13.

wrevel en vijandigheid van deze clerus willen afleiden. Het ontbreken van oppositie in de eerste vestigingsfase wijst daar zeker niet op en de feitelijke overeenkomsten laten vooral een verdediging van de stoffelijke belangen, in de eerste plaats de begrafenisrechten, zien. De eisen van de clerus zijn begrijpelijk en werden aan elke nieuwe stichting, of de orde nu oud of nieuw was, gesteld.

De activiteit van de Minderbroeders — en van de bedelorden — werd niet op speciale wijze bekampt en door Walter van Marvis zelfs op duidelijke wijze gesteund. Conclusies over hun invloed op het religieuze leven van volk en geestelijken kunnen wij, voor deze periode, bij ontstentenis van bronnen niet formuleren.

P. DECLERCK

BIJLAGE

1246, juli.

Walter, bisschop van Doornik, oorkondt dat hij de gevidimeerde oorkonde van maart 1246 bekrachtigt, waarbij Margaretha, gravin van Vlaanderen en Henegouwen, de ruiling goedkeurt van de Braambergweide door het Brugse magistrat ten voordele van de Brugse Minderbroeders tegen hun vroegere woonplaats.

St.-Truiden, Provinciaal archief der Minderbroeders, op de datum. — Oorspronkelijke oorkonde op perkament, met door driedubbele spleet, dubbele staart van perkament; zegel verdwenen.

Universis presentes litteras inspecturis, Walterus miseratione divina tornacensis episcopus salutem in domino sempiternam. Noverit universitas vestra nos litteras illustris Domine Margarete Flandrie et Hannonie comitisse inspexisse ex omni sui parte sanas et integras sub hac forma. M. Flandrie et Hannonie comitissa dilectis sibi scabinis en communitati ville Brugensis salutem in Domino. Cum varia incommoda pauperum Christi fratrum minorum vobiscum degentium super loci distancia et corruptione in quo nunc manent necnon

et super difficultate accedendi vos ad ipsos et e converso, propter que frequenter animarum dispendium est subsequutum, pie memorie sorori nostre, quondam Flandrie en Hannonie comitisse, fuerunt demonstrata et ipsa secundum quod intelleximus predicta gravamina disposuerat amovere, verum quia morte preventa pium propositum non perduxit ad effectum, predicta incommoda fratrum ad nostram noticiam delata sunt pluries et ostensa. Quibus cognitis compatienter intendebamus eis succurrere aliquo modo affectu pariter et effectu. Sed quia inspirante domino ut accepimus prevenistis nos in benedictionibus et de loco meliori et propinquiori ut in prato quod dicitur Brambergh pro commutatione prioris loci eisdem fratribus ex communi consensu omnium tam scabinorum quam iuratorum et aliorum proborum virorum misericorditer atqua utiliter providistis, vobis omnibus super hiis uberes referimus gratiarum actiones, confirmantes vobis donationem prioris loci ubi nunc manent fratres sicuti ad opus eorundem confirmata fuit per pie memorie comitem F. et prelibatam J. quondam comitissam uxorem, dilectam sororem nostram, in quorum manus dicta terra tunc continens tres mansuras et dimidiam vel circiter legitime reportata fuit tamquam ad dominos superiores sicut ex eorum litteris patentibus quas inspeximus patens est manifeste. Et nos insuper tamquam domina superior et dictorum pauperum Christi causam gerentes cambium predicti loci eisdem fratribus per vos divinitus assignati pro totali terra ubi nunc manent infra clausuram eorum jacente presentium testimonio decrevimus firmum esse in perpetuum et inconcussum.

Datum Curtraci, anno Domini M^oCC^oXL^o quinto, mense martio.

In huius igitur rei testimonium sigillum nostrum presentibus duximus apponendum. Datum anno M^oCC^oXL^o sexto, mense Julio.

Schilderijen uit het Patrimonium van het "Brugsche Vrije,, in het Gerechtshof te Brugge

In het Gerechtshof te Brugge bevinden zich een aantal schilderijen uit het patrimonium van het Brugsche Vrije, thans bezit van de Provincie West-Vlaanderen. Bij beslissing van 11 juni 1954¹ heeft de Bestendige Deputatie de restauratie van achttien van deze werken toevertrouwd aan de heer Corn. Leegenhoek, restaurateur te Brugge.

De restauratie, die meerdere maanden in beslag nam, bood gelegenheid tot een nader onderzoek. De gegevens in de „Inventaire des Objets d'Art" van Alexandre Couvez waren nauwelijks bruikbaar. Opzoeken in het archief van 't Vrije, bewaard in het Rijksarchief te Brugge, hebben een aantal bijzonderheden aan het licht gebracht. Een overzicht van onze vaststellingen volgt hierna.

Eerst worden acht portretten van magistraten van 't Vrije behandeld. Door vergelijking van iconografische en archivale gegevens werden de geportretteerden geïdentificeerd; van een vijftal schilderijen kon ook de schilder achterhaald worden.

De restauratie had nog betrekking op tien andere werken van uiteenlopende aard. Negen daarvan maken het voorwerp uit van het tweede deel van deze bijdrage. Het tiende, een landschappaneel, wordt niet besproken

¹ Archief Provincie West-Vlaanderen, 3e Afdeling, sectie A. nr. 4 A/1/9 (Repertorium J. 1953).

daar betwisting bestaat i.v.m. de authenticiteit en de eigendom. Bij de reiniging werd de signatuur J. Ruysdael gevonden. Men is het niet eens over de echtheid van deze handtekening. Het schilderij zou ooit het voorwerp hebben uitgemaakt van een gerechtelijk onderzoek, en is in geen geval afkomstig uit het patriomonium van het Brugsche Vrije.

De hier behandelde schilderijen uit het Gerechtshof zijn uiteraard minder bekend, omdat zij zich bevinden in lokalen waar het publiek geen toegang heeft. Wij durven hier daarom het voorstel opperen althans de portretten van de magistraten van het Brugsche Vrije samen te brengen in één galerij, zoals ook met de voogdportretten in sommige Brugse instellingen is gebeurd. Meer nog dan de andere schilderijen, helpen vooral deze kostbare documenten immers een historisch beeld completeren dat belangrijk is voor de geschiedenis van het Vrije en in het bijzonder van het rechtslichaam dat daarin een hoofdrol heeft gespeeld. Het zou ons verheugen mocht deze publikatie enigszins tot de verruiming van deze kennis hebben bijgedragen, en wellicht nog andere mededelingen uitlokken ².

² Wij betuigen onze oprechte dank :

- * aan Dr. Jos De Smet, conservator van het Rijksarchief te Brugge, voor de wenken die ons onderzoek in het archief van 't Vrije aanzienlijk hebben vooruitgeholpen;
- * aan de heer Leegenhoek die bij de restauratie bepaalde technische problemen belichtte;
- * aan Professor Dr. E. Strubbe, voor zijn suggesties in verband met enkele opengebleven kwesties;
- * aan de heer Albert Schouteet, wn. conservator van het Stedelijk Archief te Brugge, die onze aandacht gevestigd heeft op de huldeadressen die als gelegenhedsgrafiek werden uitgegeven naar aanleiding van een viertal ambtsjubilea. Deze inlichtingen worden in voetnoot opgenomen;
- * tenslotte aan het Provinciaal College dat ons alle faciliteiten verleend heeft.

Bij de beschrijving van de schilderijen wordt een vaste volgorde in acht genomen, en wel : onder 1 de bijzonderheden betreffende de materiële toestand; onder 2 deze in verband met het auteurschap; en onder 3 deze betreffende het voorwerp van het schilderij.

I

PORTRET VAN NIKOLAAS ROMMEL

1. Vorm : rechthoekig.

Afmetingen : zonder de lijst : 118,0 × 95,5; met de lijst :
132,0 × 109,5.

Toestand van de drager : doek, vóór de herstelling ver-
vuild; sporen van slijtage aan het hoofd van de gepor-
tretteerde, dat hierdoor een hard uitzicht gekregen heeft.

Aard van de herstelling : reiniging, verdoeking, herstel
van de zieke vernislaag³.

2. Niet getekend en niet gedateerd.

3. Opschrift : N. D. Nico Rommel

Jub. aetatis 81 cr.

scabinus 21 july 1667

obyt 2 martii 1728⁴.

Nikolaas Rommel werd schepen van het Vrije in
1667, als opvolger van Karel de Matanza die het bestuur

³ Op het voorstel van de Koninklijke Commissie van Monumenten heeft de Provincie tussen 21 januari 1891 en 1 maart 1892 vier portretten van magistraten van 't Brugsche Vrije, t.w. dit van Jacob Herloo, Nikolaas Rommel, Jacob Accaert en Jacob Wynckelman laten restaureren door J. Van Speybrouck te Brugge, De kosten beliepen 250 fr. (Beslissing van de Bestendige Deputatie dd. 30 september 1890 — Archief Provincie West-Vlaanderen, 2e Directie, 3e Afdeling nr. 87.835 — repertorium j. 1893).

⁴ De datum van afsterven, vermeld op het schilderij, wordt bevestigd in J. GAILLIARD, *Inscriptions funéraires de la Flandre Occidentale*, dl. III, St.-Walburga, blz. 11. Zie ook J. BETHUNE, *Méreaux des familles brugeoises*, Brugge 1890. — Het woord „obiit” is op de portretten meermaals gespeld „obyt”.

verlaten had. De nieuwe titularis worde niet verward met zijn vader Mr. Nikolaas Rommel griffier van de Camere ⁵.

De familie Rommel was in het bestuur van het Vrije goed vertegenwoordigd. Verscheidene magistraten uit dit geslacht figureren op de ambtslijst.

Over Nikolaas Rommel junior zijn de gegevens eerder schaars. Hij wordt geregeld vermeld als schepen van het Oosten, op de lijst waarvan hij slechts in 1692 de eerste plaats gaat bekleden. Hij behoudt deze rang tot bij zijn afsterven ⁶.

De schepen vierde zijn ambtsjubileum in 1717. Het bestuur van het Vrije bood hem bij die gelegenheid een zilveren bekken aan ⁷.

Tien jaren later, bij zijn „diamanten” jubileum, wegens zestig jaar dienst in het Vrije, ontving hij, evenals zijn collega Theodorus Pierloot, vanwege de magistraten zijn geschilderd portret ⁸.

Hij stierf op 2 maart 1728, wat door verscheidene bronnen bevestigd wordt ⁹.

⁵ Nikolaas Rommel sr. was pensionaris en griffier van het Vrije. Hij stierf op 13 augustus 1669, en niet in 1670 zoals F. PRIEM, *Documents extraits du Dépôt des Archives de la Flandre Occidentale à Bruges*, 2e serie, deel VIII, blz. 202, aanduidt. Uit zijn huwelijk met Maria de Schildere werd Nikolaas jr. geboren. Zie ook : *Biographie des Hommes Remarquables de la Flandre Occidentale*, dl. II, blz. 134, Brugge 1844, en P. VINCENT-M. VAN CALOEN, in *Biographie Nationale*, deel XIX, blz. 923.

⁶ F. PRIEM, *o.c.*, 2e serie, deel VIII, blz. 197-303.

⁷ Brugge, Rijksarchief, Jaarrekening 1717-1718, fol. 322 v. : het Vrije betaalt aan Michiel Allaert de som van 2 ponden voor het graveren van het wapenschild van het Vrije op het zilveren bekken dat aan schepen Rommel wordt aangeboden ter gelegenheid van zijn ambtsjubileum. Aan de edelsmid Jaquemyn wordt de som van 70 ponden, 4 s. g. betaald voor het vervaardigen van dit bekken.

⁸ Ibid. 1726-1727, fol. 359 : vgl. voetnoot 11 en 14 betreffende het portret van schepen Theodorus Pierloot.

⁹ Zie voetnoot 4. Vgl. : J. BETHUNE, *o.c.*, blz. 261. Bij het afsterven van Nikolaas Rommel senior, vader van de schepen, werd een penning geslagen. Dit stuk draagt op de voorzijde de vermelding dat de

Nikolaas Rommel

Theodorus Pierloot

Zijn vrouw, Isabelle van Steenberghe, was enkele dagen vóór haar man overleden, nml. op 27 februari ¹⁰.

2

PORTRET VAN THEODORUS PIERLOOT

1. Vorm : rechthoekig.

Afmetingen : zonder de lijst : 118,0 × 95,5; met de lijst :
132,0 × 109,5.

Toestand van de drager : doek, vóór de herstelling ernstig
vervuild. Sporen van een vroegere herstelling (verdoe-
king ?). Aard van de herstelling : reiniging en verdoeking.

2. Niet getekend; draagt wel de vermelding „pinxit 1727”.

3. Opschrift : N. D. Theo^s Pierloo(t)

Jubs aetatis 81 a.

Scabinus 30 M. 1676

Obyt 19 Xbris 1730.

Gebrekkige overschildering van de oorspronkelijke letters,
die daaronder merkbaar blijven; werk van een gelegen-
heidsschilder bij een vroegere restauratie.

Theodorus Pierloot, zoon van Jakob, burgemeester van Diksmuide, was schepen van het Vrije voor het Westen tussen 1676 en 1730. Hij fungeerde als burge-
meester van 1687 tot 1692.

Bekleedde verder ook het mandaat van afgevaardigde bij de Staten van Vlaanderen.

afgestorvene († 13 augustus 1669 — zie voetnoot 5 hierboven) heer was van Edewalle en dat hij gehuwd was met Maria de Schildere.

¹⁰ De vrouw van Nikolaas Rommel junior, Isabella van Steenberghe, was de dochter van Jakob, griffier-pensionaris van het Brugsche Vrije van 1670 tot 1691, en Anna le Gillon. Nikolaas was dus zowel langs vaderszijde als langs de zijde van zijn aangetrouwde familie, goed geïntroduceerd in het bestuur van het Vrije.

Ontving zijn adelbrieven op 18 april 1701¹¹.

Deze magistraat van het Vrije vierde zijn ambtsjubileum in 1725; hij had in 1676 de functie van schepen verworven als opvolger van Jakob van Maldeghe die op 26 maart van dat jaar overleed¹². Het jubileum vond plaats in het paleis van het Vrije, in tegenwoordigheid van de bisschop van Brugge en van de abten van Sint-Andries, van de Eekhoutte en van Sint-Nikolaas van Veurne. Het Vrije heeft bij deze gelegenheid een som van 12 pond 16.1 g. betaald aan Jan Labare en anderen voor het drukken en schilderen van de huldegedichten voor de jubilaris¹³. Verder betaalde het Vrije de som van 12 pond aan twee niet nader genoemde schilders, voor de portretten van de jubilarissen Rommel en Pierloot, welke in het paleis van het Vrije werden geplaatst¹⁴.

Theodorus Pierloot was gehuwd met Jeanne van de Walle. Uit hun verbintenis sproten Theodorus jr., gestorven op 12 augustus 1728, en Maria-Anna.

¹¹ J. DE BETHUNE, *o.c.*, blz. 237 — adelbrieven dd. 18 april 1701; beschrijving van het blazoën Pierloot in RIETSTAP, *Armorial Général*, 2e uitg. deel II, blz. 436.

Theodorus Pierloot was ook betrokken bij de verkoop van een huis, misschien het ouderlijke, te Diksmuide op 17 januari 1730, cfr. *Tablettes des Flandres*, deel 4, blz. 163, noot 139.

¹² F. PRIEM, *Documents extraits du Dépôt des Archives de la Flandre Occidentale à Bruges*, 2e serie, deel VIII, blz. 213, vgl. blz. 215.

¹³ Brugge, Rijksarchief, Rekening over het dienstjaar lopend van 15 augustus 1724 tot 15 augustus 1725, fol. 358.

¹⁴ *Ibid.* 1726-27, fol. 359. Cfr. F. PRIEM, *o.c.*, 2e serie, d.V., resp. blz. 165 en 169.

J. GAILLIARD, *Bruges et le Franc*, deel II, blz. 62. De auteur stelt de prijs van het geschilderd portret van de jubilaris vast op 6 pond, nml. de helft van de som die door het Vrije aan twee niet nader genoemde schilders betaald werd voor het portretten van twee jubilarissen.

3

PORTRET VAN JACOB GILLES ACCAERT

1. Vorm : rechthoekig.

Afmetingen : zonder de lijst : 116,0 × 95,0; met de lijst :
134,0 × 114,0.

Toestand van de drager : doek, vóór de herstelling ernstig vervuild. Sporen van oudere restauratie¹⁵, o.a. aan de neus en het voorhoofd van de geportretteerde, stukken met loodwit bevestigd. Mogelijke slijtage op de verflagen bij dezelfde herstelling.

2. Niet getekend. Vertoont een opvallende gelijkenis met het portret van Jacob Wynckelman, gesigneerd Matthias De Visch. Het is niet uitgesloten dat de handtekening ten gevolge van een té onbehendige reiniging bij de vorige herstelling verdwenen is. De stijlkritische toeschrijving aan Matthias De Visch wordt door een archieftekst bevestigd¹⁶.

3. Opschrift : N. D. Jacobus ... cart

Jub. Aetat. 70

Crea. Scabin

30 8bris 1688

Obyt 15 8ber 1741.

Slijtage aan het opschrift, door vroegere restauratie.

Het portret kan, op grond van de overeenstemming met de jaartallen en van de rekening, geïdentificeerd worden als dit van Jacob Accaert (of Accart).

¹⁵ De portretten van Jacob Accaert en Jacob Wynckelman, beiden geschilderd op doek, werden pas omstreeks 1880 uit de vergeethoek gehaald. Zij werden opnieuw ontrold en voorlopig verdoekt en herspannen. De Provincie liet ze restaureren in 1891-1892. Zie het hst. over het portret van Nikolaas Rommel, voetnoot 3. (*Bulletin van het Provinciaal Comité voor Monumenten*, nr. 31, verslag van 9 januari 1889, blz. 43-44).

¹⁶ Brugge, Rijksarchief, Rekening over het dienstjaar 1737-1738, fol. 398 v. : betaald aan Matthias De Visch, Nikolaas Roose en Jan Balsack, voor het schilderen van het portret van schepen Accaert, inbegrepen het leveren van het doek, de vergulding enz., ter gelegenheid van het ambtsjubileum van de schepen, de som van 7 pond

Jacob Gilles Accaert legde de eed af in handen van de hoofdbaljuw van het Brugsche Vrije op 30 oktober 1688, als opvolger van Jan Baptist Cobrysse, schepen in 't Noorden, die op 21 augustus van hetzelfde jaar overleden was¹⁷.

De nieuwe schepen kan zijn aanstelling te danken hebben gehad aan zijn verwantschap met de overledene, zijn grootvader langs moederszijde¹⁸. Jacob Gilles Accaert was immers zoon van Jacob, gehuwd met Maria Anna Cobrysse, dochter van voornoemde schepen, en kleinzoon van Gilles Accaert, die uit Antwerpen naar Brugge was komen wonen. Jacob Gilles bewam zijn adelbrieven op 28 september 1724. Hij huwde Isabella Davila. Uit deze echt sproten drie dochters.

Hij bekleedde het ambt van schepen in 't Noorden vanaf zijn beëdiging tot aan zijn dood, en was burge-meester in 1729, 1730 en 1731.

Hij overleed op 15 maart 1741¹⁹ en werd begraven naast zijn ouders in de kerk van St.-Jacob te Brugge²⁰.

13.5 g. Het lijkt geen twijfel dat de schilder Matthias De Visch, aan wie wij het portret stijlkritisch toeschrijven, hier op de eerste plaats wordt genoemd als de auteur. De anderen zijn ondergeschikte leveranciers.

¹⁷ Brugge, Rijksarchief, Register 38, Resolutieboek van 't Vrije, fol. 203 v.-204 r. Resolutie dd. 30 oktober 1688. F. PRIEM, „Suite des listes nominatives des Magistrats de l'ancienne administration du Franc de Bruges” (*Documents etc.*, 2e serie, dl. VIII, blz. 238) geeft verkeerdelijk Jacques Egidius Allaert, „Juravit 30 april 1689”. Op deze laatste datum heeft geen schepenaanstelling plaats gehad. J. GAILLIARD, *Bruges et le Franc*, deel VI, blz. 362 ss., vermeldt eveneens 30 april 1689 (misschien na raadpleging van Priem?)

¹⁸ J. GAILLIARD, *o.c.*

¹⁹ *Ibid.* De datum, vermeld op het schilderij, stemt hiermede niet overeen. Het is niet uitgesloten dat de slijtage, waarvan spraak, naderhand geleid heeft tot een verkeerde overschildering. Integendeel stemt de datum van de eedaflegging overeen met de resolutie van het Brugsche Vrije.

²⁰ *Ibid.*

Jacob Gilles Accaert

Jacob Wynckelman

Het ambtsjubileum heeft plaats gehad op het eind van het jaar 1737²¹.

4

PORTRET VAN JACOB WYNCKELMAN

I. Vorm : rechthoekig.

Afmetingen : zonder de lijst : 116,0 × 95,0; met de lijst :
134,0 × 114,0.

Toestand van de drager : doek, vóór de herstelling ernstig
vervuild. Sporen van oudere restauratie²², nml. ver-

²¹ Brugge, Rijksarchief, Register 47, Resolutieboek van 't Vrije, fol. 79 v. „Actum den 23 novembre 1737. Eodem op het rapport van dheeren Burghmeesters dat het tijdt was te sorghen ende alles te prepareeren tot de Jubilé van den heer Schepen Acart bij den collegie gheresolveert te doen celebreren ende daertoe noodigh was te spreken syne hooghweerdigheid ende drie heeren prelaeten om hem te assisteren indien die becommelick syn — Wiert gheresolveert alles te laeten ter directie van dheeren Burghmeesters hun biddende de sorghe te willen aanveerden soo van den dienst als van de taefel ende daertoe te nooden soo syn hooghweerdigheid als dheeren prelaeten en de alles doen het gonne noodigh jegens den neghensten december naestcommende”.

Uit de tekst van de resolutie zou moeten afgeleid worden dat het college reeds vroeger een beslissing had getroffen met het oog op het vieren van het ambtsjubileum van de schepen. Van deze resolutie werd geen spoor teruggevonden. Misschien is alles mondeling gebeurd, en betekent de beslissing van 23 november 1737 de formele bekrachtiging.

De vorm van het jubileumfeest t.w. de kerkelijke plechtigheid en het feestmaal, kan vergeleken worden met dit van Jacob de Vooght in 1773. Vermoedelijk zal hier ook een geschenk zijn aangeboden, doch de rekening hebben wij niet teruggevonden. De tekst van de resolutie geeft geen zekerheid nopens de dag waarop het feest zal hebben plaats gehad. De datum van 9 december 1737, vooropgesteld als eindterm voor de voorbereiding, is hiervoor niet onwaarschijnlijk. Het Resolutieboek van het jaar 1738 bevat geen aanduidingen als zou het feest in dat jaar hebben plaats gehad. Het was een nieuw dienstjaar, en de geraadpleegde lijst van de recepties bevat geen inlichtingen.

²² Zie hst. over Nikolaas Rommel, voetnoot 3, en over Jacob Accaert, voetnoot 15.

doeking, in betrekkelijk goede staat. Overschilderingen, o.a. op het gelaat en bovenaan de zuil, met vage aanduiding van een drapering en wellicht van putti die haar ophouden.

2. Handtekening van Matthias De Visch, a^o 1752, op de zuil; kwam opnieuw te voorschijn bij de reiniging.
3. Opschrift : Anno Jubilationis
M.D.CCLII
Aetat. 82
obyt 14 Augusti 1754.

Het portret stelt een waardigheidsbekleder voor, die luidens het opschrift zijn ambtsjubileum gevierd heeft in 1752, in de ouderdom van 82 jaar. In voormeld jaar heeft het College van het Brugsche Vrije inderdaad hulde gebracht aan jonkheer Jacob Wynckelman, ontvanger-generaal, ter gelegenheid van zijn gouden ambtsjubileum²³. Het Vrije bood hem een geschenk in zilver aan, en verleende hem tevens de toelating zijn portret te plaatsen in de galerij naast de andere heren jubilarissen. Het Vrije heeft het portret dus niet zelf laten schilderen. Het werk zal in het bezit geweest zijn van de jubilaris. Mogelijk wordt hierdoor verklaard waarom de geportretteerde er op zijn portret nog vrij jong uit ziet. Nochtans verwijst de datum naast het handteken van de schilder naar het jubileumjaar. Heeft

²³ Brugge, Rijksarchief, Register 50, Resolutieboek van 't Vrije, fol. 168 : „Eodem verthoonden d'heeren Burghmeesters dat jo^r Jacques Wynckelman ontfangher-generaal vanden selven lande, aen den Collegie hadde ghegheven eene feeste by forme van jubilé, alnu bet dan vyftigh consecutive jaeren den Lande loffelick ghedient hebbende soo inde voornoemde qualiteyt als in de gonne van schepen, ende ghelyckerwys men ghewoone was van aen d'heeren jubilarissen te jonnen ende presentereen een stuck silver voor ghedenckenisse... Wiert gheresolveert aenden selven heer te presentereen een silveren Becken ende Lepyn ghelyck in dierghelycke occasien doorgaendelic is ghegheven. Ende voorts by dito heer Wynckelman versocht synde in den lantshuyse te moghen doen plaetsen syn portraict neffens de ander heeren jubilarissen”.

Matthias De Visch het portret enkel gesigneerd toen het uit het huis van Wynckelman verhuisde naar het paleis van het Vrije, of is de datum niet authentisch?

Jacob Wynckelman legde de eed af, als schepen in 't Oosten, op 30 juni 1702, waarbij hij Pieter Jacob de Tollenaere opvolgde²⁴. Hij volgde, op 14 augustus 1717, Frans van Beversluys op als ontvanger-generaal. Zijn voorganger was op 9 juni van hetzelfde jaar overleden²⁵.

De familie Wynckelman heeft verscheidene ambtenaren geleverd aan de magistratuur van het Brugsche Vrije en aan de stad Brugge²⁶.

Jacob Wynckelman, heer van 't Metersche²⁷, werd geboren te Brugge op 7 december 1671²⁸. Hij huwde Catherina de Croeser, zelf geboren op 19 augustus 1692. Zijn dochter Catherina-Louisa huwde op 24 september 1742 Louis Emmanuel le Gillon, baron van Basseghem, die op 25 november 1730 schepen van het Brugsche Vrije geworden was. Bij de dood van Jacob Wynckelman volgde zijn schoonzoon hem op als ontvanger-generaal, op 2 november 1754. Een beslissing van Karel van Lorreinen verplichtte het college van het Vrije de verkiezing ongedaan te maken en het ambt toe te vertrouwen aan Jozef Adriaan le Bailly, heer van Tilleghem, op 4 december daaropvolgend²⁹.

Ter gelegenheid van het ambtsjubileum van Jacob Wynckelman werd een erepenning geslagen³⁰.

²⁴ F. PRIEM, *Documents extraits du Dépôt des Archives de la Flandre Occidentale à Bruges*, 1851, 2e ser., deel VIII, blz. 258 ss.

²⁵ *Ibid.*, blz. 285.

²⁶ J. BETHUNE, *o.c.*, blz. 381-382.

²⁷ J. GAILLIARD, *Bruges et le Franc*, deel II, blz. 85 en vlg.; CH. VAN RENYNGHE DE VOXVRIE, *Tablettes des Flandres*, deel VI, blz. 16 en vlg.

²⁸ J. GAILLIARD, *Bruges et le Franc*, deel II, blz. 102.

²⁹ J. BETHUNE, *o.c.*, blz. 145.

³⁰ *Ibid.*

Jacob Wynckelman overleed op 14 augustus 1754; hij werd begraven in de kerk van Sint-Jacob te Brugge ³¹.

5

PORTRET VAN JACOB DE VOOGHT

1. Vorm : rechthoekig.

Afmetingen : zonder de lijst : 118,0 × 95,0; met de lijst :
129,0 × 108,0.

Toestand van de drager : doek, vóór de herstelling erg vervuild. Aard van de herstelling : reinigen, overbrengen van het doek op een onderlaag van unalit, herstellen en vernissen. Bij de herstelling werd vastgesteld dat het hoofd van de geportretteerde naderhand werd bijgevoegd. Dit deel van het schilderij is als uitgesneden ³².

Door reiniging is de drapering links opnieuw zichtbaar.

2. Niet getekend. Op grond van de archiefteksten geïdentificeerd als werk van J. Suvée, 1773.

3. Opschrift : Anno Jubilationis MDCCLXXIII

Natus 5 Aprilis 1699

Scabin : 11 Martii 1724.

Het opschrift deelt twee data mede, met behulp waarvan de geportretteerde kan geïdentificeerd worden : de beëdiging tot schepen van het Vrije in 1724 en het jubileum in 1773. Het portret biedt tevens een in het oog springende gelijkenis met dit van Joseph Adriaan le Bailly. Beide notabelen hebben nagenoeg op het-

³¹ J. GAILLIARD, *o.c.*, blz. 102.

³² Het uitsnijden en vervangen van het hoofd van een geportretteerde op een schilderij komt wel meer voor. Zoals Professor E. Strubbe ons laat opmerken, moet zulks niet noodzakelijk beschouwd worden als een verminking (bij bepaalde onlusten) of een falsificatie, wanneer de nieuw geschilderde kop ordentelijk is ingelast in het uitgesneden gedeelte. Misschien heeft de geportretteerde zelf die wijziging gewenst?

Jacob de Vooght

Carolus de Gheldere

zelfde tijdstip hun ambtsjubileum gevierd. Een aanduiding van bijkomende orde vormen de afmetingen van het schilderij, welke met deze van het portret van le Bailly overeenstemmen op een centimeter na.

Op 11 maart 1724 werden de volgende schepenen beëdigd: in 't oosten Pieter Lowis de Borselle van der Hoogen, loco Anchemant; in 't noorden Jan Baptist de l'Espée, loco Doverloop; in 't westen Jan Anthone D'Hooghe, loco Dhenrard, en Jacob de Vooght, loco Borselle ³³.

Op 27 februari 1773 wordt beslist tot de ambtsjubilea van Joseph Adriaan le Bailly en van Jacob de Vooght ³⁴. Van laatstgenoemde wordt gezegd dat hij op 11 maart 1773 zijn jubileum zal vieren. De andere schepenen die samen met hem werden beëdigd, worden niet meer genoemd ³⁵.

Op 15 mei 1773 brengt de burgemeester van 't Vrije nader verslag uit over de voorbereiding van het feest ³⁶, dat gesteld is op 25 mei daaropvolgend.

³³ Brugge, Rijksarchief, register 43, Resolutieboek van 't Vrije, fol. 260-261. De jeugdige leeftijd van de schepen liet onderstellen dat zijn collega's, op het tijdstip van zijn gouden jubileum, niet meer in leven zouden zijn. Jan Anthone D'Hooghe stierf op 8 december 1744. De andere twee schepenen worden in 1773 niet meer genoemd.

³⁴ Ibid., register 34, fol. 35, verg. fol. 41 r.-v. 't Vrije beslist dat de twee magistraten zullen gehuldigd worden op 25 mei 1773 „met de ghewoonlicke solemniteyten ende noodinghe tot de selve feeste”, wat o.a. behelst de plechtige Mis in de kapel van het Landhuis, gevolgd van middag- en avondmaal.

³⁵ F. PRIEM, Suite des Listes nominatives des magistrats, dl. VIII, (*Documents etc.*, 2e serie), blz. 297.

³⁶ Brugge, Rijksarchief, register 34, fol. 35, verg. fol. 41 r.-v. De burgemeester heeft, zo zegt hij, overleg gepleegd met de tafelhouders voor het bedienen van zestig personen. Verder is beslist dat de jubilarissen zullen gehuldigd worden „elck met een silver juweel als in diergheelicke occasiën is ghegheven gheworden”. De bestelling is wellicht nogmaals geplaatst bij de Brugse zilversmid Charles Bennynck van wie de naam herhaaldelijk in de ordonnantiën voorkomt (zie *ibid.* Register 141, Ordonnantiën fol. 5, fol 15 v.).

Jacob de Vooght is gehuwd met Angeline van Steenberghe op 7 oktober 1730. Zijn echtgenote is gestorven op 16 februari 1771³⁷. Hij is vermoedelijk tot aan zijn dood schepen gebleven. Uit de rekeningen van 't Vrije kan de persoonlijkheid worden gereconstrueerd van een werkzaam man die zelfs op hoge leeftijd zijn ambt bleef uitoefenen. Hij ontvangt geregeld reisvergoedingen „over binnenvoigien”, nog in de loop van april 1773, voor zitdagen te Bredene, Stalhille, Knokke en andere gemeenten³⁸.

Het staatsieportret van de jubilaris is geschilderd door Joseph Benoit Suvée.

De resolutie van 't Vrije, dd. 27 februari 1773, maakt enkel gewag van twee prestaties: de solemnele hulde en de aanbidding van een geschenk in zilver. Doch daarentegen bevatten de ordonnantiën over het dienstjaar 1773 de volgende post: „Aan J. B. Suvée over het portraiteren heren Jubilanten Lebailli & de Vooght: 54 pond 8 schelling 10 denier”³⁹.

³⁷ J. GAILLIARD, *Bruges et le Franc*, deel II, blz. 8 en ingelaste nota in handschrift in het Rijksarchief.

Schr. kent Jacob de Vooght als schepen vanaf zijn beëdiging tot aan zijn dood. Heeft hij zich echter niet vergist nopens zijn voorouders? Hij beschouwt hem als de zoon van Jan Willem de Vooght, burgemeester te Oostende. Laatstgenoemde is pas gehuwd in 1733, wat Gailliard uitdrukkelijk vermeldt, terwijl onze Jacob reeds schepen beëdigd werd in 1724! Is zijn gepresumeerde vader dan hertrouwd? Uit andere bescheiden staat integendeel vast dat Jacob Ignatius de Vooght, schepen van 't Vrije, geadeld bij patentbrief op 26 maart 1726, de zoon was van Jan de Vooght, raadslid van de stad Brugge en van Anna-Eleonora van den Bogaerde. Zie Stadsarchief Brugge, handschrift van der Beke, & Staat van Goederen nr. 12 873.

³⁸ Brugge, Rijksarchief, register 141, Ordonnantiën fol. 12, fol. 13 v., fol. 14 v., fol. 15 v., enz.

³⁹ Ibid. Register 141, Ordonnantiën fol. 14. J. B. Suvée zal het portret van de jubilaris dus geschilderd hebben ongeveer twee jaar nadat de dertigjarige schilder de Prijs van Rome had behaald. Zijn zelfportret in het Groeninge-Museum te Brugge dateert van 1772.

't Vrije heeft derhalve aan de jubilaris een geschenk aangeboden om persoonlijk te behouden, het juweel, én zijn portret dat een plaats gekregen heeft in de helaas thans versnipperde galerij van zijn notabelen.

Vermelden wij hier nog het huldeadres dat ter gelegenheid van het feest werd aangeboden door de drukker Van Praet ⁴⁰.

6

PORTRET VAN CAROLUS DE GHELDERE

1. Vorm : rechthoekig.

Afmetingen : zonder de lijst : 118,0 × 94,0; met de lijst : 130,0 × 108,0.

Toestand van de drager : doek. Aard van de herstelling : reinigen, herstellen, vasthechten van het losgesprongen gedeelte met het (uitgesneden) hoofd van het portret met behulp van samenstelling van loodwit ⁴¹, vernissen, herstelling van de lijst.

⁴⁰ *De welverdiende jubel-kroon, rymkundig toegeeygent aen den weledelen en agtbaeren heer, J^{er} Jacques Ignatius de Vooght, schepen 's Lands van den Vryen, zolemmeel en plegtig vierende zynen jubilé van vyftig jaeren geweest te hebben schepen van den voornoemden Lande, binnen Brugge den XXV. Mey M.DCC.LXXIII.* In 4°, 22 gen. blz. titelblad inbegrepen. — Bladzijde 2 behelst het wapen van de jubilaris naar een gravure van F. Heylbrouck. Onderaan op blz. 22 staat in de vorm van een jaarschrift het adres : Ex laeto corde dono dat Van Praet, typographus Franconatensis. Brugge, Stadsbibliotheek, s. 296.

Vreugdig berigt van den heldmoedigen, smaekelyken en welvergenoegenden levens-handel van den wel-edelen, roemrugtigen en lofwaerden heer, jor. Jacques Ignatius de Vooght, plegtelyk uitgegalmt op den dag van zijne vyftigjaerige jubelfeest als schepen 's Lands van den Vryen, binnen het huis van den gemelden Lande, den XXV. Mey M.DCC.LXXIII. Tot Brugge, by Joseph van Praet, drukker der Stad ende Lande van den Vryen. In 8°, 15 gen. blz. Verz. Graaf H. de Limburg-Stirum, Rumbekke. (Mededelingen van de heer A. Schoutet). Zie ook hst. over J. A. le Bailly, voetnoot 59.

⁴¹ Zie ook de bemerking voor het portret van Jacob de Vooght. Evenmin als voor het portret van J. A. le Bailly, dat eveneens door

2. Bij de reiniging werd, op de rand van de tafel, de handtekening terug zichtbaar van J. B. Suvée met het jaartal 178(?) . Het laatste cijfer is onleesbaar. Vermits het aansluit aan de datum van het ambtsjubileum, mag aangenomen worden dat het als 1781 mag gelezen worden.
3. Opschrift : „haeC effIgIes CaroLI De gheLDere franConatUs pensIonarII InsIgnIs JUbILeI CaUsa artIFFIClose pICta” (= 1781). Verder een wapenschild, waarvan de kleuren nauwelijks zichtbaar zijn. De heraldische gegevens stemmen overeen met het wapenschild van de familie de Gheldere : gedeeld : 1, van azuur met omgewende leeuw van goud; 2, van goud met leeuw van sabel ⁴².

Carolus de Gheldere werd geboren te Brugge op 3 oktober 1706 ⁴³. Hij promoveerde tot licentiaat in de rechten aan de universiteit van Leuven in 1730 en begon zijn loopbaan als advocaat bij de Raad van Vlaanderen. Op 31 augustus 1732 werd hij benoemd tot griffier voor strafzaken aan het Brugsche Vrije. In 1767 was hij raadslid-pensionaris van het Vrije. Hij vierde zijn vijftigjarig ambtsjubileum in 1781, en ontving een geschenk in zilver ⁴⁴. Bij dezelfde gelegenheid werden

Suvée geschilderd is, kon met zekerheid uitgemaakt worden hoe het bijvoegen van het uitgesneden hoofd van de geportretteerde dient verklaard. Cfr. voetnoot 32.

⁴² J. GAILLIARD, *Bruges et le Franc*, deel V, blz. 265.

⁴³ *Ibid.*, blz. 273.

⁴⁴ J. GAILLIARD, *o.c.*, geeft op als jaartal van het ambtsjubileum 1782. Hij heeft zich waarschijnlijk laten (mis)leiden door de aanstelling tot griffier in 1732, waarbij hij vijftig jaar heeft bijgeteld. Doch de datum in het rekeningboek is formeel. De jubilaris heeft ook zijn loopbaan als advocaat bij de Raad van Vlaanderen in aanmerking kunnen nemen zodat het ambtsjubileum plaats vond in de loop van het boekjaar 1780-1781.

Het Rijksarchief te Brugge beschikt niet over de Resolutieboeken van het Brugsche Vrije over het jaar 1780 en volgende. Werden zij wellicht overgebracht naar het Stadsarchief waar men later het spoor bijster geraakte?

diverse huldeteksten gepubliceerd die ieder 4 september 1781 opgeven als de dag waarop het jubileum werd gevierd ⁴⁵.

Daar wij bijzonderheden zochten nopens het ambtsjubileum van Carolus de Gheldere omstreeks 1781, datum van het jaarschrift op het schilderij, hebben wij de Rekeningen van het Brugsche Vrije over de betrokken periode geraadpleegd. Zie: Brugge, Rijksarchief, Register 515, fol. 81 v. De rekeningen lopen van 15 augustus 1780 tot 14 augustus 1781. Onder de hoofding „Betaelinghe van wijn en wasch van 's Lands weghe ghepresenteert" is de volgende uitgave geboekt: „Aen Charles Benninck, meester silversmet, de somme van S. 58. 5.7 gr. over leveringhe van ses silver taefelcandelaers met hunne toebehoorten bij den Collegie van desen lande ghepresenteert aen den heer pensionaris de Gheldere ter occasie van sijnen jubilé *in de maendt van September 1781*". De bestelling van het geschenk in zilver komt vóór de viering van de jubilaris. De juiste dag was 4 september; zie volgende voetnoot.

⁴⁵ *Uytbeelding des verstands toegeëygent aen den wel-edelen, wyzen, voorzienigen, hoog-agtbaeren en regts-geleerden heer, d'heer ende meester Charles de Gheldere, raed-pensionaris 's Lands van den Vryen, solemneel en plegtig vierende jubilé van vyftig jaeren geweest te hebben raed-pensionaris van den voornoemden Lande. Binnen den Landshuyze den 4 September 1781.* In fol., 8 gen. blz. — Onderaan op de laatste bladzijde staat het adres: „Tot Brugge, uyt de drukkerij van Joseph Van Praet,„. Blz. 2 bevat het wapen van de jubilaris, naar een gravure van P. Tiberghien. De tekst — in verzen — is ondertekend: Liefde doet lijden. Brugge, Stedelijk Archief, Plakkaten ze serie, nr. XXVI, 16.

Ordonnance de Thémis sur le jubilé de cinquante ans de Mr. Charle de Gheldere, écuyer, conseiller-pensionnaire, précédemment greffier criminel et greffier de la chambre du Franc. A Bruges en Flandre, le 4 septembre 1781. In fol., 7 gen. blz. — Onderaan op de laatste bladzijde staat het adres: „A Bruges, de l'imprimerie de Joseph van Praet". Verz. A.S. (onvolledig).

Gelukx wenshenden jubel-galm aen den wel-edelen, lofbaeren en deugdgenegenden heer, d'heer ende meester Charles de Gheldere, licentiaet in de regten, raed-pensionaris 's Lands van den Vryen, plegtig vierende zynen vollen jubilé van vyftig jaeren bediend te hebben verscheide agtbaere eer-ampten, als is: greffier crimineel, raed-pensionaris en greffier van de kamer van den voornoemden Lande, binnen Brugge den 4 September ten jaere 1781. Uyt de drukkerij van M. J. Lacroix. In 4°, 7 ong. blz. titelblad inbegrepen. Goedkeuring: Vidi J. F. de Gryse, can. sec. lib. cens., Brugge, Stedelijke Bibliotheek, s. 239. (Mededelingen van de heer A. Schoutet).

Carolus de Gheldere trad in het huwelijk op 12 juli 1742 met Maria-Anna Inghels en overleed op 2 maart 1787. Uit dit huwelijk zijn vier kinderen gesproten.

7

PORTRET VAN LEOPOLD DE TOLLENAERE

1. Vorm : rechthoekig.
 Afmetingen : zonder de lijst : 117,0 × 95,0; met de lijst :
 130,0 × 107,0.
 Toestand van de drager : doek. Aard van de herstelling :
 reinigen, herstelling van een tweetal scheuren, verdoeken,
 vernissen, herstelling van de lijst.
2. Niet getekend. Stijlkritisch verwant met het werk van
 Matthias De Visch.
3. Opschrift : Anno Jubilationis 1756.
 Obyt 1 July 1760.

De tientallen en eenheden van beide jaartallen waren vóór de restauratie slechts met moeite leesbaar. Beide data worden bevestigd door archiefteksten. Boven het opschrift zijn sporen aanwezig van een niet nader te identificeren wapenschild.

Het wapenschild blijkt oorspronkelijk een dwarsbalk of faas te hebben gedragen met minstens drie kogels van donkere kleur (sabel?) op het middenste deel.

Eén schild werd in aanmerking genomen, nml. dit van de familie de Tollenaere : van zilver met gewolkte dwarsbalk van goud en sabel ⁴⁶.

Op grond van de onderstelling dat de geportretteerde behoorde tot de familie de Tollenaere, en met behulp van de twee jaartallen, vond de volgende identificatie plaats :

⁴⁶ F. VAN DYCKE, *Recueil Héraldique*, passim onder hst. de Tollenaere. Er dient opgemerkt dat de auteur bij misslag de datum 4 oktober 1755 als ambtsjubileum opgeeft. De gegevens van het Resolutieboek van het Vrije laten geen twijfel bestaan.

Leopold de Tollenaere

Joseph Adriaan le Bailly

Uit het huwelijk van Ferdinand de Tollenaere, burgemeester van het Brugsche Vrije, geadeld op 23 februari 1667⁴⁷ en Theresia van Nieulant zijn geboren: Jan Baptist, die schepen werd van de stad Brugge, en LEOPOLD, gehuwd met Marie van Schollenbergh de Wyckhuuse⁴⁸ die overleden is op 21 mei 1734.

Leopold de Tollenaere heeft zijn vader opgevolgd, echter niet als burgemeester maar als schepen van het Vrije. Hij heeft de eed afgelegd op 11 februari 1707, en zijn vijftigjarig ambtsjubileum gevierd op 4 oktober 1756. Bij deze gelegenheid werd in de kapel van het Vrije een plechtigheid gehouden door Robrecht van Severen, abt der Duinenabdij, die de bisschop van Brugge verving.

Leopold de Tollenaere is gestorven op 1 juli 1760. Hij werd begraven in de kerk van Onze Lieve Vrouw te Brugge, onder hetzelfde grafzerk als zijn vrouw en zijn vader.

De twee jaartallen, deze van het ambtsjubileum (1756) en van het afsterven (1760) stemmen overeen met het opschrift op het schilderij.

't Vrije statueerde nopens het ambtsjubileum op 4 oktober 1756⁴⁹. Dit feest gaf insgelijks aanleiding tot gelegenheidspublicaties⁵⁰.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ J. GAILLIARD, *Bruges et le Franc*, deel IV, p. 455. De auteur noemt als echtgenote van L. d. T. Maria van Schollenbergh, terwijl Van Dycke (o.c.) gewag maakt van Maria van Schottenbergh, wellicht een drukfout?

⁴⁹ Brugge, Rijksarchief, Register 51, folio 137 v.: „Voorts is gheresolveert gheworden aan den heere jubilant vanweghen den Collegie te laeten presentereen een silveren becken ende lepyn van de weerde salvo justo als in dierghelycke occasien aende voorgaende heeren jubilanten is ghegheven gheworden”. In de rand van het blad is het voorwerp van de beslissing als volgt samengevat: „Jubilée van den heer Schepen Jr. Leopoldus de Tollenaere”.

⁵⁰ *Lof-ryke jubel-krans rijm-kundig gevlochten ter eeren den edelen en hoog-achtbaeren heer, jor. Leopoldus Laurentius de Tollenaere, heere*

In het resolutieboek wordt geen melding gemaakt van andere jubilarissen in het schepenambt, die bovendien het jaar 1760 als sterfdatum zouden hebben gehad.

8

PORTRET VAN JOSEPH ADRIAAN LE BAILLY

1. Vorm : rechthoekig.

Afmetingen : zonder de lijst : 117,0 × 96,0; met de lijst : 130,0 × 107,0.

Toestand van de drager : doek. Aard van de herstelling : reinigen, herstellen, vasthechten van het middenstuk met behulp van loodwit, vernissen, herstelling van de lijst. Bij de restauratie konden geen nadere gegevens verzameld worden nopens de eigenaardige verminking of verandering die het schilderij ondergaan heeft.

Het hoofd van de geportretteerde is geschilderd op een opgeplakt stuk doek. De tekening van het weefsel van dit stuk loopt anders dan op het groot doek. Het was vastgehecht met een samenstelling van loodwit. Sporen van verminking zijn niet voorhanden. Alles wijst veeleer op de tussenkomst van een vakman die het portret heeft geretoucheerd ⁵¹. De rechterhand van de geportretteerde

van Ronsevalle, Wyckhuysen enz. enz., vierende plegtelyk synen volkomen jubilé als vyftig jaeren schepen 's Lands vanden Vryen binnen den Lands-huyse op den 4 October. Tot Brugge, by Pieter vande Cappelle in de Breydel-straete in 't Gekroont Sweerd. In folio plano. De „jubelkrans” is ondertekend : Sans mal faire, en dateert van 1756. Verz. Graaf H. de Limburg-Stirum, Rumbeke.

Exemplaire onderrichtende, en stichtende levenshandel ende wandel van den wel-edelen, wysen en voorsienigen heer, J^{or} Leopoldus de Tollenaar, heere van Ronsewalle, Wyckhuysen, etc., plichtelyck uyt-gegalmt op den gewenschten dag van syn vyftig-jaerige jubel-feeste als schepen 's Lands van den Vryen. In 4°, 28 gen. blz. met vooraan het titelblad. — Op het verso van laatstgenoemd blad is het wapen van de jubilaris afgebeeld naar een gravure van N. Heylbrouck. Het jaartal 1756 blijkt uit de chronogrammen. Verz. A.S. (Mededelingen van de h. A. Schouteet). Men bemerke de afwijkingen bij het schrijven van de eigennamen.

⁵¹ Zie onze opmerking wat betreft de portretten van Jacob de Voogt en Carolus de Gheldere (voetnoten 32 en 41).

is niet zichtbaar, doch onderaan werden sporen teruggevonden van een tweede hand ⁵².

2. Niet getekend. Op grond van archiefteksten geïdentificeerd als werk van J. Suvée ⁵³.
3. Opschrift : Anno Jubilationis MDCCLXXIII
Natus 8 Xbris 1692
Scabin : 7 Martii 1724
Burgim : 18 Aprilis 1731
Recep. Gener : (15) Xbris 1754.

Voor het identificeren van de geportretteerde werd nagegaan welke schepen van het Brugsche Vrije op datum van 7 maart 1724 de eed had afgelegd of tot het ambt was toegetreden, vervolgens burgemeester was geworden op 18 april 1731, en zijn administratieve loopbaan had bekroond met de waardigheid van receptor generalis of algemeen ontvanger van het Vrije op of omstreeks 15 december 1754 ⁵⁴.

Het geslacht le Bailly is van Artesische oorsprong. Joseph Adriaan le Bailly werd geboren te Brugge op

⁵² Het is niet uit te maken of deze overschildering, al dan niet, verband houdt met de toevoeging van het „nieuwe” hoofd van de geportretteerde.

⁵³ Ter vergelijking : J. GAILLIARD, *Bruges et le Franc*, deel IV, 313 ss (319).

⁵⁴ Brugge, Rijksarchief, Resolutieboeken van het Vrije, Register 54, fol. 34 v., vlg. de lijst van burgemeesters en schepenen van 't Vrije in F. PRIEM, *Documents extraits du Dépôt des Archives de la Flandre Occidentale à Bruges*, 1851. — „Suite des listes nominatives des Magistrats de l'Ancienne Administration du Franc de Bruges”, p. 297.

Reeds bij het nagaan van de mutaties die zich hadden voorgedaan in de opvolging der schepenen bleek dat uiteindelijk alleen Frans Talbout en Joseph Adriaan le Bailly voor de identificatie in aanmerking mochten genomen worden. Na verder onderzoek bleef enkel de naam van laatstgenoemde behouden.

Nopens de betrokken magistraat lezen wij : „Schepenen in 't Westen : ...Joseph Adriaan Lebailly (de naam wordt in één woord geschreven) — Juravit 7 mars 1724, loco Heureblock”. Zie ook F. VAN DYCKE, *Recueil Héraldique*, 1851.

8 december 1692 uit het huwelijk van Adriaan, heer van Inghuem, en van Maria Robertine Zeghers. Hij was burggraaf van Loerdebelle, Inghuem, Lassus, enz., en bekwam op 18 juni 1774, de titel van baron met recht van erfopvolging.

Hij trad eerst in het huwelijk op 23 oktober 1718 met Marie-Charlotte de Schietere gezegd de Damhoudere, freule van Tilleghem en Marlop en dochter van Jacques en van Anna de Voogt. Door dit huwelijk verwierf J. A. le Bailly de heerlijkheden van Tilleghem en Marlop zodat zijn nakomelingen voortaan de namen aannamen : le Bailly de Tilleghem.

Uit de eerste echt sproten o.a. Filip, heer van Tilleghem en Charles Adriaan le Bailly, heer van Marlop. Deze laatste werd hoogpointer of schepen van belastingen in de kastelenij van Kortrijk, en daarna burgemeester van het Brugsche Vrije als opvolger van zijn vader. Hij verwierf de titel van baron op 18 juni 1774 en deze van burggraaf met recht van erfopvolging op 18 februari 1789. Hij trad in het huwelijk met freule Jeanne Françoise van Outryve d'Ydewalle, dochter van Pierre, tesorier van de stad Damme. Marie-Charlotte de Schietere stierf te Brugge op 6 september 1729.

Joseph Adriaan le Bailly trad een tweede maal in het huwelijk met Josephine, enige dochter van Cornelis Beyts, schepen van Ieper en Jeanne Schaecke de Corverbeke. Het huwelijk werd ingezegend te Ieper op 20 februari 1732. Uit deze echt sproten vijf kinderen waarvan de drie zonen de militaire loopbaan kozen. De tweede echtgenote van J. A. le Bailly is overleden te Brugge op 27 januari 1750. Zij werd begraven in de kerk van Sint-Walburga.

Joseph Adriaan le Bailly trad in dienst van Karel IV (1711-1740) als luitenant van de cavalerie. Hij diende vervolgens als huzarenkapitein in het leger van de Franse koning Lodewijk XV (1715-1774). Hij begon

zijn loopbaan van magistraat als schepen van de stad Brugge in 1721⁵⁵. Hij werd schepen van het Brugsche Vrije op 7 maart 1724⁵⁶ en burgemeester voor het westen op 18 april 1731. Hij bleef deze functie in elk geval waarnemen tot in 1754. Vervolgens trad hij op als afgevaardigde in de Staten van Vlaanderen, werd receptor generalis van het Vrije in 1754 en bleef aan 't Vrije verbonden tot in 1774. Verder was hij lid van de ruiterslijke gilde van Sint-Joris in 1718, van de edele confrerie van het H. Bloed in 1722 en proost van de letterkundige vereniging of rederijderskamer van de H. Geest in 1732 en 1749.

Volgens Gailliard heeft het Brugsche Vrije de bejaarde magistraat gehuldigd op 25 mei 1773, en hem zijn portret aangeboden, geschilderd door Suvée⁵⁷. Over dit laatste punt bevat de resolutie van 't Vrije dd. 27 februari 1773 geen aanduidingen. Doch uit de

⁵⁵ Het jaartal verschilt naar gelang Van Dycke o.c. (1722) en Gailliard o.c. (1721). Het staat hier echter buiten de discussie vermits de kwestie van het schepenampt te Brugge niet bij het onderzoek nopens de functie van de geportretteerde in het Vrije moet betrokken worden.

⁵⁶ F. PRIEM, Suite des listes nominatives des Magistrats, (*Documents etc.*, 2e serie, deel VIII), blz. 297.

⁵⁷ J. GAILLIARD, o.c., deel V, blz. 319, verg. Brugge Rijksarchief, Register 54, fol. 34, v.

De bewering van Gailliard dat de jubilaris *namens het Brugsche Vrije* zijn geschilderd portret zou ontvangen hebben, *schijnt* in tegenspraak met de officiële resolutie dd. 27 februari 1773. Daaruit blijkt immers dat het Vrije besliste een zilveren juweel ten geschenke te geven. De keuze sloot aan bij de traditie, wat uit de tekst zelf van de resolutie kan afgeleid worden. Ook aan de twee andere jubilarissen, de Tollenaere en de Gheldere, werden geschenken in zilver aangeboden.

Bij beslissing van 15 mei 1773 werd o.a. gestatueerd dat een zestigtal personen aan het feestmaal zullen aanzitten met enkele privégenodigden. Bij besluit van 27 februari 1773 was reeds vastgesteld dat de jubilaranten zullen vereerd worden elk met een zilveren juweel „als in dierghelijcke occasie aen den voorgaenden heeren gejubileerden is ghegheven gheworden”.

Ordonnanciën staat vast dat het portret door Suvée werd geschilderd en door 't Vrije betaald ⁵⁸.

Ook bij dit ambtsjubileum verschenen huldeadressen die andermaal uitmunten door de kleurige en hoogdravende epitheta ⁵⁹.

Op het eind van zijn loopbaan heeft J. A. le Bailly moeilijkheden ondervonden omdat kwaadsprekers beweerd hadden dat hij geknoeid had met de rekeningen. Volgens Gailliard zou de gebeurtenis de laatste levens-

⁵⁸ Brugge, Rijksarchief, Register 141, fol. 14. Zie insgelijks: Portret van Jacob de Vooght, voetnoot 39.

⁵⁹ *Laetantis animi votum praenobili domino D. Josepho Adriano Lebailly, jubilario in collegio Franconatensi per nepotem suum affectuose dedicatum 25 Maji anno 1773. Brugis, typis Cornelii de Moor, in platea vulgo de Philipstok-straet. In folio plano. Verz. Graaf H. de Limburg-Stirum, Rumbekke. — Dit adres is, luidens de titel, geschreven door zijn kleinzoon.*

*Den loon des arbeids, rymkundig toegeeygent aen den wel-edelen en agtbaeren heer, jor. Joseph Adriaen Le Bailly, heere van Inghuem, ontfanger generael 's Lands van den Vryen, zolemneel en plegtig vierende zynen jubilé van vyftig jaeren geweest te hebben schepen, burgmeester en ontfanger generael van den voornoemden Lande, binnen Brugge den XXV Mey M.DCC.LXXIII. In 4°, 22 gen. blz. — Onderaan, op de laatste blz. staat het adres in de vorm van een chronogram: *Ex laeto corde dono dat van Praet, typographus Franconatensis.* — Blz. 2 behelst het wapen van de jubilaris, naar een gravure van F. Heylbrouck. — Verz. A.S. Het plaket bevat dichtwerk, ondertekend met de kenspreuk: Liefde doet lijden. Vergelijk het huldeadres voor Carolus de Gheldere, cfr. hst. over deze jubilaris, voetnoot 45.*

Le Franc de Bruges | à messieurs Jacques de Vooght, échevin | et | Adrien le Bailly. | receveur général | sur leur | jubilé | de cinquante ans d'échevinage au même Franc |. A Bruges, chez Joseph van Praet, imprimeur de la ville & du pays & territoire du Franc. In fol. plano, Gent, Universiteitsbibl. res. 1580/125.

Kort-bondig verklaers van de zeldzaeme, wonderbaere en held-daedige verrichtingen van den wel-edelen, agtbaeren en roemwaerden heer jor. Joseph Adriaen le Bailly, heere van Inghuem etc., ontfanger generael 's Lands vanden Vryen zolemneel en plegtig vierende zynen vyftigjaerigen jubilé als schepen van den gemelden Lande binnen het Landshuis den 25 Mey 1773. — In 4°, 28 gen. blz. — Bladz. 2 draagt het wapen van de jubilaris (gravure). Verz. Graaf H. de Limburg-Stirum, Rumbekke. (Mededelingen van de heer A. Schouteet).

De terechtstelling van Sisamnes

Landschap met de brug

jaren van de vergrijsde magistraat hebben vergald. Le Bailly is overleden te Brugge op 18 september 1775. Hij werd begraven in het koor van de kerk van Sint-Salvator onder een marmeren grafzerk ⁶⁰.

9

DE TERECHTSTELLING VAN SISAMNES

1. Vorm : rechthoekig.

Afmetingen : zonder de lijst : 175,0 × 164,0; met de lijst : 192,0 × 182,0.

Toestand van de drager : doek. Zieke vernislaag, scheuren, schade onderaan rechts aan de voet van de folterbank, bijgevoegd fragment op deze plaats. Aard van de herstelling : verdoeking, wegnemen van de oude vernislaag en van plaatselijke overschildering, herstel van de scheuren met bijwerking van het geschonden fragment, vernissen.

2. Niet getekend en niet gedateerd. Kopie naar „De Terechstelling van Sisamnes” van Gerard David ⁶¹.3. Geen op- of inschriften. Op de rugzijde, in de linkerbovenhoek, het wapenschild van het Brugsche Vrije (14,0 × 12,0). Het schild, vermoedelijk een bewijsmerk van eigendom, is door de verdoeking onzichtbaar geworden voor het blote oog ⁶².

De kopie is een vrij getrouwe weergave van het origineel gerechtigheidstafereel. De gerechtszaal is echter vervangen door een landschap. Enkele personages en de kleur van sommige gewaden verschillen.

⁶⁰ „Grafchriften van Vlaanderen” door J. Gailliard, in handschrift (Brugge, Rijksarchief), met een schets van het grafzerk. Hernomen in *Bruges et le Franc*, deel IV, blz. 320, „avec une superbe épitaphe de marbre, ornée de ses quatre quartiers...”.

⁶¹ A. JANSSENS DE BISTHOVEN en R. A. PARMENTIER : *Le Musée Communal de Bruges*, 1951, blz. 16. Afmetingen van het origineel : 182,2 × 159,4.

⁶² Vgl. het schild op de rugzijde van het doek „De Burg te Brugge”, kopie naar het schilderij van J. van Meunincxhove, eveneens verz. Gerechtshof, Brugge.

Bij het verwijderen van de overschildering werden rondom het hoofd van de terechtgestelde een aureool en stralen die hem uit de hemel bereiken, terug zichtbaar ⁶³.

10

LANDSCHAP MET DE BRUG

1. Vorm : rechthoekig.

Afmetingen : zonder de lijst : 112,0 × 156,0; met de lijst :
128,5 × 173,0.

Toestand van de drager : doek. Aard van de herstelling :
reinigen, verdoeken, herspannen van het doek op hersteld
raam waarbij de overgeplooide beschilderde randen

⁶³ Wij tasten in het duister nopens de twee stadia welke het schilderij doorlopen heeft :

A. Het gerechtigheidsstafereel van Gerard David is door de schilder van de kopie omgevormd tot de uitbeelding van de foltering van een martelaar. Het aureool rondom het hoofd van de terechtgestelde en de stralen uit de hemel wijzen althans in die richting.

Is het niet vreemd dat de schilder, vermoedelijk werkzaam omstreeks het midden van de 16e eeuw, de bekende geschiedenis van de onrechtvaardige rechter onder het oog van de Reformatie veredeld heeft tot deze van een heilige? Wij verwijzen naar de lezing, gehouden op 18 maart 1956 in het Museum Groeninge te Brugge, door Prof. Dr. E. Strubbe, over Gerard David en zijn „Oordeel van Cambyzes”.

De verplaatsing van de martelerscène uit de gerechtelijke folterkamer naar een fantastisch landschap werd misschien ook ingegeven door een diepere bedoeling : de voorstelling namelijk zoveel mogelijk te onttrekken aan de reminiscenties waartoe het schilderij van Gerard David aanleiding had kunnen geven?

B. Naderhand — wanneer is moeilijk te achterhalen — zijn de twee in het oog springende heiligen-attributen, aureool en hemelse bestraling, overschilderd geworden. Voortaan stemde de voorstelling naar de geest dus opnieuw overeen met het origineel gerechtigheidsstafereel.

Moet de schade of de opzettelijke beschadiging aan de voet van de folterbank, die bij de huidige restauratie werd geretoucheerd, eveneens in verband worden gebracht met voormelde wijziging van de inhoud van de kopie?

Op al deze vragen moeten wij een bevredigend antwoord schuldig blijven.

Landschap met soldaten

Landschap met de ezeldrijver

- teruggebracht zijn in de oorspronkelijke toestand ⁶⁴.
 Oude nagelaten gedicht, vernissen, nieuwe omlijsting
 zwart met gouden arcering.
2. Niet getekend en niet gedateerd.
 3. Geen op- of inschriften.

Het schilderij stelt een berglandschap voor, waarvan het middenplan beheerst wordt door een boogvormige brug. Talrijke figuurtjes bewegen zich op de voorgrond : ruiters, een hoefsmid, honden, vissers. Op de brug trekt een huifwagen met vierspan voorbij. Rechts op de achtergrond een dorpsgezicht, met kerkje en huizen. Stijlkritisch beschouwd : trant van Joos de Momper ⁶⁵.

II

LANDSCHAP MET SOLDATEN

1. Vorm : rechthoekig.

Afmetingen : zonder de lijst : 112,0 × 152,0; met de lijst :
 128,0 × 167,0.

Toestand van de drager : doek. Aard van de herstelling :
 reinigen, verdoeken, herstel van talrijke oude letsels,
 bij een vroegere restauratie opgestopt met een nogal ruw

⁶⁴ Het schilderij is oorspronkelijk iets groter geweest. Het is niet uitgesloten dat het dienst heeft gedaan als muurversiering. Op de overgeploude randen die op het oude raam gespannen waren, en nu in de oude toestand zijn teruggebracht, loopt het schilderij door, en zijn tevens sporen van nagelgaten zichtbaar.

Slordige opgave van de afmetingen bij A. COUVEZ (120 × 150).

⁶⁵ A. COUVEZ, o.c., geeft op : „Manière de Momper et Breugel”. Stijlkritisch zijn wij geneigd dit schilderij evenals de volgende twee te situeren in de onmiddellijke nabijheid van Joos de Momper II (1564-1635), zij het mits het nodige voorbehoud. Vlg. A. LAES, *Paysages de Josse et Frans de Momper*, in *Bulletin Kon. Musea voor Schone Kunsten*, Vol. I, 1952, blz. 57 ss.

De kwaliteit van de geschilderde figuurtjes is t.a.v. het landschap tamelijk onevenwichtig, zodat wij ons afvragen of zij van dezelfde hand zijn.

- soort stopverf die in het doek verhard is zodat opgeplakte stukken doek duidelijk aftekenden. Vernissen, nieuwe omlijsting zwart met gouden arcering.
2. Niet getekend en niet gedateerd.
 3. Geen op- of inschriften.

Het schilderij stelt een landschap voor, met soldaten die gestolen of gevorderd vee opdrijven⁶⁶. De compositie is tamelijk diagonaal opgevat. De figuurtjes bewegen zich van rechts naar links. Het landschap wordt beheerst door een hoog oprijzend rotsmassief dat het panoramisch vergezicht op de linkerzijde afsluit van de scène op het voorplan⁶⁷. Stijlkritisch beschouwd : trant van Joos de Momper⁶⁸.

12

LANDSCHAP MET DE EZELDRIJVER

1. Vorm : rechthoekig.

Afmetingen : zonder de lijst : 112,0 × 148,0; met de lijst : 128,5 × 165,0.

Toestand van de drager : doek. Aard van de herstelling : reinigen, verdoeken, herstel van een scheur en van de sporen van een vroegere restauratie boven rechts; herstel van de overgeplooiden randen in hun oorspronkelijke toestand⁶⁹. Vernissen, nieuwe omlijsting zwart met gouden arcering.

⁶⁶ Het tafereel kan een episode voorstellen uit de *Lotgevallen van Don Quichotte* van Cervantes.

Gaat men uit van de onderstelde toeschrijving aan Joos de Momper II, dan dient uitgemaakt hoe de schilder het verhaal kan hebben gekend uit een der oorspronkelijke Spaanse uitgaven (Madrid 1605, Valencia 1605-1606). De eerste Nederlandse versie is pas in 1657 te Dordrecht verschenen, 22 jaar na het afsterven van de schilder.

⁶⁷ De wijze van behandeling en de afmetingen doen in dit schilderij een pendant zien van het „Landschap met de Brug” en het „Landschap met de ezeldrijver”.

⁶⁸ Zie voetnoot 65.

⁶⁹ Vlg. voetnoot 64 over het „Landschap met de Brug”.

De Burg te Brugge

Karel VI

2. Niet getekend en niet gedateerd.
3. Geen opschrift. Op het pak op de rug van het ezeltje komt volgend teken voor ⁷⁰ :

Het schilderij stelt een berglandschap voor, overhoeks doorgesneden door een diep in het land dringende zee-arm. Op de voorgrond een ezeldrijver met lastdier. Stijlkritisch beschouwd : trant van Joos de Momper ⁷¹.

13

DE BURG TE BRUGGE

1. Vorm : rechthoekig.
 Afmetingen : zonder de lijst : 120,0 × 190,0; met de lijst : 132,0 × 202,0.
 Toestand van de drager : doek. Aard van de herstelling : verdoeken, reinigen, verwijderen van de zieke vernislaag, lichte herstellingen, vernissen.
2. Niet getekend en niet gedateerd.
 Wordt beschouwd als een kopie naar „De Burg te Brugge” van Jan Baptist van Meunincxhove ⁷².
3. Geen op- of inschriften.
 Op de rugzijde, in de rechterbovenhoek, het wapenschild van het Brugsche Vrije, als bewijsmerk van eigendom, door de verdoeking onzichtbaar geworden voor het blote oog ⁷³.

⁷⁰ Moet dit teken beschouwd worden als de signatuur of het huismerk van de schilder, of betreft het een fantasie?

Vgl. A. LAES, o.c., blz. 58. De auteur vestigt de aandacht op het de Momper-monogram J. M.

Zie ook voetnoot 67 over het „Landschap met Soldaten”.

⁷¹ Zie voetnoot 65.

⁷² E. HOSTEN en EG. STRUBBE, 3e druk, blz. 234, vgl. blz. 166, en A. COUVEZ, *Inventaires des Objets d'Art*, 1852. Schr. noemt het werk een „copie du *grand tableau de Meunincxhoven*”. Het schilderij van Jan Baptist van Meunincxhove, gesigneerd onder links A^o 1682, meet 149,0 × 214,0.

⁷³ Ter herinnering, voetnoot 62 betreffende de kopie naar „De Terechstelling van Sisamnes” van Gerard David, eveneens verz. Gerechtshof, Brugge.

Het Burgplein is gezien van de zuid-westkant (thans de Breidelstraat). Rechts bevinden zich het Stadhuis en de Griffie; op de achtergrond het Landhuis van het Vrije, het herbouwde Looove, en het Leenhof; links de Proosdij en de Sint-Donaaskerk. Op het plein bewegen zich talrijke figuurtjes ⁷⁴.

14

KLEIN PORTRET VAN KAREL VI

1. Vorm : rechthoekig.

Afmetingen : zonder de lijst : 136,0 × 109,0; met de lijst :
141,0 × 113,0.

Toestand van de drager : doek. Aard van de herstelling : verdoeking, wegnemen van de zieke vernislaag, herstel van plaatselijke sporen van slijtage, vernissen.

2. Niet getekend en niet gedateerd ⁷⁵.

3. Geen op- of inschriften.

Klein staatsieportret van Karel VI van Oostenrijk (1715-1740).

⁷⁴ De kopie is van goede hoedanigheid. Vooral de figuurtjes op het plein zijn zeer fris uitgevoerd. Zijn zij van dezelfde hand als de andere gedeelten van het schilderij?

Het oude Landhuis van het Vrije werd afgebroken in 1722 om plaats te maken voor het huidig Gerechtshof. De kopie is dus naar alle waarschijnlijkheid ontstaan tussen 1682 en deze laatste datum. Jan Baptist van Meuninxhove is te Brugge overleden op 12 januari 1704.

⁷⁵ Het schilderij wordt niet vermeld in de inventaris van Couvez.

Het patrimonium van 't Brugsche Vrije telt bijgevolg twee portretten van deze Habsburger. Couvez vermeldt wel het grote portret, thans in de Zaal van de Schouw van 't Vrije, geschilderd in 1717 door de Montmorency (cfr. Brugge, Rijksarchief, Ordonnantien over het dienstjaar 1716-1717, fol. 323 v., betreffende de betaling van 38 pond aan deze schilder). Is het klein staatsieportret van de vorst misschien uit privaat bezit in 't Vrije terecht gekomen, bijvoorbeeld uit de nalatenschap van een van de magistraten? Het zal vermoedelijk geschilderd zijn tussen 1715 en 1740, misschien zelfs vóór 1725, het

De Engelbewaarder

Allegorie „Het Brugsche Vrije”

ALLEGORIE „'T BRUGSCHE VRIJE”

1. Vorm : rechthoekig.

Afmetingen : zonder de lijst : 92,0 × 108,0; met de lijst :
130,0 × 145,0 ⁷⁶.

Toestand van de drager : doek. Aard van de herstelling :
reinigen, verdoeken, vernissen, opspannen van het doek
op een nieuw spieraam.

2. Niet getekend en niet gedateerd.

3. Geen op- of inschriften.

Het wapen van 't Brugsche Vrije wordt gehouden door twee rechtopzittende figuren : een wildeman met knots, zinnebeeld van de sterkte — een vrouw als justitia, gekleed met een schoudermanteltje van luipaardvel : zij heeft een weegschaal in de hand en is niet geblinddoekt doch zij is omringd van volgende attributen : een zwaard, een sikkels en een houten werktuig verborgen onder korenhalmen. De figuratie is versierd met eikenloof. Tussen beide figuren bloeit een distel met rode bloem.

Verwant met de stijl van Jacob van Oost de oudere ⁷⁷.

jaar van de „Pragmatieke Sanktie”. Men vergelijkte met het prototype van de staatsieportretten van Karel VI, geschilderd door Auerbach (thans Wenen, Kunsthistorisch Museum), om het onpersoonlijke van de namaak op zijn juiste waarde te schatten!

⁷⁶ COUVEZ, *o.c.*, vermeldt onder dezelfde titel een schilderij met afmetingen 220 × 245. Hij bedoelt blijkbaar het schilderij door Van Oost de Oude, 1613, dat zich bevindt in de Zaal van 't Vrije. Couvez noteerde „la partie supérieure est découpée pour y placer un cadran”. Bij het uitnemen van het hierbedoelde doek uit de eiken omlijsting werd echter óók vastgesteld dat het raam op de buitenste rand een inkeping vertoont. Dit detail schijnt erop te wijzen dat het schilderij vroeger, vóór de omlijsting met het eiken kader dat met loofwerk is versierd, gevat was in een andere omraming, bijvoorbeeld in een schouwmantel.

Is bij deze wijziging wellicht de handtekening of de datum verdwenen?

⁷⁷ COUVEZ, *o.c.*, geeft zonder nadere bepaling : „Van Oost le fils, 1670”. Doch op dat tijdstip verbleef de schilder te Rijsel, dat hij eerst omstreeks 1710 zou verlaten om naar zijn geboortestad terug te keren.

DE ENGELBEWAARDER ⁷⁸

1. Vorm : rechthoekig.

Afmetingen : zonder de lijst : 140,0 × 212,0; met de lijst :
150,0 × 227,0.

Toestand van de drager : doek. Aard van de herstelling :
reinigen, verdoeken, herstel van plaatselijke letsels,
vernissen. Het schilderij, vóór de restauratie vastgena-
geld op de lijst, werd op een nieuw raam gespannen.

2. Niet getekend en niet gedateerd.

3. Geen op- of inschriften.

Het schilderij wordt beheerst door de grote figuur van een engel die met een gebaar van de rechterarm een klein kind in bescherming heeft genomen en het de weg wijst. Beiden bewegen zich als in een voorhalle, aan weerszijden begrensd door putti die een schelpmotief boven het hoofd houden.

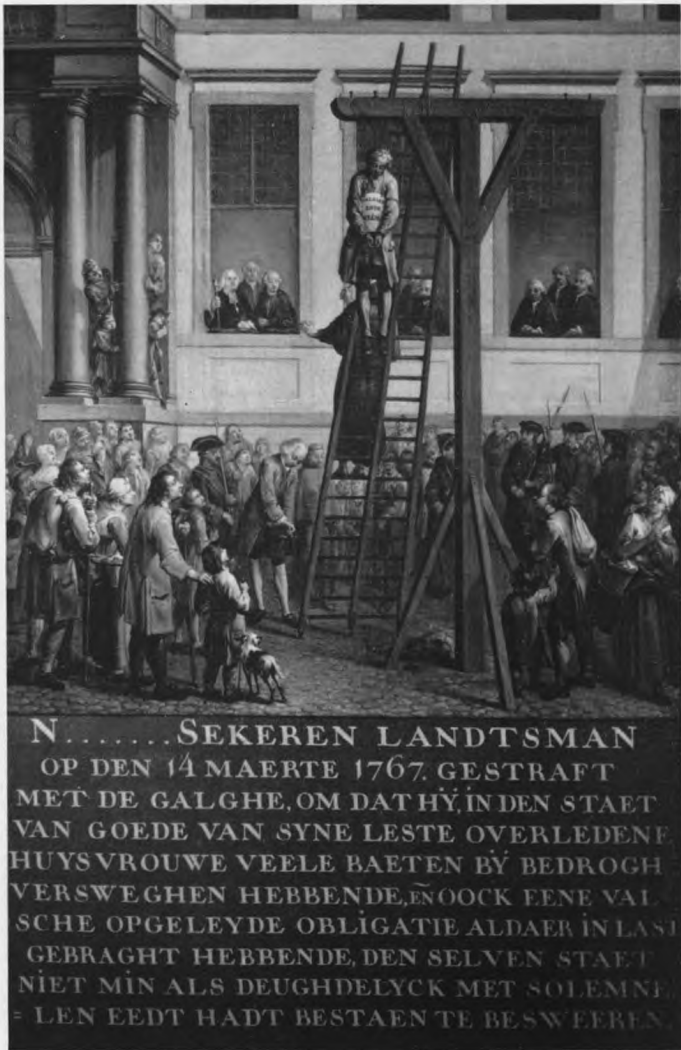
Geschilderd in de trant van Jacob van Oost de oudere⁷⁹.

Brugge, Rijksarchief, de Ordonnantiën over het dienstjaar 1639-1640, fol. 196 v., vermelden de betaling aan Jacob van Oost de oudere van 72 pond voor het schilderen *op hout* van het wapen van 't Vrije en van meerdere andere.

De zware empatering valt op. Moet de schilder wellicht later worden gezocht? Matthias de Visch (1702-1765)? de Visch heeft in de loop van het dienstjaar 1751-1752 meerdere prestaties voor 't Vrije geleverd; cfr. Ordonnantiën 1751-1752, fol. 520 v., 521 r., 521 v. Doch formele aanduidingen dat het hier de betrokken allegorie zou betreffen of dat de steller van de Ordonnantiën zich inzake het materiaal vergist heeft, zijn niet voorhanden.

⁷⁸ Het schilderij wordt niet vermeld in de inventaris van Couvez. Heeft de auteur het werk niet gekend of heeft hij het om bepaalde redenen over het hoofd gezien? Het behandelde thema zou op zijn plaats zijn geweest in de Wezenkamer, waar Couvez het groot landschap van Achtschelling aantrof (o.c., blz. 476 ss.).

⁷⁹ De figuratie wijst in de richting van deze schilder. Het koloriet van het gewaad van de engel en het barokke modélé van de twee putti duiden bepaald zijn invloed zij het niet zijn hand aan. Daarentegen is de gedrongen anatomie van het kleine kind minder geslaagd.

Terechtstelling van Joseph Mesure

TERECHTSTELLING VAN JOSEPH MEASURE

1. Vorm : rechthoekig.

Afmetingen : zonder de lijst : 106,0 × 70,0; met de lijst :
120,0 × 85,0.

Toestand van de drager : doek. Aard van de herstelling :
reinigen, verdoeken, vernissen. De verdoeking bleek
noodzakelijk wegens de grote sleet op het oorspronkelijk
linnen dat talrijke kleine poriën vertoonde.

2. Niet getekend. Jan Garemijn ⁸⁰. Geschilderd na 14 maart
1767 ⁸¹.3. Onder de voorstelling staat volgende tekst, in kapitaal op
grisaille :

N..... SEKEREN LANDTSMAN OP DEN 14 MAERTE 1767
GESTRAFT MET DE GALGHE, OM DAT Hÿ, IN DEN STAET
VAN GOEDE VAN SYNE LESTE OVERLEDENE HUYSVROUWE
VEELE BAETEN Bÿ BEDROGH VERSWEGHEN HEBBENDE, EN
OOCK EENE VALSCHE OPGELEYDE OBLIGATIE ALDAER IN
LAST GEBRACHT HEBBENDE, DEN SELVEN STAET NIET MIN ALS
DEUGHDELYCK MET SOLEMNELEN EEDT HADT BESTAEN TE
BESWEEREN.

Het schilderij stelt de terechtstelling voor van een
man vóór de poort van het Gerechtshof op de Burg te
Brugge. De veroordeelde is gehangen aan de dubbele
galg. Hij draagt op de borst een bordje met het op-
schrift : „Falsaris ende neêdig”. Een monnik in bruine
pij staat ruggelings op de ladder, de ogen ten hemel

⁸⁰ Hoewel op het schilderij geen handtekening van Garemijn voor-
komt, kan nopens de identificatie van de schilder geen twijfel bestaan.
Garemijn was in 1765 directeur geworden van de stedelijke academie,
waar hij Matthias de Visch had opgevolgd. Het schilderij typeert zijn
aandachtige anekdotische werktrant en zijn koloristische kwaliteiten.
Vgl. *Catalogus „Drie Vlaamse Meesters van de XVIIIe eeuw”*, Brugge,
1955, blz. 32; A. COUVEZ, *o.c.*, blz. 477.

⁸¹ A. COUVEZ, *o.c.*, geeft verkeerdt 1740. Ook zijn opgave van de
breedte van het schilderij is klaarblijkend fout. Hij geeft 1,70 m.

gericht en een kruis in de hand. Een tweede monnik staat op de grond, aan de voet van de galg. De rechters zetelen achter de open ramen. Het volk troept samen rond de galg. Een vijftal leden van de wacht handhaven de orde.

De voorstelling toont de terechtstelling van Joseph Mesure, omtrent 68 jaar oud, afkomstig uit Lichtervelde, en veroordeeld tot de galg door het College van Burgemeesters en Schepenen van het Vrije als „falsaris en min Eedighen”⁸².

G. GYSELEN

⁸² Brugge, Rijksarchief, nr. 17.028, Crim.boek 1766-1770, fol. 24 : betreffende de ondervraging van Mesure; fol. 35-36 : vonnis uitgesproken door het College.

Wij stippen aan dat de schilder de naam van de veroordeelde op het schilderij verzwijgt, en eerder een algemeen moraliserende bedoeling heeft. Moet hieruit worden afgeleid dat het schilderij eerst geruime tijd na de terechtstelling tot stand is gekomen, toen de herinnering aan het concrete feit reeds was uitgewist? Garemijn kan natuurlijk de terechtstelling hebben bijgewoond, al dan niet in opdracht om naderhand het tafereel te vereeuwigen. Doch in het resolutieboek van 1767 komt hierover geen beslissing voor.

Oorkonden en Mededelingen

„CRACHT” EN „(VEEL)VOUDE CRACHT” ALS STRAFBEDING IN BRUGSE RECHTSTEKSTEN

De term *cracht* in zijn juridische betekenissen van geweldpleging tegen personen of andermans goed, van hoog gerecht, van lijfswang en van beslag op goederen is algemeen bekend¹. Ook is bekend dat de term van het misdrijf op de boete overgegaan is. Dit is zeker zo voor de boete toegepast op gewelddadend tegen personen. Die boete bedroeg in het algemeen 6 lb. par., waarvan de helft naar de graaf ging en de helft naar de klager². Hetzelfde schijnt ook, misschien in mindere mate, het geval geweest te zijn voor de boeten op misdrijven tegen andermans goed³. Ook in dat geval ging het vermoedelijk om boeten van 6 lb.⁴ voor cracht-misdrijven op te vatten in een ruime betekenis.

¹ Zie E. VERWIJS en J. VERDAM, *Middelnederlandsch Woordenboek* en K. STALLAERT, *Glossarium van verouderde rechtstermen ...*, sub verbo cracht.

² R. C. VAN CAENEGEM, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw*, (Verh. Kon. Vl. Acad. v. Wet., Lett. en Schone Kunsten v. België, Klasse Lett., nr. 19, Brussel 1954), blz. 221-222; 110-111, noot 1.

³ L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des Archives de la Ville de Bruges*, t. IV, blz. 227: keure van de lantsaken van de brieven van Aartrijke (14de eeuw): *Item, dat niement ne hauwe noch doet hauwen gheenrande houdt noch bramen noch haeghen dan wulghen te tronckene, up cracht jehens den heere ende thoudt den heere restorerende.*

G. H. VORSTERMAN VAN OYEN, *Rechtsbronnen der stad Aardenburg*, (Werken der vereeniging tot uitgave v.h. oude Nederl. Recht gevestigd te Utrecht, Nieuwe Reeks n° 15, 's-Gravenhage, 1892), blz. 120, § 180 (14de eeuw): *[Scep]enen hebben ghecuert ende overeenghedraghen: als een mensche maket restoor of testament, jof [ael] moesene ghevet ende daerna steervet, dat die aeldinghe van dien doden ne gheen goed porren ne zullen [van dien] goede, eer dat restoor ende dat testament ende die aelmoesene allegader zijn vergouden bi [den testa]mentarise, up cracht; ...*

⁴ Rijksarchief Brugge, *Oorkonden met blauwe nummers*, n° 5725: *Omme hemlieden ghewyst thebbene in zes pont parisisen, omme dat zy*

Het blijkt echter dat de *cracht*-boete van 6 lb. te Brugge en omstreken (zeker te Aardenburg) een veel ruimere toepassing gevonden heeft en daarbij haar oorspronkelijke betekenis niet bewaard heeft.

Aanleiding tot onze opzoekingen in die richting waren enkele passussen getrokken uit het dossier van een scheids-rechterlijk geding voor de graaf van Vlaanderen (1295-1296) in een geschil tussen de Brugse poorter Jan Uttensacke enerzijds, de erfgenamen van Jan van der Beurse en de schepenen van Brugge anderzijds ⁵.

Als testamentuitvoerder van Jan van der Beurse was Jan Uttensacke in 1290 door de schepenen van Brugge veroordeeld geworden tot betaling van een zekere som geld aan de erfgenamen. Hij wederzegde de schepenen en liep uit dien hoofde een boete op van 10 lb. voor ieder wederzegde schepen en 10 lb. voor de graaf. Daarna ging hij in de gevangenis, volgens sommigen ingevolge de wederzegging, volgens anderen ten einde hem te dwingen het vonnis na te leven ⁶.

Hij werd slechts na dertig weken uit de gevangenis ontslagen, nadat hij zich onder borgtocht verbonden had aan de erfgenamen te betalen, wat dus impliciet een erkenning was van het vonnis, maar ook nadat hij onder eed en onder borgstelling aan de schepenen beloofd had in de toekomst niets tegen het vonnis of de schepenen te zullen ondernemen, op de boete van *honderdvoude crachten* (*C fies forche*) ten bedrage van 6 lb. par. ten voordele van ieder schepen ⁷. Daar er negen

cracht ghedaen hebben, in dat zy ofghehauwen hebben ende wech ghevoert zekere taelgehout dat stont binder prochie van Sint-Andries, toebehorende, by uutnemene van den watergrave, die voorseiden heesschers ... (14 oktober 1491). Geciteerd naar EDW. GAILLIARD, *De keure van Hazebroek*, (Gent 1894-1905, 5 dln.), dl. V, *sub verbo* *cracht*.

⁵ Daar wij dit dossier binnen kort publiceren, zullen we ons hier onthouden van menigvuldige verwijzingen naar de bronnen.

⁶ Vermoedelijk wegens beide.

⁷ In een van de teksten luidt het (Rijksarchief Gent, *Oorkonden van de graven van Vlaanderen*, Fonds Saint-Genois, n° 1068): ... *Jehans dou Sac devant dis proumist par foit et par serement as eskievins devant dis et s'oblega a eaus et donna boine seurté que iames n'iroit contre le dit ne le jugement des eskievins ne ne feroit ne procureroit riens ki alast encontre eaus, sour le fourfait et l'amende de C fies rendre et*

wederzegde schepenen waren beliep de voorziene boete het enorme bedrag van 5.400 lb.!, hetgeen ongeveer de waarde moet geweest zijn van het ganse bezit van Uuttensacke die een van de rijkste burgers was van de stad.

Uuttensacke had dus de schepenen wederzegd, was er voor veroordeeld geworden en had zich — na gevangenzitting — tenslotte bij het vonnis neergelegd. Doch de schepenen die te recht — de toekomst zou het uitwijzen — een stevige waarborg wensten, hingen hem een zwaard van Damocles boven het hoofd in de vorm van de genoemde boete.

Het ligt voor de hand dat die *cracht*-boete hier slechts de naam en het bedrag gemeen heeft met de gangbare 6 lb. boete waarvan hoger sprake was. De boete werd hier ver-honderdvoudigd en de graaf had er geen aandeel in. Voor het overige gaat het niet om een boete op een geweldpleging tegen personen of goederen. Een straf voor wederzeggen is het niet; Uuttensacke was daarvoor veroordeeld geworden. Het was eerder een garantie die de schepenen van Uuttensacke eisten, boven de eed die hij afgelegd had in de toekomst niets tegen het vonnis of tegen hen te zullen ondernemen; aldus een willekeurig, zeer zwaar strafbeding, enigszins vergelijkbaar met de strafbedingen op verbanningen⁸, maar er in werkelijkheid toch ook van afwijkend. Immers, de straf wegens wederzeggen was uitgevoerd: boete betalen aan de schepenen en de graaf; en het vonnis had Uuttensacke erkend. Het strafbeding gold in feite een hervallen in het zelfde misdrijf. In geval van verbanning slaat het strafbeding op de stipte uitvoering van de straf.

Voor de schepenen van Brugge was dat strafbeding dat zij Uuttensacke met lange gevangenzitting afgeperst hadden, een radikaal middel om eerbied voor en totale onderwerping aan hun vonnis af te dwingen.

Daar er naar ons weten in geen enkele Brugse keure van *cracht*-boete sprake is in die speciale betekenis, hebben we

payer force a cescun eskievin ... Op een andere plaats van hetzelfde nummer wordt gezegd: ... *dont il fist se pais envers aus [les échevins] par tel devise qu'il promist par fait et par serement ...*

⁸ Zie R. C. VAN CAENEGEM, *op. cit.*, blz. 150.

teksten uit de rechtspraktijk opgezocht die nog dergelijke *cracht*-boeten vermelden. Alhoewel de gevonden teksten minder expliciet zijn dan die ontleend aan het geval Uutten-sacke, betreffen zij ongetwijfeld principieel analoge toepassingen van diezelfde *cracht*-boete.

Op 24 augustus 1346 verscheen de scheerder Jan de Rode voor twee schepenen en beloofde onder borgstelling het vonnis te volbrengen dat door de deken en de vinders en twee andere leden van het ambacht van de scheerders tegen hem zou uitgesproken worden wegens zijn misdrijven tegen het ambacht. Hij werd daarna veroordeeld om twee nieuwe banieren aan het ambacht te leveren vóór Sint-Baafsmis eerstkomende, *up tienevoude crachten*, en om een bedevaart te doen naar Rocamadour binnen de maand nadat de deken en twee vinders hem zullen bevolen hebben op bedevaart te gaan, *up zesvoude crachten*⁹.

Op 28 april 1375 verscheen de schaarslijper Lamsin fs Gheilen voor twee schepenen van Brugge en beloofde het vonnis te houden dat enkele scheidsrechters te zijnen laste zouden uitspreken, *up tienevoude crachten*. Daarna werd hij veroordeeld om, binnen de maand nadat de deken en de vinders van het ambacht van de scheerders het hem zullen bevolen hebben, een schotel van drie mark zilver te leveren aan het ambachtsgild van Alle Heiligen, *up vierevoude crachten*¹⁰.

Tenslotte een laatste geval uit de praktijk. De schepenen van Sluis hadden de stad Brugge miskend als hun wettelijk hoofd. Dienvolgens liepen zij een veroordeling op vanwege de Brugse schepenen dd^o 5 december 1366. Ieder jaar, op Dertiendag, moest de stad Sluis aan de magistraat van Brugge het vierde van een roede Rijnse wijn van de beste kwaliteit leveren, *up eene peine van vichtich voude crachten, also dickent als zy daer af in fauten waren, boven den voorseiden wine te betaelne*. Het geschil tussen Brugge en Sluis duurde bijna een eeuw. In latere vonnissen van de Raad van Vlaanderen en

⁹ G. ESPINAS en H. PIRENNE, *Recueil de documents relatifs à l'Histoire de l'Industrie drapière en Flandre*, t. IV, n° 918.

¹⁰ *Ibidem*, n° 921.

het Parlement van Parijs werd de boete nader omschreven :
*... soubz peine de cinquante enforchiez vaillant chacune enforchie
 dix solz de groz (= 6 lb. par.) monnoie de Flandres ...; ... et
 ce sur paine de cinquante enforchees que l'en nomme en flament
 vyftich vouden crachten*¹¹.

In de XIVe eeuwse rechtsbronnen van Aardenburg wordt de *cracht*-boete van 6 lb. in één adem genoemd met de andere courante stedelijke boeten¹². In de „Wettelychede”¹³ komt minstens één aan de praktijk ontleend geval voor waarin de *cracht*-boete ongetwijfeld een toepassing vindt als strafbeding. De straf wordt immers uitgesproken, *up crachtighe boete of up cracht*.

Het eerste hierboven geciteerd geval ter zijde gelaten, gaat het in al de volgende ongetwijfeld om een eigenlijk strafbeding in de zin van de strafbedingen die in veroordelingen tot verbanning voorzien waren; het had tot doel de stipte uitvoering van de straf te waarborgen.

Behalve in het geval van Aardenburg is de *cracht*-boete vermenigvuldigd. De voorziene boete is immer hoog, zelfs zeer hoog: 60, 36, 24, 300 lb. par.

Men notere nog dat, evenals in het geval Uuttensacke, Lamsin fs Gheilen in 1375 ook de schepenen beloofde (onder eed?) het vonnis te zullen naleven. Die belofte zelf reeds — afgezien van het vonnis dat ook een strafbeding zou bevatten — werd afgelegd onder beding van *tienevoude crachten*.

Merken we tenslotte nog op dat te Brugge de *cracht* als strafbeding toegepast werd in extra-gerechtelijke gevallen. Zo werd aan contracten afgesloten tussen de stad en leveranciers

¹¹ L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *op. cit.*, III, blz. 362 en vlg.

¹² G. H. VORSTERMAN-VAN OYEN, *op. cit.*, *Tale ende Wedertale*, blz. 283, § 92 (14de eeuw).

¹³ *Ibidem*, blz. 211, § 61: ... *Ende aldaer so [dede] X vors. wisen met zinen maghen, dat Jan Stralin vors. hebben zoude II ghemoede van III lb. groote, daer hi of bevallen was te wette als van meynaken, up crachtighe boete; voert dat Jan voers. X ghemoede hebben zoude van II-voude boeten, elke van III lb. te Sinte-Kateline daghe ende II-voude boete, elke van III lb. natal. q'lib., up cracht, ende een pelegrijnmaedse ...* (14de eeuw).

van bouwmaterialen de clause toegevoegd: *te leveren up tienvoude cracht*¹⁴.

Samenvattend mag men zeggen dat de *cracht*-boete (Fr. *forche, enforchie*) van 6 lb., reeds in de XIIIe eeuw, te Brugge (en omstreken), op uitgebreide schaal door de schepenen toegepast werd als basis van een SYSTEEM van strafbedingen, dat grote analogie vertoonde met de strafbedingen die gezet werden op verbanning. Door de willekeurige wijze waarop de basis-boete gewoonlijk vermenigvuldigd werd, vormde dat systeem een krachtig wapen in de hand van de schepenen om hun vonnissen te doen eerbiedigen en stipt te doen naleven¹⁵.

Het ware zeker interessant konden meer teksten uit de rechtspraktijk, waarin dit soort strafbeding voorkomt, verzameld worden. Zij zouden wellicht toelaten de toepassingsmodaliteiten beter na te gaan: bvb. was er immer een belofte onder eed vanwege de veroordeelde het vonnis stipt te zullen naleven?

Deze nota over een eerder gering detail uit het oude Vlaamse procesrecht toont ook aan dat de teksten uit de rechtspraktijk gegevens kunnen verschaffen die men vruchteloos in de „wetgevende” teksten (keuren) zou zoeken.

C. WYFFELS

PROBLEMEN BETREFFENDE XVIIIe EEUWSE BRUGSE BEELDHOEWERS

De tentoonstelling van de XVIIIe eeuwse meesters Gare-mijn, Pulinx en Pepers, die in 1955 te Brugge plaats greep, had niet enkel de verdienste die kunstenaars aan een ruimer

¹⁴ L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *op. cit.*, *Introduction*, blz. 446, noot 1, *in fine* (a^o 1332).

¹⁵ Steunend op het geval Brugge tegen Sluis en de clause in contracten, omschreef L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *op. cit.*, *Tables et Glossaire Flamand, sub verbo cracht de voude cracht* als volgt: „Le terme implique une peine (augmentation de peine) appliquée pour non-exécution de stipulations déterminées”.

publiek te leren kennen¹, maar er werden ook kunsthistorische problemen aangeroerd. Z. E. H. A. Viaene heeft reeds de interessante vraag gesteld in hoever Pulinx de eigenlijke beeldhouwer, dan wel de aannemer-ontwerper was van de grafmonumenten der Brugse bisschoppen van Susteren en de Castillon².

Even moeilijk is het meestal, de naam te achterhalen van de beeldhouwer die de schrijnwerker of de timmerman hielp in het versieren van allerhande kerkmeubels.

De beeldhouwers in hout waren ondergebracht in het ambacht der schrijnwerkers — na 1762 in het verenigd ambacht van schrijnwerkers en timmerlieden — waar ze een speciaal proefstuk moesten maken om het meesterschap te bekomen. In een regeling tussen de ambachten van schrijnwerkers en timmerlieden, daterend uit 1737³, wordt in artikel 9 de verhouding tussen de beeldsnijders en schrijnwerkers als volgt bepaald :

„Voorts den vryen Meester Beelde-snyder, schuytende onder den Schrynwerker, sal vermoghen te maeken ende vermaeken, om te verkoopen, ter exclusie van alle andere, alle soorten van Beelde-werck, bestaende in Beelden, Kindekens, Engelkens, Cie-raeten aen Cassen, Deuren, Schauwen, Autaeren, Gestoeltsels, Predick-stoelen, Communie-bancken, Tomben'ende aen alle andere Wercken, Moleuren aen schilderyen ende Spiegels, soo nochtans, als hy eenige rechte Lysten sal hebben die met de schaeve moeten gesteken worden, gehouden zal zijn die te laeten steken ende vergaederen door eenen vryen Schrynwerker...”

We mogen dus aanvaarden dat een kunstvol sieraad aan een meubel, het werk is van een beeldhouwer, die behoorde tot het ambacht⁴. Hun naam echter, wordt dikwijls niet

¹ Aan het beeldhouwwerk van Pulinx en Pepers wordt nog geen aandacht geschonken in het derde deel van de *Kunstgeschiedenis der Nederlanden* (Utrecht, Antwerpen, 1956).

² *Kunst te Brugge in de 18^e eeuw* (Biekorf, LVI, 1955, blz. 217-219).

³ Reglement Van scheidynghe der Wercken van de twee Ambachten vande Schrynwerckers ende Timmerlieden binnen de Stadt Brugghe (Brugge, 1737).

⁴ Althans tot in 1773, toen de beoefening van de schilder-, beeldhouw-, graveer- en bouwkunst voor iedereen vrij verklaard werd. Te Brugge was men toen reeds enkele tijd vrij de kunsten te beoefenen.

vermeld; een kerkrekening o.a. beperkt zich meestal tot de vermelding van de naam van de schrijnwerker die het werk aannam, het gewone schrijnwerk vervaardigde en daarna het meubel afleverde. Zodoende weten we niet wie de schrijnwerker als beeldsnijder ter zijde stond; en voor de kunstgeschiedenis is dit juist de belangrijkste naam! We zijn er van overtuigd dat veel aannemers-schrijnwerkers aanzien worden als echte beeldhouwers!

Pastoor F. Ronse schreef dat de preekstoel van Zedelgem in 1766 gemaakt werd ⁵; in de kerkrekening van 1764-1766, fo. 39 v°-40⁶ vinden we nauwkeuriger inlichtingen :

„Voorts betaelt aen Pieter Cools over de reste van het maecken ende leveringhe van eenen nieuwen predixstoel in dese kercke gestelt ten jaere 1766 volgens quytantie de somme van XVIII lb gr.

Voorts betaelt aen den selven Pieter Cools over den tool inde poorte van het uytcommen van den voorschreven predixstoel met de leveringhe van het jserwerck daer aen noodigh synde tsamen volgens quytantie de somme van X sch gr.

De voornoemde meester-schrijnwerker was geen vreemde voor de kerk van Zedelgem; in 1761 had hij o.a. gestoelten en het doksaal gemaakt⁷. Cools wordt in het resolutieboek van het ambacht der schrijnwerkers (1663-1762)⁸ en in de jaarlijkse ledenlijsten van het verenigd ambacht (vanaf 1775)⁹ enkel als schrijnwerker en niet als beeldhouwer vermeld. Hij zal dus de skulptuur niet uitgevoerd hebben. F. Vromman heeft op stijlkritische gronden het werk toegeschreven aan Pepers¹⁰, van wie we echter geen enkel beeldhouwwerk in

⁵ *De geschiedenis van Zedelgem en Veldegem*, blz. 82-84 (Torhout, 1934).

⁶ Brugge, Rijksarchief, 't Vrije 14194.

⁷ F. RONSE, *o.c.*, blz. 79, 85. Brugge, Rijksarchief, l. c.

⁸ Brugge, Rijksarchief, Fonds der Ambachten nr. 423.

⁹ Brugge, Rijksarchief, Fonds der Ambachten nr. 431 e.v. Tot 1786-'7 zijn de leden-beeldhouwers afzonderlijk ingeschreven; in totaal telden we vijftien meesters, waaronder de bekende Pieter van Wallegem, Joannes van Hecke en D. Dalcij.

¹⁰ *Barok- en Rococosculptuur in West-Vlaanderen (De Toerist, XXVII, 1948, blz. 343-347)*.

hout kennen. Zijn naam komt niet voor in het reeds vermelde resolutieboek van de schrijnwerkers¹¹, noch in de resolutieboeken der verenigde ambachten¹², noch in de rekening van het verenigd ambacht. Pepers zal dan ook het beeldhouwwerk aan de preekstoel te Zedelgem niet vervaardigd hebben¹³, want we geloven niet dat het ambacht zou toelaten dat iemand, die geen lid was, houtskulptuur aan een meubel zou vervaardigen, althans niet vóór 1773, toen het dekreet over de vrije beoefening der kunsten uitgevaardigd werd. En na 1773 zorgde het ambacht er ijverig voor dat gewone versiering en „mecanique wercken” aan timmer- en schrijnwerk enkel verricht werden door de vrijmeesters van het ambacht. In een nota van 1774 worden die „mecanique wercken” als volgt omschreven: „alle soorten van attributen, van musicaele instrumenten, cieraeten, cartellen van kassen ofte boise-rijnghen, trouffeën, consooltafels, capiteelen, consolen in pilasters, cornicopien als van alle fruijten ende gewassen, festons, alle soorten van loverwercken, blommen ende alle cieraetwercken, dienende soo op sigh selven als vermijngelt met architecture als in andere voordere wercken in gheene const bestaende,...”¹⁴.

* * *

¹¹ De namen „beeldhouwer” en „beeldsnijder” worden door elkan-der gebruikt.

¹² Brugge, Rijksarchief, Fonds der Ambachten nr. 426-427.

¹³ Op blz. 82 schrijft Ronse dat het voetstuk van de preekstoel, S. Jan voorstellend, in 1761 gemaakt werd voor 2 pond 6 schellingen en 8 groten; hij verwijst naar een rekening in de farde Hoogzaal. In die farde steekt een los blad „Memorie vande oncosten van het maecken van den doghsael ende trasportteeren vanden orgel ten jaere 1761 inde maendt november alsvolgh”. Er staat o.m. volgende post in: „het nieuw stappeel met eenen gesneden arent cost 2-6-8”. We zien niet goed in hoe uit die post kan blijken dat de S. Jansfiguur onder de preekstoel uit 1761 zou dateren, en niet uit 1766 zoals de rest van de preekstoel.

¹⁴ Brugge, Stadsarchief, Ambacht der metselaars en steenhouwers.

¹⁵ Zie voor deze meester: M. SELSCHOTTER, Henri Pulinx, sculpteur brugeois, 1698-1781 (*An. de la Soc. d'Em. LXIII*, 1930, blz. 1-35); E. DHANENS, Hendrik Pulinx 1698-1781, (*Drie Vlaamse meesters van de XVIIIe eeuw: J. Garemijn, H. Pulinx, P. Pepers*, blz. 69-88. Brugge, 1955). In verband met het hier behandelde onderwerp

In 1767 beklaagde „constbeelthauwer” H. Pulinx¹⁵ er zich over dat hij nooit betaald geworden was voor ”de debvoiren ende moijenissen bij hem suppliant als statuaire ende schulpteur gedaen ten versoucke vande gheseyde heeren deken, pastoors ende kerckmeesters der voornoomde kercke in het concipieren, maecken moddellen ende tdoen beschattinghe tot het maecken van eenen nieuwen predickstoel van marmer” in de Sint-Salvatorskerk te Brugge¹⁶. Voor dit werk dat acht à negen jaar geleden gebeurd was vraagt hij 25 ponden gr.¹⁷. Hij had verschillende modellen geboetseerd, waaronder enkele ”die hij benevens de gonne van sieur Pepers heeft gebracht in den hof vanden heer kerckmeester van Eenooghe ter examinatie van sieur De Visch ende Garemin”. Verder had hij „in hunne s’verweerders kercke te midden geplaseert een schets vanden predickstoel ghemaect van mande goet in de waerachtige grotte...”. Daar er aan de kansel marmer, koper en ijzer zou verwerkt worden, beraadslaagde Pulinx met vaklieden om zijn bestek op te maken. Hij had beloofd dat zijn prijs 2000 à 3000 guldens lager zou zijn „als de leeghste apresiatie die soude connen overgegeven worden tgonne dheeren alsoo bevonden hebben”.

De verweerders verklaarden echter dat ze Pulinx nooit last gegeven hadden ontwerpen te maken voor de geplande preekstoel, noch dat ze beloofd hadden hem te vergoeden voor het gedane werk. Hij had alles uit eigen beweging gedaan, nadat

vermeldt schrijfster op blz. 84: „z.d. — Niet uitgevoerd ontwerp voor preekstoel in Sint-Salvators” met verwijzing naar THIEME-BECKER, Allgemeines Lexikon... blz. 459 (Leipzig, 1933), waar men ten onrechte schrijft dat Pulinx met zijn zoon de preekstoel ontwierp en begon, maar niet beëindigde. Bedoeld wordt de nog bestaande preekstoel, die door H. Pulinx junior ontworpen werd.

¹⁶ De stukken betreffende de ontwerpen voor een nieuwe preekstoel in Sint-Salvators werden ons uit het archief van deze kerk, door Z.E.H. M. English bereidwillig ter inzage meegedeeld. Hij weze er hartelijk om bedankt, evenals voor andere inlichtingen die hij ons, in verband met dit artikel, verstrekke.

¹⁷ Het was voorzeker uit armoede dat Pulinx poogde geld te bekomen voor iets dat zo lang geleden gebeurd was. Twee jaar vroeger, in 1765 had hij zijn „Deductie ofte demonstratyf bewys van den ondergank ende ruine van Hendryck Pulinx (d’oude)” uitgegeven.

hij vernomen had dat men van zinnens was een nieuwe kansel te plaatsen. „Het is selfs soo verre van daer dat de verweerders tot maecten van eenigh model vanden gemelden predickstoel eenighlyck order ende last gegeven hebben aen den statuaire Pieter Pepers, den welcken mits dien daer over langhen tydt is voldaan geworden”¹⁸.

Toen Pulinx zag dat het model van Pepers zou uitgevoerd worden, maakte hij, per onderdeel uitgewerkt, daarvoor een begroting op. Het model van Pepers, op $1/4$ van de voorziene grootte, stond in de vergaderkamer; Pulinx werkte twee dagen aan het maken van de profielen; hij liet een houten model op $1/16$ vervaardigen en zond het op naar een marmerwerker in Fontaine-l'Évêque, in Henegouwen¹⁹. Met hem en met een koperslager en een smid maakte hij „onderlinghe conditien ende contracten van aenneminge”; enkele opdrachtgevers zouden hem naar Holland vergezellen voor het uitkiezen en kopen van marmer voor de figuren²⁰. Met zijn bestek bleef Pulinx tenslotte 3000 gulden onder de laagste aanbesteder; de uitvoering ging echter niet door. We weten niet of alle aanbesteders ook eventuele uitvoerders zouden geweest zijn; er zijn aanwijzingen dat Pulinx daadwerkelijk als beeldhouwer zou opgetreden hebben²¹. Het is nochtans eigenaardig dat er

¹⁸ Die bestelling kan ten vroegste in 1759 gebeurd zijn, toen Pepers uit Parijs terugkwam. J. GAILLIARD (Ephémérides brugeoises, blz. 164. Brugge, 1847) schrijft dat Pepers in 1762 voor Sint-Salvators een ontwerp maakte voor een marmeren preekstoel in de vorm van een boom. In ons artikel over Pepers in de katalogus *Drie Vlaamse meesters*, blz. 96, namen we dit gegeven over. Het ontwerp dateert dus uit 1759 of wellicht 1760.

¹⁹ Schouwen, altaren, graftomben,... werden dikwijls uit Henegouwse marmerbedrijven ingevoerd. Zie voor het centrum Rance: M. E., Groeninghe-Belleghem (*Biekorf*, XXV, 1914-1919, blz. 152-156; G. MICHIELS, Marmerwerk uit Henegouwen te Brugge in de 18e eeuw (*Biekorf*, LVI, 1955, blz. 173-178).

²⁰ Dit marmer was waarschijnlijk afkomstig uit Italië en over zee naar een Noord-Nederlandse haven gevoerd. Cfr. de vier marmerzuilen voor het doksaal van de Brugse Sint-Salvatorskerk, die in 1679 en 1681 in Amsterdam, van uit Genua aankwamen. K. VERSCHELDE, De kathedrale van Sint-Salvator te Brugge, blz. 156 (Brugge, 1863).

²¹ Pulinx zegt dat de verweerders „alle de stucken van medaillien, barlieven, figuren ende siraeten noodigh tot den selven predickstoel

aanbesteed werd voor de uitvoering van het ontwerp van Pepers, die toch ook beeldhouwer was.

* *
*

In dat verband is er nog een andere belangwekkende vraag. Tot welk ambacht behoorden marmer- en steenbeeldhouwers als Pulinx en Pepers? Over het algemeen wordt aangenomen dat ze behoorden tot het ambacht der metselaars en steenhouwers. Pulinx en Pepers treffen we niet aan in de lijsten van gezegd ambacht, o.a. in die van 1764-'5, 1765-'6, op het Brugs stadsarchief bewaard. Het is ook wel eigenaardig dat om vrijmeester-steenhouwer te worden de opgelegde proefstukken meer tot het bouwvak dan tot de kunst schijnen te behoren. Volgens een besluit van 10 januari 1644, nog in 1769 gekopieerd en toen dus nog in voege²², hadden ze een zuil, een schouw of een gewelf te tekenen alsmede een onderdeel te kappen. Ook een opmerking van Ledoulx verdient aandacht. Hij schrijft dat de beeldhouwer P. Bral, die in 1745 als eerste de Akademie verliet, weinig werk in steen en marmer had, en daarom vrijmeester-steenhouwer werd om grafzerken te mogen maken²³. Dat wijst er wel op dat hij als beeldhouwer in het ambacht niet ingeschreven was.

Het komt ten andere wel meer voor dat een beeldhouwer zich in het ambacht laat inschrijven, maar dan om specifieke arbeid van het ambacht te mogen uitoefenen. In 1786 verklaren de „vrije meesters steenhauwers ende konstwerkers” P. Brulois, P. Marlier en E. Feys dat ze aangenomen en uitgevoerd hebben „de restauratie van den voorgevel van het wethuijs dezer voormelde stede, benevens het nieuwe maeken ende leveren van elf daer toe gerequireerde figuren ofte standtbeelden”.²⁴ Deze meesters komen in die jaren in de

elck op sighselven souden hebben trachten te bedelen, emmers toegenegende prochianen in hun particulier geengageert voor de becostinge van diere met versekeringe dat niemant buiten den heescher alle het selve werck en soude hebben gemaect hebben”.

²² Brugge, Stadsarchief, Ambacht der metselaars en steenhouwers.

²³ P. LEDOULX, Levens der konst-schilders... 1795, blz. 103. (Brugge, Stadsarchief). Tussen 1754 en 1773 zetelt P. Bral verschillende malen in het bestuur van dit ambacht.

²⁴ Voor dit en ander bijkomende werk, o.m. konsoles, ontvingen ze 294 ponden gr. zoals overeengekomen was. In het vertoog vragen

lijsten van het ambacht der metselaars voor, om het gewoon steenkapperswerk, zoals voor de vermelde gevelrestauratie, te kunnen verrichten. Sinds het dekreet van 1773 waren ze ten andere vrij beelden te maken.

Uit het vertoog van die meesters leren we dus dat ze o.m. elf beelden maakten; A. Janssens de Bisthoven, die een grondige studie maakte over het beeldhouwwerk van het Brugs stadhuis, nam aan dat men in 1786 maar vier beelden vervaardigde²⁵. De tekst van de tijdgenoot P. Ledoulx laat zich nochtans bezwaarlijk zo interpreteren²⁶. Volgens hem plaatste men in 1786 ten eerste drie beelden (F. III, F. IV, K. II), die nochtans reeds in het door Wijdts gedrukte boek²⁷

ze 100 ponden bij (Brugge, Stadsarchief, Ambacht der metselaars en steenhouwers).

²⁵ Het beeldhouwwerk van het Brugsche stadhuis (*Gentse Bijdragen*, X, 1944, blz. 28).

²⁶ „Het doet voorders te aenmercken dat op den geseijden derden rang der beelden, daer voortijds geen gesteld hebben geweest alhoewel in een boeck genaemt het herstelde stadhuijs van Brugghe, dat gedruckt is geweest bij Andreas Wijts, daer bij gebraght sijn de twee beelden van Philippus IV koning van Spagnien op de numero 33 en van Carolus II koning van Spagnien op de numero 34 gelyck hij stelt het beeld van Philippus den III koning van Spagnien op de numero 28 en alsoo het stadhuijs van Brugghe ten jaere 1786 nieuw hersteld wierd en herschildert, wierden alsdan daer in bijgevoeght het vervolgh der graven van Vlaenderen, te weten op den numero 28 Philippus den III, op den numero 33 Philippus den IV koning van Spagnien en op den numero 34 dat van Carolus den II koning van Spagnien en voorts wierd alsdan gesteld inde openstaende capellekens de beelden van Philippus V koning van Spagnien om te dienen voor numero 35, Carolus VI keijser van Roomen voor numero 36, Maria Theresia II keijserinne voor numero 37, gravinne van Vlaenderen, Josephus II keijser van Roomen voor numero 38. Voorts wierd alsdan oock nieuw gemaect het beeld van Theodericus van Elzation, hetgone gestelt wierd op den vierden rang der beelden, te weten op de drij thorens, en wierd gesteld op numero 11, daer van te voeren geen beeld hadde ingeweest”. Hst. 448, fo. 59, Brugge, Stadsbibliotheek. Cfr. ook A. JANSSENS DE BISTHOVEN, o.c., blz. 78-79.

²⁷ Bedoeld wordt J. DANCKAERT, Het nieuw Brugsche herstelde Stadhuis (Brugge, 1711).

Op f° 48 van hs. 448 wordt onder de afbeelding van Filips III nog eens uitdrukkelijk gezegd dat het beeld maar in 1786 geplaatst werd.

over het herstelde stadhuis vermeld zijn, vervolgens plaatsten men nog vier beelden (F. V, K. VI, M. T., J. II) in de openstaande nissen, eindelijk stelde men het beeld van D. v. d. E. op een torentje. Men komt zo tot acht beelden, die in 1786 geplaatst werden. Er bleven nog drie nissen open; zo staat ook de gevel op het schilderij van Ledoux (nr. 282 in het Groeningemuseum) afgebeeld. Heeft men elf beelden besteld en uitgevoerd, maar er slechts acht opgesteld?

L. DEVLIEGHER
Aspirant N.F.W.O.

HET BEGIN VAN HET HARINGKAKEN TE BIERVLIET (± 1400)

Het Oostends memorie van 1483, waarvan de geloofwaardigheid in twijfel getrokken geworden is, was er werkelijk niet zo ver naast, daar waar het beweerde: „t en is niet boven 80 jaren leden, of daer omtrent, dat men de coopmanscepe van den harync te kakene begonste te doene in Vlaendren... ende was ooc een langhe poose daernaer eer de neeringhe van dien rees”¹. Voor Biervliet, de bakermat van de Vlaamse kaakharingindustrie, en Hughevliet, de woonplaats van Willem Beukel, de visser, die volgens de traditie het eerst de haring op zee kaakte, is dit bepaald aan te tonen.

Het staat vast, dat eerst omstreeks 1395, te Sluis, losplaats van de Schonense kaakharing, door de Vlaamse vissers gekaakte Noordzeeharing uit zee aangevoerd werd. Het volgend jaar achtte de hertog van Bourgondië, wellicht onder de druk van de Hanze, het nodig deze aanvoer ten strengste te verbieden. De hertogelijke ordonnantie betreffende

¹ E. VLIETINCK, *Cartulaire d'Ostende*, Antwerpen, 1910, blz. 207-223, nr 55. Oostends antwoord op de aanteigingen van Damme en Nieuwpoort in zake de haringhandel. Stuk van 1483, art. 18. Zie ook art. 3 en 67. De geloofwaardigheid van deze passus werd betwist door G. Doorman, dipl. ing., in zijn artikel: *Het Haringkaken en Willem Beukels*, verschenen in het *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 69ste jg. (1956), blz. 384.

dit verbod hebben we wel is waar niet teruggevonden, maar haar inhoud kennen we toch min of meer. Ze verbood de productie en de aanvoer van „vivelo”, kaakharing, gedroogde korfharing en geakaakte „tytharinc”². Belangrijk is het verbod in zake de aanvoer van „vivelo”. Deze vis werd genaamd naar de plaats Filey, eertijds „Fiveley”, op de Engelse oostkust, nabij Scarborough, en behoorde tot de beste Noord-overharing, welke gezouten aangevoerd werd.

De hertogelijke verbodsmaatregel, welke een hevig protest vanwege de visserijplaatsen langs de kust uitlokte, blijkt te Biervliet en te Hughevliet slechts kortstondig in acht genomen te zijn geworden. Uit de stadsrekening van Sluis van september 1398 tot september 1399 vernemen we, dat de vissers van beide haventjes toch voortgingen met „ter zee harinc te doen cacene”³. Dit deden ze krachtens een bijzondere gunst hen door de hertogin, welke vrouwe van Biervliet was, toegestaan. De vorstin had inderdaad dat jaar aan de lieden van de twee vissersplaatsjes toegelaten uit „vivelo” of uit verse haring kaakharing te maken. Het aldus in tonnen geslagen product mocht evenwel slechts te Biervliet aangevoerd en aldaar alleen aan vreemdelingen verkocht worden en dan nog maar eerst na betaling door de vissers van het „nobelgeld”, zijnde een nieuwe tol ten bedrage van 1 nobel of 72 schellingen parisis per last geloste Vlaamse kaakharing⁴. Het jaar nadien ver-

² R. DEGRYSE, *Oorsprong van het Haringkaken in Vlaanderen*, in de *Nederlandsche Historiebladen*, 1ste jg. (1938), blz. 201-219. Zie blz. 216, bewijsstuk nr 1. Hertogelijke ordonnantie van 5 augustus 1399, bevattende de toelating voor Biervliet en Hughevliet dat jaar de haring te mogen kaken. — De etymologische verklaring van de term „vivelo” werd ons door dr. A. Lang, uit Juist-Loog (Duitsland), aan de hand gedaan.

³ Zie *ibidem* blz. 213, voetnoot 26.

⁴ „Aultre recepte extraordinaire: De messire Jehan Blancart, bailli de Biervliet, sur la recepte par lui faite d un droit nagaires mis sus par lordonnance de madame sur ce que non obstant certaines defenses faites par monseigneur, que nuls du pays de Flandres ne feist herenc caque sur le mer de herens viveles ou herens fres, et les amener en Flandres sur certaine peine, neantmoins madite dame consenti que les pesqueurs de Biervliet le feissent et les amenassent a Biervliet et illec les vendissent a gens de dehors le dit pays de

nieuwde de hertog door een ordonnantie, die bewaard gebleven is, deze gunst voor de duur van één jaar ⁵.

De vissers van Biervliet en Hughevliet beoefenden in die tijd de haringvisserij met een vloot van „10 ou 12 voissiaux appelez en flamenc korfscépe et 20 ou 24 nefes”, die ze in eerstgenoemd haventje gewoon waren op te kalfateren en te herstellen ⁶. Aanvankelijk werd het „nobelgeld” op de door deze vloot te Biervliet aangevoerde kaakharing door Jan Blankaert, baljuw van dit stadje en tevens admiraal van Vlaanderen, geheven. De baljuw betaalde als opbrengst van de heffing over het seizoen 1398 eerst 30 nobels, daarna nog 65 nobels, of samen 95 nobels, geheven op evenveel last aangevoerde tonharing. Het volgend jaar stortte hij slechts 50 nobels en bedroeg de aanvoer van de gekaakte haring dus maar 50 last ⁷.

Flandres et non pour estre dispensez ou dit pays de Flandre sur la meisme peine paravant introduite et devant madame avoir sur chacun les qui se venderoit par ceste fourme ou venroit ou havene de Biervliet un noble, pour ce receu par le dit messire Jehan Blancart en deduction de la recepte par lui de ce faite, dont il doit compter 30 nobles, qui valent 108 lb. Brussel. Rekenkamer, nr 6890. Rekening van Pierre de la Tanerie, grafelijk ontvanger van het domein te Biervliet, en te Harelbeke, over de periode 22 april 1398 (n.s.) - 21 april 1399 (n.s.). In margine staat nog te lezen: „Soit mande le dit messire Jehan de compter du prouffit des diz herens et soit sceu quant le dit otroy commença”. — De nobel werd gerekend aan 72 s.

⁵ Zie voetnoot 2 hierboven, tekst van de ordonnantie van 5 aug. 1399.

⁶ Zie hierbij gevoegd bewijsstuk nr 1.

⁷ „Aultre recepte extraordinaire. De messire Jehan Blancart, bailli de Biervliet, receveur d un noble, que madame prent de son droit de chacun les de herenc caque fait sur le mer par les pescheurs de Flandres et amene audit Biervliet, pour ce receu sur le dit droit de lan 98, par dessus 30 nobles rendus en recepte par le compte precedent, 65 nobles, valent 234 lb. De lui sur la recepte de lan 99 dudit droit le 14^e jour de fevrier lan dessus dit 180 lb. Somme 414 lb.”. Brussel. Rekenkamer nr 6890. Rekening van Pierre de la Tannerie, ontvanger van het grafelijk domein te Biervliet en te Harelbeke, over het termijn 22 april 1399 - 21 april 1400. In nota is nog bijgevoegd: „Soit mande ledit messire Jehan de venir compter du prouffit de l otroy des diz harens, depuis le temps, quil a este mis sus, cest assavoir des ans 98 et 99. De som van 180 lb. staat gelijk met 50 nobels. — Zie ook voetnoot 4 hierboven.

In 1400 ging de ontvanger van het vorstelijk domein te Biervliet, aan wie tot dan toe Jan Blankaert de door hem geïnde gelden afbetaald had, tot de verpachting van het „nobelgeld” over. Uit de rekeningen van de hertogelijke ontvanger blijkt, dat deze verpachting in genoemd jaar nog niets opleverde⁸. In 1401 bedroeg het pachtgeld over de periode, die op 23 juli inzette, om een jaar later te eindigen, 120 nobels en in 1402, over dezelfde periode, 140 nobels, sommen, die door de pachter opgebracht en afbetaald werden⁹. Deze eerste proef van verpachting van het „nobelgeld” eindigde op 22 juli 1403. Niettegenstaande het verlies

⁸ „Autre recepte du profit des herens caques de nouvel mis sus par madite dame, baillie a ferme pour 2 ans commancant a la magdalaine l an 400, le premier an pour 120 nobles et l autre annee pour 140 nobles a paier a la chandeleur et a la magdalaine. Pour ce pour les termes de la chandeleur 401 et de la magdalaine 402 120 nobles, neant car les termes ne sont pas escheus en ce compte”. Brussel. Alg. Rijksarchief. Rekenkamer nr 6890. Rekening van Jehan le Fevre, ontvanger van het grafelijk domein te Biervliet over de periode 9 november 1400 - 8 november 1401. In margine staat nog te lezen: „Soient rendu les diz 120 nobles en compte ensuivant. Il sont rendu ou compte ensuivant”. Gans de post werd naderhand in de rekening bijgevoegd.

⁹ „Autre recepte du profit des harens caques nouvel miz sus par ma dite dame, baillie a ferme pour deus ans commenchant a la magdalaine lan mil 400, le premier an pour 120 nobles et lautre annee pour 140 nobles, a payer aux deux termes en lan, cest assavoir a la chandeler et a la magdalaine, pour ce pour le terme de la chandeler mil 4 (cent) et ung et de la magdalaine mil 4 (cent) et deus, premier et second termes de la dite ferme 120 nobles, qui vallent 432 lb.”. Ibidem nr 6890. Rekening van Jehan le Fevre, ontvanger van het grafelijk domein te Biervliet en te Harelbeke, over het termijn 9 november 1401 - 8 november 1402.

„Autre recepte des harens caques nouvel miz sus par ma dite dame, baillie a ferme pour deux ans commenchant a la magdalaine lan mil 400, le premier an pour cent vint nobles et lautre annee pour cent quarante nobles a pajer aux deux termes en lan, cest assavoir a la chandeller et a la magdalaine, pour le terme de la chandeler lan mil 400 et deux et de la magdalaine lan mil 400 et trois (tierch et quard), 3me et darrain terme. Premier de la dite ferme cent 40 nobles, qui vallent 504 lb.”. Ibidem, rekening van Jehan le Fevre over de periode 9 november 1402 - 8 november 1403.

geboekt in 1400, bleek ze voldoende gunstige resultaten op te leveren om te kunnen worden voortgezet.

In 1403 ging Jehan le Fevre, ontvanger van het domein te Biervliet, over tot een nieuwe verpachting voor de duur van twee jaar en wel tegen 70 nobels 's jaars, te betalen in twee termijnen, die telkenmale op 2 februari en 22 juli vervielen. Pachter was Pieter Alard. Uit de rekeningen van de ontvanger leren we, dat de pachter van het „nobelgeld” voor de periode 23 juli 1403 - 22 juli 1404 zijn pachtgeld niet kon opbrengen en wel wegens de toenmalige zeeoorlog tussen de Vlamingen en de Zeelanders en wegens de Engelse zeeroverij, welke een normale aanvoer van kaakharing verhinderden¹⁰. Hij ontving dat termijn inderdaad slechts 30 nobels, wat op een aanvoer van amper 30 last vis in tonnen wijst¹¹. Achteraf blijkt hij toch zijn schuld te hebben afbetaald.

In 1405 kon Pieter Alard zijn pachtgeld niet meer opbrengen. Toch had hij in 1403, naast de uitbating van de heffing van het „nobelgeld”, ook nog die van de eigenlijke tol van Biervliet in pacht genomen. Ook hier deed zich de weerslag van de zeeoorlog en bovendien van de grote overstroming van 19 november 1404, de Elisabethsvloed, gevoelen. Nu kon Pieter Alard evenmin het pachtgeld van de tol volledig opbrengen. In 1406 verkreeg hij van de nieuwe hertog, Jan zonder Vrees, kwijschelding van betaling van het pachtgeld van de nobel voor de periode 23 juli 1404 - 22 juli 1405 en

¹⁰ „Autre recepte des herens caques mis sus de nouvel par ma dite dame baillee a Pietre Alard et ses compaignons a loyal ferme pour lespace de deux ans commenchant a la magdalaine lan mil quatre cent et trois pour soissante dix nobles chacun an a paier a deux termenes in lan, cest assavoir a la chandeler et a la magdalaine, pour ce pour le terme de la chandeler lan mil quatre cens et troiz, de la magdalaine mil quatre cens et quatre, premier et 2me terme de la dite terme (neant receu pour ce que les diz fermiers dient, quil nen ont peu pesschei pour les guerres, qui ont este sur mer entre les flamens et les zeelandais et aussi pour les Engles) 120 nobles”. Ibidem, rekening van de grafelijke ontvanger van het domein te Biervliet, Jehan le Fevre, over het termijn 9 november 1403 - 8 november 1404. De tekst van neant af werd doorgehaald, wat bewijst, dat Pieter Alards naderhand toch betaalde.

¹¹ Zie bewijsstuk nr II.

bovendien een aanzienlijke vermindering op de door hem te betalen sommen voor de pacht van de Biervlietse tol. Beide gunstmaatregelen vinden we in de rekeningen van de ontvanger van het domein te Biervliet ter verantwoording aangehaald. Daarom volgen ze hier — onder de vorm van uittreksels — als bewijsstukken¹².

De twee stukken betreffende de gunstmaatregelen ten voordele van Pieter Alard, als pachter van het „nobelgeld” en van de tol te Biervliet, tonen door hun inhoud duidelijk het klein en nederig begin van het haringkaken in die stad aan. Ze leveren het bewijs, dat het kaken te Biervliet en te Hughevliet werkelijk iets nieuws was en slechts tot enkele jaren vóór 1398 kon opklimmen. Ze bevestigen onze stelling dat het haringkaken in Vlaanderen, in navolging van de Hanzische inmaakindustrie op Schonen, eerst in 1393 of volgende jaren kan ingevoerd zijn.

R. DEGRYSE.

¹² Zie bewijsstukken I en II.

Pieter Alard moest het pachtgeld van de nobelheffing voor het termijn, lopende over de periode 23 juli 1403 - 22 juli 1404 wel betalen, die over de periode 23 juli 1404 - 22 juli 1405 niet. Aangezien hij naderhand zijn schuld over het eerste termijn vereffende, vinden we de opbrengst hiervan in de rekening van de ontvanger aangetekend als zijnde die van het tweede termijn, wat op hetzelfde neerkwam : „Des herens cacques mis sus de nouvel par feue madame de Bourgogne, bailliez a Pierre Alard et ses compaignons a loyal ferme par (sic) lespace de deux ans commencans a la magdalaine lan mil CCCC et trois pour 70 nobles chacun an a paier a deux termes en lan, cest assavoir a la chandeler et ala magdalaine. Pour ce pour la chandeler lan mil CCCC et quatre et la magdalaine lan mil CCCC et cinq, 3me et dernier terme, 120 nobles valent 252 livres par.”. Brussel. Alg. rijksarchief. Rekenkamer nr 6890. Rekening van de ontvanger van het grafelijk domein te Biervliet en te Harelbeke, Jehan le Fevre, over de periode 9 november 1404 - 8 november 1405.

In 1406 kon de heffing van het „nobelgeld” geen pachter meer vinden : „Aultre recepte. Des herens caques mis sus de nouvel par feue madame la duchesse de Bourgogne, contesse de Flandre, dont dieux ait lame, qui soloient valoir 70 nobles par an. Neant, pour le temps de ce present compte, car nuls ne les a velu prendre a ferme”. Ibidem, rekening van Jehan le Fevre over de periode 9 november 1405 - 8 november 1406.

I

Uittreksel uit de rekening van Jean le Fevre, ontvanger van het grafelijk domein te Biervliet en te Harelbeke, over de periode 9 november 1404 - 8 november 1405, waaruit blijkt, dat Pieter Alard, pachter van de tol te Biervliet, wegens mindering van de tolopbrengst, zekere kwijtschelding op zijn pachtgeld, lopend over drie jaar en beginnend in 1403, verkrijgt. Dit uittreksel is een nota van de ontvanger, volgend op de eigenlijke rekening en ter verrechtvaardiging van zijn beheer ingelast. Brussel. Algemeen Rijksarchief. Rekenkamer, nr 6890. Boekdeel bevattende de rekeningen van het domein te Biervliet en te Harelbeke over de periode 1378-1406.

A Pieter Alars, bourgeois de la dite ville de Biervliet, auquel monseigneur le duc de Bourgogne, conte de Flandres, et par ses lettres patentes donnees a Paris le 7^e jour de may l'an 1400 et 6, a sa supplication, contenant que comme en l'an mil 400 et trois eust pris de Jehan le Fevre, receveur dudit lieu de Biervliet, a bonne et loyale ferme le tonlieu de ladite ville, jusques a trois ans, commençant le jour de la Magdalaine oudit an mil 400 et trois. Duquel temps plusieurs marchans holandois et zelandois avoient acoustume de converser en icelle ville et damener illec les cendres, dont on y fait le sel, par quoy ledit tonlieu y estoit soustenu, et aussi pour ledit temps y avoit 10 ou 12 voissiaux appelez en flamenc korfscepe et 20 ou 24 nefs, qui aloient et avoient acoustume daler de ladite ville de Biervliet et de la ville de Hughenvliet aux herens frez et de venir repairier en icelluy lieu de Biervliet en paiant les drois dudit tonlieu et avec ce les pescheurs dudit lieu avoient acoustume faire sur la mer grand plente de herenc quaque, qui portoit grant prouffit audit tonlieu pour les drois, quils y paioient, mais il estoit advenu que environ un mois apres ce que ledit suppliant fut entre en ladite ferme, len avoit par lordonance et commandement de feu madame de Bourgogne, dont dieux ait lame, et commencie a prendre et arrester sur les dessus dis hollandais et zellandais et leurs biens par maniere de marque et ainsi avoient cesse daler et repairier audit lieu. Et semblablement ne venoient plus, ne nestoient venus passe a longtemps aucuns vaissiaux ou nefs en ladite mer, ne les pescheurs dessusdits ne pouvoient ne ne osoient aler sur icelle mer pour faire ledit herenc quaque. Et que plus est, que les bonnes gens, qui demouroient environ ladite ville et qui avoient acoustume de venir vendre et acheter en icelle plusieurs denrees, dont ils paioient les drois

dudit tonlieu, avoient et ont este noyez et destruis par aucunes grans inundacions de la mer, qui estoient survenuz audit pais de Flandres.

Pour lesquelles causes ledit tonlieu a este et est moult diminué et appeticie de ses drois et revenues. Pourquoi mondit seigneur, veue par son conseil certaine information faite sur les cas devant dis, par aucun de ses officiers et de son commandement et ordonnance. Et aussi oy sur ce ladvis de messieurs de ses compte a Lille et de son receveur general de Flandres, ausquelx fut envoyee ladite information du dessus dit suppleant, a quittie et quitte de sa grace especial pour les considerations dessusdites. Cestassavoir pour la premiere annee de la dite ferme la somme de 150 lb. par., monnoie de Flandre et pour la seconde annee 120 lb. par. de la dite monnoie et pour la tierce et derniere annee 80 lb. par., monnoie dite. En mandant a son dit receveur de Biervliet, que de sa dite grace face, souffre et laisse ledit suppleant joir et user paisiblement sans luy donner ou souffrir estre donne pour cause de ce aucun destorbier ou empeschement en corps ne en biens au contraire.

Et par raportant lesdites lettres ou vidimus dicelle fait soubz scel autentique ou copie collationnee par lun de ses secretaires, ensemble certification dudit suppleant d'avoir este et est par ledit receveur quitte et paisibles desdites sommes par mondit seigneur a lui quittes, comme dit est, il veult que dicelle ledit receveur demeure quites et deschargees par tout ou il appartiendra, si comme ces choses par lesdites lettres plainement peuvent apparoir. Pour ce, par vertu dicelles lettres, desquelles copie collationnee en ladite chambre des comptes a Lille et lettres de certification dudit Pieter par lesquelles il certifie avoir este tenu quites et paisibles par ledit receveur de la somme de 150 lb, sont cy rendu a court pour la premiere 3^e annee dicelle grace fenie a la magdelaine III (cent) et V ladite somme de 150 par.

In margine: Il est fait recepte entierement cy devant de la dite ferme.

II

Uittreksel uit de rekening van Jean le Fevre, ontvanger van het grafelijk domein te Biervliet en te Harelbeke, over de periode 9 november 1404 - 8 november 1405, waaruit blijkt, dat Pieter Alards, pachter van het „nobelgeld” te Biervliet, wegens de heersende oorlogstoestand op zee en de gevolgen van de grote

overstroming van november 1404, kwijtschelding verkrijgt van betaling van zijn pachtsom over de periode juli 23 1404- 24 juli 1405. Vervolg van vorig uittreksel.

Audit Pieter Alards, bourgeois de la dite ville de Biervliet, auquel mondit seigneur le duc de Bourgogne, conte de Flandre, par ses lettres patentes donnees a Paris le 7^e jour de may l an mil 1400 et six a sa humble supplication, contenant que comme en l an mil 400 et trois il eust pris de son receveur de Biervliet a bonne et loyale ferme jusques a deux ans ensuivant son droit et ferme de herenc kaque audit lieu de Biervliet, cest assavoir un noble pour chacun lez de herenc, que les pescheurs feroient en la mer et quilz amenroient en icelluy lieu de Biervliet. Et il soit ainsi que parce que lesdits pescheurs n ont ose plainement aler en la mer faire ledit herenc, ainsi qu ils avoient acoustume, pour doubte des Anglois, ledit suppleant n a receu de la dite ferme que 30 nobles, cest a savoir en la premiere annee dicelle ferme. Et en la seconde annee n en a receu aucune chose, parce que aucune nef dudit Biervliet n est ose aler sur la mer en icelle seconde annee pour fere herenc pour la doubte devant dite. Parquoy ledit suppliant ne poroit mondit seigneur paier entierement ladite ferme quil nen feust du tout desert et mis a povrete, pourquoy mondit seigneur, veue par messieurs de son conseil certaine informacion faites sur les cas devant dis, par aucun de ses officiers et de son commandement et ordonnance. Et aussi oy sur ce ladvis de messieurs de ses comptes a Lille et de son receveur general de Flandres, auquelz fut envoyee ladite informacion du dessusdit suppleant, a quitte et quitte par ses dites lettres de sa grace especial pour les considerations devant dites ce quil lui doit ou peut devoir, pour ladite seconde annee de la ferme dessusdite, sans ce qu il soit tenu de lui en paier aucune chose, parmi ce toutevoyes, quil soit tenu de lui en paier et paiera entierement ladite premiere annee dicelle ferme, qui monte a 70 nobles. En mandant audit receveur que en ce cas de sa dite grace face, souffre en laisse ledit suppliant joir et user paisiblement sans lui donner ou souffrir, estre donne pour cause de ce aucun destourbier ou empeschement en corps ne en biens au contraire. Et par raportant lesdites lettres ou vidimus dicelles fait soubz scel autentique ou copie collationnee par lun de ses secretaires, ensemble certification dudit suppleant davoireste par ledit receveur tenu quitte et paisible de ce que dit est par mondit seigneur a luy quitte, il veult que de ce ledit receveur demeure quitte et deschargie par tout ou il appartendra, si comme ce par lesdits lettres peut apparoir. Pour ce

faire¹³ par vertu dicelles lettres et lettres de certification dudit Pieter contenant avoir este tenus quittes et paisibles par ledit receveur de la somme de 252 lb. par., que monte ladite ferme pour ladite seconde annee, tout cy rendu a court, pour ladite seconde annee 70 nobles, valent ladite somme de 252 lb. par¹⁴.

¹³ Onduidelijke afkorting, kan ook gelezen worden : *yoy*.

¹⁴ Aan het einde van het boekdeel volgt nog soortgelijke tekst, meer bepaald in verband met de verdere afrekening van het pachtgeld van de tol van Biervliet en van het „nobelgeld”, maar in de vorm van herhaling.

Boekbesprekingen

J. LEPER, *Kunstmatige Inundaties in Maritiem Vlaanderen*. 1316-1945. Tongeren, 1957. 328 p., plannen, illustraties. Met een inleidingsbrief van generaal-majoor R. Willems.

De schrijver, architect J. Leper, is directeur der werken van de Noordwatering van Veurne. Hij is dus bevoegd voor het onderwerp dat hij behandelt.

Het eerste deel van zijn werk is een algemene inleiding die handelt over de wateringen en de waterwegen van de kuststreek die zich uitstrekt van de hoogten van Artesië tot aan de Westerschelde. Achtereenvolgens hebben wij een paragraaf over de bewegingen van onze kust, de geschiedenis van de wateringen, het bestuur van deze oude instellingen en de evolutie van de wetgeving die erop betrekking heeft, en over de oude havens van onze kust. We vinden er nog een opsomming van al de polders van de kuststreek, en eindelijk een paragraaf gewijd aan de scheepvaartwegen uit het behandelde gebied.

Het tweede deel geeft een overzicht van de kunstmatige overstromingen van het kustland en van de Scheldepolders vanaf de XIVe eeuw tot de XIXe eeuw. Dit deel is van ongelijke waarde. De oudste gegevens zijn bijna uitsluitend ontleend aan oude kronieken, en werden niet aan de historische kritiek getoetst, wat ook niet de bedoeling was van de schrijver. Veel waardevoller en belangrijker worden de gegevens vanaf de Spaanse erfenisoorlog (1700-1713), waar gebruik kon gemaakt worden van de mémoires van de grote Franse vestingbouwer Vauban. Later worden de historische inlichtingen nog veel uitvoeriger. Zeer interessante bladzijden zijn ook gewijd aan de inundaties van de Scheldepolders, vooral in 1708 en 1830-32.

Het derde deel is het meest belangrijke onderdeel van het boek. Het handelt over de inundaties tijdens de twee wereldoorlogen. De paragraaf gewijd aan de overstroming van een deel van het IJzergebied in oktober 1914 is een zeer kritische en grondig gedokumenteerde studie, die veel vergissingen over die gebeurtenis rechtzet. Eerst wordt een algemeen overzicht gegeven van het IJzerbekken en van zijn wateringen, alsook over de sluizen van Nieuwpoort, alwaar drie scheepvaartwegen

en drie afwateringskanalen in de havengeul uitmonden. Op 20 oktober 1914 begon de slag aan de IJzer, waar het Belgisch leger de vijandelijke troepen moest ophouden. De Duitsers geraakten toch over de stroom. Wanneer ze ook door de verdedigingslijn van de spoorwegdijk Nieuwpoort-Diksmuide braken, werd het gebied voor deze dijk onder water gezet, waardoor de Duitse aanvallen ophielden. Het Belgisch leger was gered en kon vier jaren lang de vijand ophouden achter de overstroming.

En hier had men het drama van de sluizen. Te Nieuwpoort waren de ingenieur en de kondukteur van Bruggen en Wegen naar Engeland vertrokken. Belgische geniesoldaten hadden het sluizenpersoneel weggezonden. Wanneer stafkommandant Nuyten het gedacht opgevat had een overstroming te verwekken voor de Belgische hoofdlijn, vond hij geen enkele ambtenaar om hem raad te geven voor de uitvoering van dit plan. Hier werd de redding van het Belgisch leger bewerkt door twee eenvoudige werklieden, namelijk de 59jarige Karel Cogge, toezienaar van de Noordwatering van Veurne, die over een grondige kennis beschikte van de watertoestanden in het IJzergebied, en alzo beslissend kon medewerken aan het opmaken van het plan van de overstroming en aan het begin van de uitvoering ervan. De andere was de 51jarige Nieuwpoortse schipper Hendrik Geeraert, die de werking van de sluizen kende en de wrangen terugvond, die weggenomen en verstopt waren.

Karel Cogge werd op 4 november 1914 op het stadhuis te Veurne door Koning Albert gedekoreerd als ridder in de Leopoldsorde. Hendrik Geeraert bleef de ganse oorlog dienen als vrijwilliger bij de compagnie sapeurs-pontoniers van de sluizen van Nieuwpoort. Na de oorlog werd hij benoemd tot hoofdsluismeester van Nieuwpoort.

Sedertdien hebben enkele officieren, die een belangrijke rol gespeeld hebben in de uitvoering van de overstroming, gepoogd de verdiensten van Karel Cogge te kleineren, om hun eigen verdiensten te verhogen. Alleen Geeraert, die geheel de oorlog bij hen had gediend, zou een belangrijke rol hebben vervuld. Zij bekwamen, dat op de keerzijde van de bankbriefjes van duizend frank, de sluizen van Nieuwpoort werden afgebeeld met het portret van Geeraert alleen.

Cogge en Geeraert, twee werklieden, hebben ieder het hunne bijgedragen om in 1914 het Belgisch leger te redden. Hier heeft architect Leper de zuivere waarheid kunnen achterhalen. Dit moet hem als een zeer grote verdienste aangerekend worden.

In de tweede wereldoorlog werden insgelijke overstromingen verwekt. In 1940 begon men daarmee rond Nieuwpoort. Ditmaal was het personeel van Bruggen en Wegen voltallig

aanwezig, en werd zelf met de uitvoering belast. De kapitulatie van het Belgisch leger kwam de inundatie van uitgestrekte vruchtbare gebieden in Veurne-Ambacht beletten. Rond Duinkerke echter werden talrijke landerijen overstroomd om de terugtocht van het Brits expeditiekorps te dekken.

Het zijn vooral de Duitse overstromingsmaatregelen van 1944 die verder in het boek worden behandeld. Reeds in 1942 had de vijand voorbereidend werk verricht tegen een mogelijke Engelse landing. Voor geheel de kuststreek had een gedetailleerde waterpasmeting plaats. In januari 1944 waren de Duitsers overtuigd dat de landing weldra zou gebeuren. Eerst werd een inundatie met zoetwater doorgevoerd. Vanaf 1 februari werden de zeesluizen gesloten voor iedere waterafvoer uit het binnenland. Veel gemeenten uit de kuststreek moesten gedeeltelijk ontruimd worden. In sommige gemeenten moest geheel de bevolking vertrekken. Het aantal te ontruimen inwoners werd op 270.000 geschat.

Op zekere plaatsen strekte zich de overstroming verder uit dan de Duitsers berekend hadden. Sommige hoofdwegen, die ten dele onder water liepen, moesten op Duits bevel door de Belgische instanties opgehoogd worden. Later werden sommige delen van het kustgebied door de Duitsers opnieuw voor de bevolking vrijgegeven. Andere gebieden werden door dammen beveiligd, ten einde het verlies van landbouwgrond zoveel mogelijk te beperken.

Op 7 september 1944 vielen de sluisen van Nieuwpoort onbeschadigd in de handen van de Kanadezen. De Duitsers keerden echter de volgende morgen terug, maar vijf mensen uit Nieuwpoort hadden reeds de springstoffen, die aldaar aangebracht waren, kunnen wegnemen. De Duitsers konden slechts de bruggen oplazen. Drie dagen later was reeds een groot deel van de overstroming van Veurne-Ambacht afgetapt.

Te Duinkerke hield het Duitse garnizoen stand tot 9 juni 1945. Het dekte zich door overstromingen, die ook de Belgische Moeren onder water zetten. Het duurde tot 6 januari 1946 vooraleer deze drooggepompt waren.

De schrijver behandelt verder nog de overstromingen van 1944 in de andere streken van West- en Oost-Vlaanderen, alsook deze van Zeeuws-Vlaanderen.

Het vierde deel van het boek geeft de vrijwaringswerken ondernomen tegen deze overstromingen, met het doel de voedselvoorziening van het land zo weinig mogelijk te schaden.

Onder de 75 illustraties die het werk versieren, zijn er 56 kaarten en plannen, waaronder talrijke reproducties van oude plattegronden, die veel bijdragen om de documentaire waarde van het boek te verhogen.

Dit werk, dat zeer veel opzoekingen heeft gevraagd, is een welgekomen aanvulling van onze kennis van de kuststreek, en een grondige bijdrage voor de militaire geschiedenis van onze streek, vooral in de oorlogen van 1914-1918 en 1940-1945.

J. De Smet.

P. DECLERCQ, *Nieuwpoort-Bad. Geschiedkundige schets van de badplaats en van de Sint-Bernardusparochie.*

Nieuwpoort, Stedelijke Dienst voor Toerisme, 1957.

104 pp., 3 kaarten, 38 ill.

De kerkelijke parochie van Nieuwpoort-Bad bestaat reeds vijftig jaren. Bij deze gelegenheid heeft haar pastoor Z. E. H. P. Declercq het onderhavig werk uitgegeven.

Schr. begint met de oudste geschiedenis van de streek waar later Nieuwpoort-Bad zou verrijzen. Eerst behandelt hij de drooglegging van de streek door de grote abdijen van Oudenburg, van Duinen en de St. Niklaasabdij van Veurne. In de XIe eeuw ontstonden in de streek van de IJzer enkele dorpen, en op de duinenreeks die het IJzergebied verder tegen de overstromingen beveiligde, werd rond 1150 een agglomeratie gesticht: Zandhoofd, de latere stad Nieuwpoort. Deze agglomeratie kreeg in 1163 stadsrechten.

Het oude stadsgebied van Nieuwpoort strekte zich uit van Lombartsijde tot Nieuwe IJde, ten noorden van Oostduinkerke.

De monding van de IJzer, waarnevens Nieuwpoort-Bad zou ontstaan, was een plaats van strategisch belang. Schr. geeft daarover enkele gegevens uit de XVIe eeuw, namelijk de verdedigingsmaatregelen aldaar genomen eerst tegen de Watergeuzen, en later tegen het Noordnederlands protestants garnizoen van Oostende, dat tot in 1604 deze stad bezet hield.

In 1600, in de onmiddellijke nabijheid van het huidige Nieuwpoort-Bad, had de veldslag van de Duinen plaats, tussen Nederlandse en Spaanse troepen, waar deze laatsten het onderspit moesten delven.

In de XVIIe eeuw werd de stad Nieuwpoort een belangrijke vesting. Zij is het gebleven tot 1860, wanneer de versterkingen gesloopt werden. Het verdwijnen van het garnizoen was een zware slag voor de plaatselijke handel. Om dit verlies te vergoeden, werd aan de monding van de IJzer in 1864 een nieuwe badplaats opgericht, die echter over geen verbinding met het binnenland beschikte. In 1865 werd de steenweg Nieuwpoort-Stad-Nieuwpoort-Bad aangelegd, en in 1866-1867 de nieuwe spoorweg Diksmuide-Nieuwpoort-Bad. De nieuwe badplaats behoorde aan de familie Crombez uit Doornik, die ervoor zorgde dat zij een aristokratisch karakter behield.

In het boek staan ook zeer belangrijke gegevens over de levenswijze van de vissers en van de landbouwers, die in het omliggend duingebied leefden.

In 1877 bouwde de familie Crombez aldaar een kerkje, bestemd zowel voor de katolieke, de hervormde als voor de joodse eredienst. Daardoor konden de katolieken er geen gebruik van maken en lazen zij Mis in de salons van een villa. Na veel wisselvalligheden, werd de kerk eindelijk in 1907 aangekocht door de Bisschop van Brugge, die aldaar een kerkelijke parochie oprichtte.

De badplaats, evenals de kerk, werden vernield onder de oorlog 1914-1918, want ze lagen toen aan het noordelijk uiteinde van het westelijk front. In 1925 was de kerk heropgebouwd. Zij werd zwaar beschadigd, eerst bij de bevrijding van 9 september 1944, en nog meer op 16 mei 1945, door het ontploffen in een nabijgelegen veld van 300 kettingmijnen. Slechts in 1947 was zij volledig hersteld.

De schrijver wijdt een zeer uitvoerig hoofdstuk aan de badplaats onder de oorlog 1914-1918.

Vooraf voor de laatste honderd jaren is het werk van Z. E. H. Declercq een rijke bron van inlichtingen. We mogen de schrijver dankbaar zijn dat hij zoveel verspreide gegevens heeft kunnen bijeenbrengen en „con amore” verwerken, gegevens die anders reddeloos verloren waren voor het nageslacht.

De uitwendige presentatie van het boek is even goed verzorgd als de inhoud.

J. De Smet.

JEAN DE VINCENNES, *L'Abbaye des Dunes — Saint Idesbald*. Charleroi, Ed. Héraly, 1956. 135 blz. en 18 blz. foto's, 30 fr.

De opgravingen te Koksijde gedaan sedert 1949, op de plaats waar vroeger de monumentale albij van O. L. Vrouw van Duinen orees, hebben de aandacht van menig geschiedkundige en kunstliefhebber gaande gemaakt. Tienduizende toeristen hebben de laatste jaren het merkwaardig puin van die Cisterciënzerabdij, wellicht de grootste van Vlaanderen, bezocht en bewonderd. Menig artikel, dat het verleden van de abdij of de architectuur van de thans gedeeltelijk opgeruimde puinen behandelde, is sedert verschenen. Een algemene studie, een historische schets van de abdij, aan de hand van de laatste studies ontbrak nog. J. de Vincennes, de auteur van reeds menig historische schets, heeft dit tekort door dit boek willen aanvullen. Hij heeft de reeds bestaande werken en artikels gelezen, ook de laatst verschenen studies. Voor

sommige delen heeft hij het Rijksarchief van Brussel geraadpleegd. Dit vooral voor de 17e en 18e eeuw. Onder de vlotte pen van de schrijver is de eerder vulgariserende geschiedenis van de oude abdij uitgegroeid tot een uiterst boeiend verhaal, waarin de fijn-humoristische bedenkingen de lezing nog aangenamer maakt. Een afzonderlijke studie heeft de schrijver gewijd aan de meest bekende abt van Duinen, Idesbald van der Gracht, de heilige van de Westhoek. Ten slotte werd in een afzonderlijk foldertje een kleine brochure gelast, waarin de huidige toestand van de opgravingen beschreven wordt. Wanneer belangrijke nieuwe ontdekkingen gedaan worden (de opgravingen zijn ver van ten einde!), kan in het boek een aangevulde beschrijving gevoegd worden. Het geheel wordt door mooie foto's verlicht. Ze geven op aanschouwelijke wijze een gedacht over de betekenis van de vermaarde abdij voor de geschiedenis van het kloosterwezen en van de architectuur in Vlaanderen. Een wens! Mocht weldra een nederlandse vertaling verschijnen. Zo zou het mogelijk zijn niet enkel de vele nederlandssprekende toeristen en kunstliefhebbers te laten genieten van deze zo degelijke studie. Het ware ook de gelegenheid om het nog aan te vullen, met wat de laatste jaren bij de opgravingen ontdekt en bestudeerd werd.

J. De Cuyper.

J. H. MAES, *Gedenkboek aan Beselare in de eerste wereldoorlog 1914-1918*. Beselare, bij de schrijver. 118 pp., ill., plan.

Vier en veertig jaren is het geleden sedert de oorlog in 1914 uitbrak. Over de eerste oorlogsgebeurtenissen in gemeenten van de latere frontstreek bezitten wij enkele gedenkboeken, o.m. over Klerken, Dikkebus, Diksmuide, Ieper, Nieuwpoort¹.

De meeste mensen die deze gebeurtenissen meegemaakt hebben in de gemeenten van de frontstreek, zijn reeds overleden. Daarom is het hoog tijd dat men de herinneringen van de overlevenden te boek stelle, vooraleer het te laat is. Dit deed de schrijver voor de gemeente Beselare, een van de zwaarst geteisterde dorpen uit de „hoog” van Ieper.

In het boek krijgen wij eerst een overzicht van de eerste

¹ E. DENYS, *Uitgedreven. Oorlogsdagboek voor Clercken en om-liggende*. Antwerpen, 1922.

L. ROCQUET et E. HOSTEN, *L'agonie de Dixmude*. Parijs, 1922.

C. GEZELLE, *De Dood van Ieper*. Amsterdam, z.d.

A. VAN WALLEGHEM, *De Oorlog in Dickebusch en omstreken in Biekorf*, 1922-1928.

J. PILLIAERT, *De Dood van Nieuwpoort*. Nieuwpoort, 1938.

dagen van de oorlog op het dorp : mobilisatie van het Belgisch leger, oorlogsverklaring door Duitsland op 4 augustus. Twintig dagen later worden reeds Duitse ruitserijpatrouilles gesignaleerd in de streek. In september komen vluchtelingen uit de streek van Mechelen. Het duurde tot 1 oktober voorealer de eerste Duitse soldaten te Beselare toekwamen, enkele ruiters. In de volgende dagen trok het vierde Duits kavalerieskorps voorbij naar Ieper en Cassel, waar het door de Engelsen verslagen werd. Op 12 oktober nemen de Duitsers de vesting Rijsel in.

Nu zit Beselare ten volle in de oorlog. Op 16 oktober komen Engelse troepen aldaar versterkingen opwerpen. Zij trachten vruchteloos de Duitsers te verdrijven uit Geluwe en Menen. Vanaf 19 oktober ontstaat een algemene vlucht van de inwoners, meest in de richting van Ieper en verderop. Het dorp wordt door de Duitsers ingenomen op 20 oktober. Maar de Engelsen houden stand in de Reutelbossen, aan de westkant van de gemeente. Tot op 17 november ondernamen de Duitsers vruchteloze pogingen om Ieper te veroveren. Dan werd hun offensief stilgelegd.

Wij krijgen vervolgens het verhaal van de lotgevallen van de weinige inwoners die thuis gebleven waren en in handen van de Duitsers vielen. Vier ervan werden naar Duitsland overgebracht, waar er twee weldra stierven in een kamp in Oostpruisen. Andere werden gezonden naar de omliggende gemeenten, en zijn later nog verder in het binnenland terecht gekomen tot in Limburg toe. Enkele inwoners van de Oosthoek van de gemeente konden nog maanden thuisblijven, totdat ook zij moesten uitwijken.

Wij vernemen ook wat er geworden is van de vluchtelingen die achter het Engels front zaten. Na enige tijd gewoond te hebben in de dorpen van onbezet West-Vlaanderen, zijn zij naar Frankrijk en Engeland uitgeweken. „Van in Holland tot tegen de Spaanse grens, van in Polen tot 't hoge noorden van Engeland, is de bevolking van Beselare rondgezaaid”.

Wij hebben ook een beeld van Beselare onder de Duitse bezetting, volgens gegevens van Duitse soldaten, alsook van opgeëiste werklieden uit de omgeving, die er de wegen en de waterlopen moesten onderhouden en betonnen schuilplaatsen bouwen. Een deel van de hofsteden kregen Duitse benamingen, die in het boek werden opgenomen.

De derde slag van Ieper (juni-november 1917) gaf de genadeslag aan Beselare. De laatste inwoners uit de Oosthoek vluchtten nu voor goed weg. Op 26 september werd de Reutelhoek (W. van de gemeente) door de Engelsen heroverd en op 17 november de omgeving van de Keiberg (N. van de gemeente).

Door het Duitse offensief van april 1918 kwam Beselare opnieuw geheel in Duitse hand. Op 28 september 1918, de eerste dag van het bevrijdingsoffensief, werd Beselare volledig door de Engelsen heroverd. De volgende dag kwam Dadizele aan de beurt. Maar het duurde tot 14 oktober vooraleer Geluwe bevrijd was.

De 6de oktober 1918 kwam de eerste Beselarenaar, een Belgisch soldaat die met zijn kompanie te Moorslede lag, op bezoek naar Beselare. Hij vond er met moeite zijn geboorteplaats terug. De kerk was één grote steenhoop geworden en op het kerkhof was nog één enkel houten kruisje bewaard, dit van een inwoner die kort vóór 1914 overleed.

Na de oorlog kwamen de inwoners slechts zeer langzaam terug. Op 1 januari 1919 waren er veertig, een jaar daarna 233. Eerst in maart 1920 kwam er een pastoor, en in mei 1920 de eerste school. Na het opslaan van de barakken van het Koning Albertfonds groeide de bevolking veel sneller aan: 1419 op 31 december 1920 en eindelijk, na de heropbouw, 2718 op 31 december 1928.

Wij krijgen nog de lijst van de 46 gesneuvelden en van de 15 burgerlijke slachtoffers, alsook de lijst van al de Duitse en Engelse troepen, die te Beselare gestreden hebben.

De schrijver heeft ook dankbaar gebruik gemaakt van de Duitse en van de Engelse werken over de strijd te en rond Beselare.

Het is een zeer verdienstelijk werk, dat voor de andere frontgemeenten van 1914-1918 tot voorbeeld mag dienen. Spijtig dat aan het boek geen inhoudstafel werd toegevoegd.

JOS. DE SMET

E. JACQUES, *Joseph Fernande, sculpteur brugeois (1741-1799) et le mécénat autrichien au XVIIIe siècle.* Brussel, 1957. (Koninklijke Academie van België, Klasse der Schone Kunsten, Verhandelingen X, nr. 4) 131 blz., 16 afb., 120 fr.

Sinds enkele jaren wordt meer en meer aandacht geschonken aan Brugse kunstenaars uit de XVIIIe eeuw; verschillende publikaties hebben de belangstelling gewekt voor de arbeid van Garemijn, Pulinx, Pepers en Suvée. Nu wordt onze kennis verder verrijkt door een studie over het leven en het werk van J. Fernande.

Het leven van de meester neemt het grootste gedeelte van dit boek in; het wordt geschetst aan de hand van de literatuur en van een uitvoerig archiefonderzoek, o.m. te Brussel, Wenen en Parijs. Fernande werd in 1741 te Brugge geboren; in de

Akademie kreeg hij o.a. les van de Rokokobeeldhouwer J. van Hecke. In 1763 trok hij naar Parijs, het voorbeeld volgend van een ander Brugs beeldhouwer, P. Pepers, die daar verbleef van 1751 tot 1759. Toen hij in 1772 naar Rome ging, was hij vergezeld van twee laureaten van de Academie Royale, w.o. Suvée. Na zijn vierjarige leertijd aldaar, is hij in 1776 met Van Poucke te Wenen, en samen keren ze naar de Nederlanden terug. Hij verblijft nu meestal te Brussel, maar slijt toch zijn laatste levensjaren in zijn geboortestad. Er zijn weinig beeldhouwwerken van Fernande bewaard gebleven; toch heeft de schrijver uit archivalia heelwat gegevens kunnen verzamelen over verdwenen werken van de Brugse meester. Is de biografie van Fernande zeer geslaagd te noemen, we menen dat een uitvoeriger kunsthistorische behandeling van zijn kunstproductie, gezien in het kader van Brugse en de Nederlanden, het boek nog waardevoller zou gemaakt hebben. In de lijst van zijn werken hadden we graag de vermelding der afmetingen, inschriften en materiaal gezien.

In de *Catalogue des collections... formant le Cabinet Van Huerne* (Gent, 1844) vonden we onder nr. 196. „Bacchus et Hébé, par Ferdinande. Deux belles statuettes sous glace. 50 cent. de haut. Ces deux numéros sont de superbes ornements de cheminée.” Er werd een hogere prijs voor betaald dan voor beelden van Pepers, Duquesnoy en Godecharle.

In tegenstelling met de schrijver, zouden we het advies van Pierre, directeur van de Académie Royale, over Fernande („sculpteur très médiocre”) niet zonder meer als uiterst partijdig durven beschouwen. Te Parijs is hij in de gunst gekomen van hoge Oostenrijkse gezagsdragers, die hem in staat stelden naar Rome te gaan, zonder dat hij reeds opvallende onderscheidingen behaald had. Te Rome poogt hij op alle manieren van zijn beschermers meer en meer gunsten te verwerven, hetgeen zelfs de wrevel van prins de Stahrenberg opwekt. Te Brussel werkte hij, zoals vele anderen, aan het paleis van Karel van Lorreinen; in 1779 werden de ontwerpen van Janssens en Godecharle voor het gedenkteken in het park, ver boven die der andere mededingers — w.o. Fernande — gesteld. Te Gent probeert hij, langs prins de Stahrenberg om, werk te krijgen, o.m. een standbeeld van Keizer Karel, waarvoor geen enkel ingediend model (ook van hem?) weerhouden was geworden. Schijnt dit alles er niet op te wijzen dat zijn beschermers dikwijls zijn gebrek aan scheppingskracht moesten verhelpen? Ten andere, zijn werk in de abdijkerken van Vlierbeek en Bonne-Espérance geeft ons geen bijzonder hoge dunk van zijn kunnen. En in hoever gaat het ontwerp van alle beelden in Bonne-Espérance niet terug op Ollivier, die de eerste beelden gemaakt heeft?

L. Devliegheer

Asp. N.F.W.O.

Kroniek

(Afgesloten op 31 mei 1958)

In Memoriam

Te Torhout geboren op 29 augustus 1895, genoot *Ghislaine DE BOOM* te Brugge enkele jaren onderwijs alvorens dit te Doornik en ten slotte te Brussel voort te zetten. In 1922 legde ze aan de Brusselse Universiteit op schitterende wijze het doctoraat af in de Wijsbegeerte en Letteren (Geschiedenis). Op het einde van hetzelfde jaar werd ze kandidaat archivaris-paleograaf.

Ze was de eerste vrouw met universitaire vorming die als stagiaire aan de Koninklijke Bibliotheek werd verbonden. Ze legde er de toen vereiste dubbele proef af waarvan de tweede een speciaal examen was voor de afdeling der Handschriften. Hier werkte ze een kwart eeuw tot de grootste voldoening van de geleerden die ze met de meeste bereidwilligheid ter zijde stond. In 1950 tot conservator benoemd, werd haar de directie van de Chalcografie opgedragen. Hier ook toonde ze haar kennis en bevoegdheid en gaf talrijke blijken van ondernemingsgeest. Ze bleef deze functie waarnemen tot aan haar vroegtijdige dood te Etterbeek op 26 september 1957.

De bezigheden van haar beroep, haar wankelende gezondheid die vooral na de bevrijding vreselijk en onrechtvaardig op de proef werd gesteld, hebben nooit haar onvermoeibare werkkraft, hare vruchtbare wetenschappelijke activiteit kunnen tot stilstand krijgen.

In 1932 verscheen het door de Koninklijke Belgische Academie bekroonde werk: *Les Ministres plénipotentiaires dans les Pays-Bas Autrichiens, principalement Cobenzl*, de herwerking van haar doctors-thesis.

Veel van hare werken zijn aan leden van het geslacht der Habsburgers en de Renaissance gewijd: *Eléonore d'Autriche, reine de Portugal et de France* (1943); *Marguerite d'Autriche-Savoie et la Pré-Renaissance*. Voorwoord van H. Pirenne (1935); *Correspondance de Marguerite d'Autriche et de ses ambassadeurs à la Cour de France* concernant l'exécution du traité de Cambrai 1529-1530 (1935); *Charles-Quint, prince des Pays-Bas* (1942); *Ysabeau d'Autriche et Don Carlos* (1946); *Marguerite d'Autriche* (1946); *Don Carlos. L'héritier de Jeanne La Folle* (1955); *Marie de Hongrie* (1956).

Kort voor haar dood verbeterde ze nog de drukproeven van haar laatste boek: *Les Voyages de Charles-Quint*, dat verscheen juist na haar afsterven.

Onze collega publiceerde verder talrijke bijdragen in verscheidene periodieken. Ook in ons tijdschrift, jaargang LXXV (1932), verscheen een bijdrage: *Manuscris flamands sur parchemin noir*.

Wij sluiten ons aan bij de hulde die van vele zijden aan deze verdienstelijke, in West-Vlaanderen geboren, geschiedkundige wordt gebracht.

ANT. DE SMET

Op 4 januari 1958 overleed te Rome *Monseigneur August PELZER*, terwijl hij zich klaar maakte voor een verblijf in de kliniek. Geboren te Aken op 28 december 1876, trad hij in het seminarie te Luik en behaalde in 1898 het doctoraat in de Wijsbegeerte aan het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte te Leuven. Hij behoorde tot de eerste generatie studenten gevormd door Mgr. Mercier. Aan deze eminente hoogleraar heeft hij zijn wetenschappelijke roeping en loopbaan te danken. Mgr. Mercier stelde hem voor aan Pater Ehrle, toen prefect van de Vaticaanse Bibliotheek. Hij werd in 1910 tot scriptor aan deze instelling benoemd en bleef er tot op de vooravond van zijn afsterven. Hij bekwaamde er zich plichtbewust tot een medievist en bibliothecaris met zeer grote eruditie.

Benevens weinige doch zeer hoogstaande wetenschappelijke studies, maakten vooral zijn zeer volledige en verzorgde catalogi en zijn weergalozige gediensigtheid zijn naam en faam in de wereld der geleerden. Hij was erelid van verscheidene wetenschappelijke instellingen en medewerker aan talrijke tijdschriften. In 1913, verscheen van hem een studie over de boeken van meester Jean Sindewint van de Ter Doest abdij in de *Handelingen van de Société d'Émulation*. Een tot dan toe volledige bibliografie verscheen in de *Mélanges Auguste Pelzer* (Leuven 1947); zij werd voortgezet door *F. Van Steenberghen* in de *Revue Philosophique de Louvain*, 1958, dl. 56, blz. 136-143.

Voor ons, die een jaar met hem mochten samenwerken, blijft zijn beeld vergroeid met de herinnering aan zijn dagelijkse, op de minuut na geregelde, tocht naar de Vaticana, aan zijn vreugde om zijn studiewerk, aan zijn grote eruditie. Hij was het type van een geleerde scriptor, doch tevens een zeer goed mens.

P. DECLERCK

Te Tielt overleed op 7 januari 1958 *Pastoor em. Henri CALLEWAERT*. Geboren te Torhout de 29 oktober 1880, zou hij na zijn seminariestudies te Leuven doctor in het Kerkelijk Recht worden. Gedurende een jaar zou hij verbonden worden aan het archief van het Vatikaan te Rome. Hij maakte ervan gebruik om vele wetenswaardigheden over Vlaanderen's verleden aldaar op te tekenen. Jammer zouden al zijn nota's in de brand van Ieper omkomen. Aldaar was hij in 1909 als onderpastoor benoemd geworden. In 1919 werd hij directeur te Kortemark. Nadien was hij pastoor achtereenvolgens te Esen en te Harelbeke. Pastoor Callewaert was een geboren archivaris. Midden de duizende archiefstukken van de stad Harelbeke en van haar vermaard kapittel voelde hij zich werkelijk in zijn vaarwater! Met een oneindig geduld heeft hij ver boven de 20.000 archiefstukken aldaar geïnventarieerd. In grote registers, die nu nog op de pastorij van Harelbeke berusten, heeft pastoor Callewaert de korte inhoud van al die stukken opgetekend — dit met zijn magistraal en klaar geschrift —, van sommige heeft hij een grondige studie gemaakt. Intussen groeide bij hem de gedachte de geschiedenis van het oude Harelbeke en van het kapittel op te maken. Dit was het werk van zijn laatste levensjaren. Hij hield er niet aan iets te publiceren, maar had toch meermalen het verlangen uitgedrukt, dat na zijn dood, zijn „Geschiedenis van Harelbeke” zou uitgegeven worden. Ongetwijfeld zou dit werk niet enkel voor de geschiedenis van Harelbeke, doch ook voor de vroegste geschiedenis van het graafschap Vlaanderen een aanwinst betekenen!

In ons tijdschrift dient ook het overlijden gemeld van *P. Andreas CALLEBAUT*, Vlaams minderbroeder, die op 82-jarige ouderdom op 12 februari 1958 te Mechelen overleed. We vermelden hem om de belangrijke studie die hij wijdde aan Wouter van Brugge, de heilige bisschop van Poitiers, die zeer waarschijnlijk in 1225 te Brugge geboren werd.

Te Dendermonde overleed vrij onverwachts de veelbelovende historicus *Jozef VAN CLEEMPUT*. Dit op 20 maart 1958. Hij was te St.-Laureins op 1 november 1910 geboren. Licentiaat in de Germaanse filologie, zou hij zich vooral op de onomastiek toeleggen. Het bekende werk van Fr. Wilhelmus *Corpus der altdeutschen Urkunden* zette hem ertoe aan een dergelijk werk voor de Nederlandse oorkonden op te maken. Zo kwam hij gedurende zijn opsporingen tot de bevinding dat Brugge met zijn ca. 900 oud-nederlandse oorkonden het rijkste materiaal bezat uit het gehele Germaanse

taalgebied. Hij kon ook de hand leggen op de oudste niet-litteraire Nederlandse tekst, namelijk de oude regel van de Gentse Lararije, die nog uit 1236 zou dateren. Zijn laatste artikel over „Presbiter, Parochia, Parochus”, een gedegen studie, verscheen in het februarinummer van *Wetenschappelijke Tijdingen*. We drukken de hoop uit dat het vele materiaal, dat de overledene verzamelde, niet enkel niet te loor zal gaan, maar door bevoegde krachten zal bijgehouden worden!

Op 7 maart 1958 overleed te Brugge baron CH. GILLÈS DE PÉLICHY, ondervoorzitter van ons Genootschap. Aan de afgestorvene zal in de volgende aflevering een In Memoriam gewijd worden.

Eervolle benoemingen

Drie geboren Westvlamingen werden onlangs lid benoemd van een van onze Vlaamse Akademies. Dr Marcel Boereboom, de auteur van een gewaardeerd Handboek van de Muziekgeschiedenis, waarvan pas een tweede editie verscheen, en Dr Jan Van Houtte, professor van geschiedenis aan de Leuvense Universiteit, werden benoemd aan de Koninklijke Vlaamse Akademie van Brussel. Pater St. Axters, de bekende specialist van de Nederlandse geestelijke literatuur, werd lid van de Koninklijke Vlaamse Akademie van Gent.

Geschiedenis

— Het *Inventaire de la Joïnte des Monnaies* van de hand van ons medelid, L. Danhieux, verschenen in 1957 (Archives générales du royaume, 54 blz.) is ook belangrijk voor de geschiedenis van het oude Vlaanderen, daar dit fonds o.m. de documentatie bevat van de wisselbanken van Brugge. En dit vanaf de 16e eeuw.

— Voor de *geschiedenis van de lakennijverheid* in Vlaanderen, de handel met Engeland en met de Cisterciënzerabdijen komt zeker in aanmerking het merkwaardig artikel van R. A. Donkin, *The disposal of cistercian wool in England and Wales during the twelfth and thirteenth centuries*. Het verscheen in *Cîteaux in de Nederlanden*, 1957, blz. 109-121, 181-196.

— Nog steeds wekt de beruchte Ieperse bisschop Jansenius en het Jansenisme de aandacht van menig historicus. P. Lucianus Ceysens, O.F.M. heeft thans zijn derde deel *Jansenistica minora* uitgegeven (Mechelen, 1957). In een latere studie heeft de auteur onderzocht wie de bisschop bij zijn overlijden bijstond. Het was broeder Stanislas Colenbeu, overleden omstreeks 1667, die deze taak op zich nam. Zie *Collectanea Franciscana*, 1957, t. XXVII, blz. 416-422. Voor

de geschiedenis van het Jansenisme zijn de reeds talrijke studies van P. Ceyssens, studies gesteund op een buitengewone documentatie, van uitzonderlijk belang.

— Toen de Brugse bisschopszetel te begeven viel bij het overlijden in 1567 van de eerste bisschop Pieter de Corte, werd door de landvoogdes Margareta van Parma de kandidatuur voorgedragen van haar biechtvader Pater Jan Ghéry, O.F.M. Over deze minderbroeder, die ook de biechtvader was van de beruchte Balthasar Gerard (de moordenaar van Willem van Oranje) verscheen van de hand van P. A. Fick, O.F.M., een interessante studie in *Bijdragen voor de Geschiedenis van de Provincie der Minderbroeders in de Nederlanden*, 1956, t. VIII, blz. 49-81.

— Te weinig aandacht werd tot nu toe verleend aan de vele colleges van Augustijnen. Brugge en Roeselare kenden zulke humaniora-instituten. Over het onderwijs van de paters Augustijnen gedurende de 17e eeuw, verscheen een studie van A. Vermeulen, O.E.S.A. in de *Annalen van het Thymgenootschap* (1957, t. XLV, blz. 94-118): *Zeventiende-eeuws Augustijns humaniora-onderwijs in de Zuidelijke Nederlanden*.

— Van het vijfdelig monumentaal werk *Flandria Nostra*, verschenen reeds twee delen. De ondertitel van het werk duidt reeds het nieuwe opzet van de auteurs aan: „Ons land en ons volk, zijn standen en beroepen door de tijden heen”. Deze nieuwe Geschiedenis van Vlaanderen is dus in de aard van de derde druk van het tweedelige Vlaanderen door de eeuwen heen (1951-1952). In het eerste deel worden het Vlaamse landschap en de Vlaamse steden behandeld. Uitvoerig worden dan drie grote standen, de boeren, de handarbeiders, de handelaars en de neringdoeners besproken. Feitelijk wordt de meeste aandacht geschonken aan de economische en sociale toestanden van ons volk in de loop der eeuwen. Het eng-materialistisch standpunt, waarop de auteurs van de verscheidene hoofdstukken zich plaatsten, heeft hen niet zelden belet, een objectieve kijk op de toestanden te hebben. Aan dit euvel, dat men in zulk een groots aangelegd werk toch niet verwacht had, gaat het tweede deel niet mank. Het handelt niet zoveel over de geschiedenis van de kunst, dan wel over de geschiedenis van onze kunstenaars, onze bouwmeesters en schilders, onze glazeniers en ceramiekers, enz. Het werk is heel mooi uitgegeven. Vele — en nieuwe — illustratie maakt het geheel tot een werkelijk vorstelijke uitgave. Moge de van vele zijden geuite kritiek, die vooral het eerste deel beoogde, als gevolg hebben, dat de andere delen van *Flandria Nostra* de tekorten aanvullen, in de maat van de mogelijkheid!

J. D. C.

Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis

— *In het Groeningemuseum te Brugge.* Het College van Burgemeester en Schepenen besliste in januari 1958 beroep te doen op een kunsthistoricus om een nieuwe catalogus op te stellen voor het Groeningemuseum. Op ingeven van de Museumcommissie werd voor deze taak de heer dr. Henri Pauwels uit Gent aangesproken. De heer Pauwels promoveerde in 1950 aan de Gentse Universiteit tot doctor in de Kunstgeschiedenis en de Oudheidkunde. Van 1948 tot 1956 was hij assistent bij prof. D. Roggen, voor de cursus Plastische Kunsten in de Nederlanden, die hij als suppleant doceerde van 1953 tot 1956. Onder de talrijke publicaties van dr. Pauwels zijn voornamelijk zijn degelijke monografieën over Gerard Zegers en Mathias Stomer te vermelden.

De werkzaamheid in verband met de nieuwe catalogus van het Stedelijk Museum voor Schone Kunsten, werd op 1 februari 1958 ingezet. In het museumarchief worden systematische navorsingen doorgezet, in 't bijzonder in het Fonds van de voormalige Academie en in de bundels Schone Kunsten, bewaard in het Stadsarchief waarbij op de medewerking van de heer A. Schouteet mag gerekend worden. Op deze wijze is eindelijk een begin gemaakt met het aanleggen van een volledige documentatie over het stedelijk patrimonium aan schilderijen, terwijl ook de fotografische reproducties aangevuld en geordend worden. Men voorziet dat in de nieuwe catalogus meer aandacht zal geschonken worden aan de geschiedenis van de schilderijen, sedert hun ontstaan. De catalogus zal volledige notities bevatten in verband met de Oude Meesters tot de XVIIIe eeuw. De schilderijen die na 1800 zijn ontstaan zullen op bondiger wijze vermeld worden.

E. I. STRUBBE

ENKELE UITGAVEN NOG IN VOORRAAD :

- Annales de la Soc. d'Émulation*, vanaf 1839 (ten grote dele uitgeput) per deel 125 fr.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Essais d'archéologie brugeoise. II. Les ménestrels de Bruges*. Brugge, 1912, in-8°, 163 blz. 60 fr.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Essais d'archéologie brugeoise. III. Mémoires de Bruges*. Brugge, 1913-1920, 2 dln. in-8°, 457 + 327 blz. 250 fr.
- ST. VAN OUTRYVE D'YDEWALLE, *Geschiedenis van het „Veld” of Zuid-Westelijk gedeelte van de gemeente Sint-Andries*. Brugge, 1921, in-8°, 233 blz. 70 fr.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne école Bogarde à Bruges*. Brugge, 1899, 3 dln. in-8°, 463 + 1290 blz. 400 fr.
- H. DUSSART, S. J., *Fragments inédits de Rombout de Doppere. Chronique brugeoise de 1491 à 1498*. Brugge, 1892, in-4°, XIV + 137 blz. 60 fr.
- J. BETHUNE, *Mémoires des familles brugeoises*. Brugge, 1890, 2 dln. in-4°, XXXV + 512 blz. 400 fr.
- A. HEYSSE, O. F. M., *Tabulae capitulares almae provinciae Sancti Joseph in comitatu Flandriae Ordinis Fratrum Minorum Recollectorum (1629-1796)*. Brugge, 1910, in-4°, XXV + 169 blz. 100 fr.
- A. C. DE SCHREVEL, *Établissement et débuts des Carmes Déchaussés à Bruges*. Brugge, 1910, in-8° 136 blz. 40 fr.
- CH. PIOT, *Cartulaire de l'abbaye d'Eename*. Brugge, 1881, in-4°, 432 blz. 200 fr.
- A. SCHOUTEET en E. I. STRUBBE, *Honderd Jaar Geschiedschrijving in West-Vlaanderen (1839-1939). Analytische inhoud en registers van de Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis „Société d'Émulation” te Brugge*. Brugge, 1950, in-8°, 335 blz. 200 fr.

Te bestellen :

Secretariaat van het Genootschap voor Geschiedenis,

Komvest, 22, Brugge